

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU) ANABİLİM DALI

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

HAZAL SÜRMEİ

Ankara, 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU) ANABİLİM DALI

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

HAZAL SÜRMEİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mithat Sancar

Ankara, 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU) ANABİLİM DALI

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mithat Sancar

Tez Jürisi Üyeleri

Adı – Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi: ...../...../.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DİL HAKLARININ TEMELLERİ

I. DİL HAKLARININ GELİŞİMİ.....	6
II. DİL HAKLARININ TEORİK TEMELLERİ	9
1. Dilsel Değişim Açısından Dil Hakları	10
2. Dilin Fonksiyonları Açısından Dil Hakları	12
3. Dilsel Adalet Açısından Dil Hakları	17
3.1. Telafi Edici Adalet	18
3.2. Milliyetçi Görüş	20
3.3. Liberal Kültürcü Görüş	21
3.4. Liberal Demokratik Görüş	22
4. Yarar Temelli İnsan Hakları.....	23
5. Hak Temelli İnsan Hakları	25
5.1. Dilsel Haklar	26
5.2. Dil Hakları.....	27
III. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ	30
1. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar	31
2. Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları	34
3. Araçsal Olmayan Haklar – Araçsal Haklar	37
3.1.Araçsal Haklar.....	37
3.2.Araçsal Olmayan Haklar	39

İKİNCİ BÖLÜM

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKININ NİTELİĞİ VE UYGULANMASI

I. ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKININ NİTELİĞİ.....	44
---	----

1. Anadili ve Anadilinde Eğitim	44
1.1. Anadili	46
1.2. Anadilinde Eğitim	47
2. Dil Hakkı Olarak Anadilinde Eğitim Hakkı ve Niteliği	56
2.1. Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları Ayrımı	58
2.2. Araçsal Dil Hakları – Araçsal Olmayan Dil Hakları Ayrımı	60
2.3. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar Ayrımı	62
3. Kültürel Kimlik Hakkı Olarak Anadilinde Eğitim Hakkı	67
II. ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKININ UYGULANMASI	73
III. ULUSLARARASI HUKUK BELGELERİNDE ANADİLİNDE EĞİTİM	
HAKKI	81
1. BM Belgeleri	82
2. AGİK – AGİT Belgeleri	83
3. Avrupa Konseyi Belgeleri	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI VE TÜRKİYE	
1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Dil Politikalarına Genel Bir Bakış	91
2. Ulusal Mevzuat, Lozan Antlaşması ve Taraf Olunan Belgeler	
Çerçevesinde Eğitimde Anadilinin Kullanılması İmkanı Ya da	
İmkansızlığı	98
2.1. Lozan Antlaşması ve “Lozan Azınlıkları”nın Anadilinde Eğitim	
Hakkı	100
2.2. Ulusal Mevzuat ve Gelişmeler	104
2.3. Uluslararası Düzenlemeler	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	128
ÖZET	146
ABSTRACT	147

GİRİŞ

Yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanan bu çalışmanın konusu anadilinde eğitim hakkıdır. Bu konunun seçilmesindeki en büyük faktör, içinde yaşadığımız coğrafyanın, anadilinde eğitim hakkı da dahil olmak üzere dil ve kültürel kimlik hakları etrafında şekillenen çatışmalara sahne olmasıdır. Başta Kürtler olmak üzere ülkedeki etnik, dilsel ve dinsel toplulukların, talep ettikleri haklar için verdikleri mücadeleler ile bu mücadelelerin temelindeki devletin baskıcı politikaları ve sert refleksleri göz önüne alındığında, anadilinde eğitim ve anadilinde eğitim hakkı tartışmaları ülke gündeminde önemli bir yeri işgal etmektedir. Hakka ilişkin tartışmaların güncelliğine rağmen anadilinde eğitim hakkına ilişkin akademik çalışmaların sınırlılığı dikkat çekicidir. Bu sınırlılık ve toplumda anadilinde eğitime yönelik önyargı, bu tez çalışmasının kaleme alınmasında en kuvvetli itki olmuştur. Bu amaçla anadilinde eğitim hakkını sağlam bir savunuyu temeline oturtabilmek için hakkın teorik arka planını doldurma kaygısı ön planda tutulmuştur.

Anadilinde eğitim hakkını ve genel olarak dil haklarını azınlık hakları çerçevesinde ele alma eğilimi baskın olmasına rağmen, bu tez çalışmasında bu değerlendirme esas alınmamıştır. Çünkü azınlık hakları kavramı, bir ülkede azınlıkların varlığının kabul edilmesi ve hangi grupların azınlık olarak tanınacağı konusunu tartışılmaz şekilde devletlerin egemenlik alanına bıraktığından kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Fakat bu tezde savunulan görüş, dil haklarının ve elbette anadilinde eğitim hakkının, azınlık haklarında olduğunun aksine bir tanıma şartına

bağlanmadan bir ülke sınırları içerisinde varlık gösteren her farklı kimlik grubunun sahip olması gereken bir insan hakkı olduğudur.

Terminoloji Sorunu

Türkçe literatürde, tezin konusunu ve başlığını oluşturan hakka yönelik olarak “*anadilde eğitim*” kullanımını yaygın olarak yer bulmaktadır. Fakat bu tez çalışmasında bahsi geçen kullanımın aksine bilinçli olarak “*anadilinde eğitim*” ifadesi tercih edilmiştir. Nitekim *anadil*, kaynaklarda, *birden çok dile kaynaklık eden dil*, *akraba dillerin türediği dil* olarak tanımlanmaktadır.¹ Kısacası, bireyin içinde doğup büyüdüğü aile veya toplum çevresinde ilk öğrendiği dil olarak tanımlanan² *anadili* ise bu özelliği ile anadilden ayrılmaktadır. “*Anadil*” ve “*anadili*” kavramları birbirini yerine sıkça kullanılmasına rağmen aynı şeyi ifade etmediklerinden bu tez çalışmasında, akademik anlamda doğru bulduğumuz şekliyle “*anadili*” ve “*anadilinde eğitim*” kavramlarını kullanmayı tercih ediyoruz.

Tezin konusunu, amacını ve terminolojisini böylece ortaya koyduktan sonra konunun incelenme planına göz atabiliriz. Tez, giriş ve sonuç kısımları dışında birbirini tamamlayan üç bölüm şeklinde tasarlanmıştır.

Birinci bölümde, dil haklarının gelişiminde ve temelinde rol oynayan etkenler ile bu alanda yapılan sınıflandırmaların neler olduğu konuları üzerinde yoğunlaşılacak, adil bir dil hakları rejiminin hangi niteliklere sahip olması gerektiği sorunsalı tartışılacaktır. Bununla da amaçlanan, dil hakkı olduğunu savunacağımız

---

¹ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara, 1999, s.25.

² Pulat Tacar, “Anadil Yönünden Çeşitlilik Arzeden Topumlarda Çokdilliliğin Yönetişi”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Der: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, s. 21.

anadilinde eğitim hakkını teorik temele oturturken, dil hakları literatüründe yeterli bilgi düzeyine sahip olunmasını sağlamaktır.

Tezin ikinci bölümünde ise, anadili ve anadilinde eğitim kavramlarının içi doldurulacak, birinci bölümde kurduğumuz dil hakları teorisi, özel olarak anadilinde eğitim hakkına uyarlanacaktır. Bu bölümde ayrıca, anadilinde eğitimin bir kültürel kimlik hakkı olduğu savı öne sürülerek bu ispatlanmaya çalışılacaktır. Hakkın teorik temeli kurulduktan sonra pratikte, ülke örnekleri üzerinden anadilinde eğitimin nasıl uygulandığı araştırılacak, ardından, hakkın yer aldığı uluslararası düzenlemelerin ne tür koruma yöntemleri önerdiği incelenecektir.

Tezin üçüncü ve son bölümü ise, Türkiye’de anadilinde eğitimin mümkün olup olmadığının incelenmesine ayrılmıştır. Bu bağlamda önce yol gösterici niteliğinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana yürüttüğü dil politikalarına kısaca değinilecek, ardından da ulusal mevzuatın anadilinde eğitim hakkı açısından durumu, son dönem gelişmeleriyle birlikte ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL HAKLARININ TEMELLERİ

Dil hakları ile ilgili sistematik açıklamalara başlamadan önce aralarındaki sıkı ilişkiden ötürü “dil politikaları”ndan ne anlamamız gerektiğini özetlemek doğru olacaktır. Nitekim dil hakları ve dil politikaları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birbirleriyle etkileşim içindedir. İzlenen dil politikası bireylere tanınan dil haklarının da çerçevesini çizer. Bu çerçeve de belirli ülke ya da bölgelerde mevcut çatışmaların ve eşitsizliklerin kaynağı olabileceği gibi bu olumsuzlukların en aza indirgenmesini ve barış ortamının hüküm sürmesini sağlayan en etkin araç da olabilir. Dünya genelinde varlığını koruyan / korumaya çalışan ve kullanılan yaklaşık 6000 dile karşılık yaklaşık 200 devletin varlığı, bir devletin sınırları içerisinde dil bakımından homojenlikten söz edilmesini imkansız kılmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, bugün neredeyse bütün ulus-devletler birden fazla dili bünyelerinde barındırmaktadır. Dolayısıyla da dil farklılıkları önemli bir sorun olarak siyasal otoritelerin gündeminde bulunmaktadır.

Dil politikaları, *bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alan ve bölgelerine, gelişmelerine ve kullanımlarına ilişkin haklara yönelik ilke, karar ve uygulamalar bütünü* olarak tanımlanabilir.³ Devletler, dil politikalarını sadece yasal düzenlemelerle değil akla gelebilecek her türlü kurumu - eğitim, medya vb. – kullanarak uygulayabilmektedirler ancak her ne şekilde olursa olsun dil politikaları bilinçli müdahalelerdir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, sayısı 200’ü bulan devletlerin

---

³ Özlem Eraydın Virtanen, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları* içinde, s.18.

her birinde, etnik azınlığın genel nüfusa oranı, demografik özelliği, etnik gerginliğin derecesi, azınlığın etnik bilinci ve örgütlülüğü⁴ gibi özgül nedenler farklı dil politikalarının güdülmesine neden olmaktadır.

Dil politikalarıyla yakından ilişkili bir diğer kavram ise “dil planlaması”dır. Dil planlaması ulus inşasında temel bir yapı taşıdır; öyle ki bazen ulusla dili arasında ayırım yapmak zor olmaktadır.⁵ Devletler bir yandan ulusal kimliği güçlendirmek üzere “statü planlaması” (*status planning*) yaparken bir yandan da etkin iletişimi sağlamak için “maddi planlama” (*corpus planning*) yapmaktadır.

Fierman’a göre maddi planlama, *dilin yapısı, kelime dağarcığı, ses ve telaffuzu gibi içsel özelliklerini değiştirmeye yönelik yenilikler*’dir.⁶ Klauss ise statü planlamasını *bir bölge ya da devlette dilin hangi amaçlar için kullanılacağıının belirlenmesi ya da tanınması ile ilgili politika kararları* olarak tanımlar.⁷ Başka bir deyişle, statü planlamasıyla güdülen amaç, belirli bir siyasal sınır içerisindeki farklı dillerin birbirlerine göre statülerinin belirlenmesi (bu farklı diller arasındaki bir veya birden fazla dile “resmi dil” statüsünün tanınması) ve yapılan bu siyasi ve ideolojik tercihle farklı dil gruplarına mensup bireylerin kendi dilleriyle ilgili haklarının sınırlarının çizilmesidir. Bundan hareketle statü planlamasının yukarıda açıklandığı haliyle devletlerin yürüttüğü dil politikalarıyla neredeyse aynı şeyi ifade ettikleri söylenebilir.

---

⁴ Salim Orhan, “Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.31.

⁵ Robert McColl Millar, *Language, Nation and Power: An Introduction*, Palgrave Macmillan, London, 2005, s.198.

⁶ Kamile İmer, *Türkiye’de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.52.

⁷ Özlem Eraydın Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya’da Dil Politikaları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.70.

Terminoloji olarak ister dil politikası ister statü planlaması kavramı tercih edilsin devletlerin kendi sınırları içerisindeki farklı dillere yönelik resmi ya da gayri resmi her türlü tutumu farklı dil gruplarına ve bu gruplara mensup bireylere tanınan dil haklarının sınırlarını belirleyen en önemli etkidir. Akademik literatürde diğer insan haklarına oranla daha yeni olarak incelenmeye ve üzerine ürünler verilmeye başlanmış olan dil haklarını, bu ilişkiyi her zaman akılda tutarak okumak gerekir. İlerleyen sayfalarda dil haklarının gelişimine olanak vermiş yakın tarihsel olay ve olgulardan kısaca söz edildikten sonra dil haklarına kaynaklık eden görüş ve değerler ile dil hakları teorisinde yer bulmuş tasnif ve bu tasniflerin içeriğine ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır.

I. DİL HAKLARININ GELİŞİMİ

Dil politikaları ve dil haklarının bilimsel alanda ve anlamda dikkate değer görülüp üzerine yayınlar üretilmesi çok da geriye götürülemeyecek bir tarihe tekabül etmektedir. Özellikle dil haklarının normatif prensipler üzerinde temellendirilmeye çalışılarak teoride bu denli önemli ve üzerine düşünülen bir konu olması yeni bir gelişmedir. Görece yeni olan bu gelişmenin altında, devletin egemen dilinden başka bir dilin konuşucusu olan grupların, halkların dil hakları konusunda gün geçtikçe artış gösteren talepleri ve çoğu kez bu talepler merkezinde şekillenen ve şiddetlenen mücadeleleri yer almaktadır. Bu talep ve mücadeleler gerek politik gerek sosyo-linguistik alanda gerekse de hukuk alanındaki araştırmacıların konuya olan ilgilerini körüklemiş, canlandırmıştır.

Burada, ařađıda ‘‘Dil Haklarının Temelleri’’ bařlıđı altında incelenecek olan nedenlerle birlikte dűřünűlmesi uygun olacak bazı geliřmelerden giriř mahiyetinde bahsedilecektir. Nitekim dil haklarını temellendirmek daha ziyade bu alanı teorik anlamda sađlam bir savunu zeminine oturtmak amacını gűtmektedir. Bu bűlűmde ise teorik bir temellendirmeyi mecbur kılan pratik nedenler ve sebeplerle ilgilenilecektir.

Dil hakları teorisinin geliřimine olanak sađlayan temel geliřmelerden biri, 1989 yılında koműnizmin dűřűřű olarak gűrűlen SSCB ve Yugoslavya’nın dađılmaları sűrecidir. Kimilerince dilsel farklılıkların bu kadar gűrűnűr olması ilk olarak Dođu Avrupa űlkelerinde deneyimlenmiřtir.⁸ Zira koműnist rejimler altında çeřitli dil haklarına sahip olan gruplar, bűlgede yeni kurulan devletlerin tekdillilik politikalarına maruz kaldıklarında kendilerini tehdit altında hissederek bu politikalara barıřıl protestolardan řiddetli ayrılık hareketlerine uzanan bir skalada karřı koymaya çalıřmıřlardır.⁹ Bu da liberal demokrasinin bűlgede hızla yayılmasını bekleyen Batı için řok etkisi yaratmıř, etnik-dilsel çatıřmaların bűyűmesini ve yayılmasını űnlemek űzere Avrupa Konseyi bűnyesinde, űnce 1992 yılında Bűlgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa řartı, ardından 1995 yılında Ulusal Azınlıkların Korunmasına İliřkin ereve Sűzleřme ve 1998 yılında AGİK bűnyesinde, Ulusal Azınlıkların Dilsel Hakları űzerine Oslo Tavsiyeleri ortaya çıkarılmıřtır.

Dil haklarının geliřimi konusunda ele alacađımız ikinci olgu gűmenlerin entegrasyonu sorunudur. Birçok Avrupa űlkesi řu an dikkate deđer bűyűklűkte

---

⁸ Alan Patten and Will Kymlicka, ‘‘Context, Issues and Approaches’’, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka and Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s.3.

⁹ Patten and Kymlicka, ‘‘Context, Issues and Approaches’’, s.3.

göçmen nüfusunu barındırmaktadır.* Bir ülkenin otokton halklarının aksine göçmen gruplarının dillerine resmi dil statüsünün verilmesi ya da bölgesel özerklik konusunda bir taleplerinin olduğu söylenemez.¹⁰ Çünkü çeşitli sebeplerle yeni bir ülkeye gelen göçmenler geldikleri ülkenin resmi dilini, o ülkede hayatlarını devam ettirebilmek ve iş bulmak adına öğrenmekte fakat kendi dillerini de çocuklarına aktarabilmektedirler. Göçmenler konusundaki sıkıntı ise, yeni ülkeye entegre olma sürecinde, üçüncü kuşak ve sonrasında, göçmen gruplarının anadillerinin kaybolmaya mahkum olmasıdır. Bu sorun çokkültürlülük politikalarının geliştirilmesiyle çözülmeye çalışılmaktadır. Bu politikalarla hedeflenen, yeni topluma entegre olmak adına göçmenlerin etnik kimliklerini ve dolayısıyla dillerini saklamak ya da terk etmek zorunda kalmamalarını sağlamaktır. Bu politikalar, göçmen çocukları için devlet desteğiyle ikidilli ya da çokdilli eğitim programlarının geliştirilmesini de içermektedir.

Üçüncü ve son olarak Avrupa Birliği'nin dil hakları konusundaki etkisinden söz edeceğiz. AB, birçok yorumcu tarafından, ulusüstü demokrasi ve vatandaşlık olgularının yeni bir formunu sunan model olarak görülmektedir.¹¹ Ancak AB'nin inşa etmeye çalıştığı ortak bir Avrupalı ruhunu merkez alan modelin önündeki en büyük engellerden biri dil çeşitliliğidir. Bazı yorumculara göre, özellikle bireysel çerçevede AB'nin yaratmaya çalıştığı bu modelin ortak bir iyi etrafında

---

* Batı Avrupa'nın dil haklarıyla yüzleşmesi tabii ki göçmenlerin entegrasyonu ile mümkün olmamıştır. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla bölgede ortaya çıkan etno-dilsel çatışmaların benzerlerini Batı da tecrübe etmiş ve etmektedir. Buna örnek olarak Belçika, İspanya, Kanada, ABD, İtalya gibi ülkeler verilebilir.

¹⁰ Patten and Kymlicka, "Context, Issues and Approaches", s.7.

¹¹ Patten and Kymlicka, "Context, Issues and Approaches", s.9.

şekillenebilmesi ve uluslarüstü bir demokrasinin hayata geçirilebilmesi dil çeşitliliği konusu üzerine eğilmeyi gerektirmektedir.¹²

Yukarda sayılanlar dil hakları pratiği bakımından sınırlandırıcı değildir. Bu tarihsel olgular yalnızca, son birkaç on yılda dil hakları teorisi üzerine yapılan araştırmaların tetiklendiğini göstermek üzere seçilmiş birkaç örnektir. Aşağıda dil haklarının teorik temelleri anlatılırken bu olgulara ek olarak, tarihin daha eski ya da yeni aşamalarında bir şekilde varlığını ortaya koyan olgular ve nedenler ortaya konulacaktır.

II. DİL HAKLARININ TEORİK TEMELLERİ

“Dil Haklarının Teorik Temelleri” başlığını taşıyan bu bölümde, literatürde yeni sayılabilecek bir zamanda ilgilenilmeye başlanmış dil haklarının neden savunulması gerektiğine yönelik cevaplar aranacaktır. Çalışma kapsamında bu cevaplar aşağıdaki sıra ve başlıklarla belirlenmiştir. “Dilsel Değişim Açısından Dil Hakları”nda, dildeki, özellikle asimilasyon sonucu meydana gelen, değişimleri, “Dilin Fonksiyonları Açısından Dil Hakları”nda, dilin kabul edilen araçsal ve sembolik olmak üzere iki işlevi, “Dilsel Adalet Açısından Dil Hakları” bölümünde, adalet idesi çerçevesinde dil gruplarının dillerinden ötürü maruz kaldıkları her tür politikanın bir telafisi olması gerekliliği, son olarak ise, “Yarar Temelli Dil Hakları” ve özellikle “Hak Temelli Dil Hakları”nda, dil haklarının tanınmasının ve korunmasının nasıl bir temelde savunulabileceğinden hareketle bir dil hakları savunusunun ilk adımları atılacaktır.

---

¹² Patten and Kymlicka, “Context, Issues and Approaches”, s.10.

Dil hakları, dille bağlantılı davranış ve değerleri koruyan temel haklardır,¹³ yani yukarıda da açıklandığı üzere dil hakları bir devlette dil politikalarını sınırlar. Dil haklarının özünü ise bir kişinin kendi dilini kullanma hakkı oluşturur, bu hak tüm dil hakları için çıkış noktasıdır.

Bir dil hakları teorisine neden ihtiyaç duyulduğu veya dil haklarının neden savunulması gerektiği sorularına verilecek yanıtlar çeşitlidir ve her bir sebep de alana hangi yönden bakılırsa bakılsın önem arz etmektedir. Bu nedenler açıklanırken okumayı ve anlamayı kolaylaştıracak genel başlıklar seçilmiş olsa dahi aralarındaki ilişki böyle bir sınıflandırmayı mutlak kılmamaktadır. Sözü geçen genel başlıklar kabaca, dilsel değişimin özellikle de dil kaybı ile sonuçlanan değişimler üzerinden, dilin iletişim aracı olduğu kadar kimlik unsuru olmasından kaynaklanan fonksiyonlarını göz önünde bulunduran, dilsel adaletin devam ettirilebilir biçimde sağlanması gerekliliğini ileri süren, hak veya normatif temelli ve yarar temelli olarak dayanak noktası oluşturan yaklaşımlar olarak sayılabilir.

1. Dilsel Değişim Açısından Dil Hakları

Bireylerin bir dili artık konuşmamaları olarak tanımlanan dilsel değişim genel olarak üç şekilde olabilmektedir.¹⁴

Bunlardan ilki *tabi ölüm ve ölü dil* olarak adlandırılan ve diller arası çekişmeden kaynaklanan dil değişimidir. Ölü dil, bir dili anadili olarak konuşan hiç

---

¹³ Susanna Mancini and Bruno de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", *Cultural Human Rights*, Ed: Francesco Francioni and Martin Scheinin, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2008, s.247-248.

¹⁴ Mustafa Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2013, s.216-217.

kimsenin kalmaması durumunda söz konusu olmaktadır. Ancak diğer dilsel değişim şekillerinde de değinilecek olan ve Blake'in de dikkat çektiği, dildeki radikal değişimlerin de dil ölümüne benzer sonuçlar doğurduęu¹⁵ hususu gözden kaçırılmamalıdır.

Diğer bir dilsel değişim şekli, *asimilasyon olmadan dilde radikal değişimdir*. Bir dilin konuşanlarının dilin sentaksında ve sözcüklerinde nesiller boyunca devam ederek yaptıkları değişimlerin sonucunda güncel olarak konuşulan dilin baştaki orijinal dilden -ayrı bir dil kabul edilebilecek ölçüde-¹⁶ farklılaşmasıyla bu radikal değişim gündeme gelmektedir.

Bugün dilsel çatışmaların altında yatan ve yukarda açıklanan dil politikaları ve dolayısıyla dil haklarını bu denli önemli kılan son dilsel değişim şekli *asimilasyon sonucu dilde radikal değişimdir*. Dilsel kaybın en önemli nedenlerinden olan asimilasyon, genelde şiddet, egemenlik ve baskının sonucu¹⁷, farklı dil gruplarının mensuplarının bireysel seçimlerinden azade olarak gerçekleşir. Yakın geçmiş boyunca, ulus-devletlerin merkezileşme ve ortak bir dile dayalı ulusal kimlik oluşturma amaçlarının en önemli aracının asimilasyon olduğuna tanıklık edildi. Kamusal eğitimin tek bir dilde yapılması¹⁸, kamu hizmetlerinin diğer dillerde yerine getirilmesinin reddedilmesi, azınlık dillerinde yazılan eserlerin ve gazetelerin basılmasının yasaklanması, resmi ve kamusal alanlarda azınlık dillerinde konuşmanın yasaklanması ve bütün bu yasaklara muhalefetin şiddetle

---

¹⁵ Michael Blake, "Language Death and Liberal Politics", *Language Rights and Political Theory* içinde, s. 215-216.

¹⁶ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.210.

¹⁷ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.219.

¹⁸ Burada bir parantez açarak hatırlatmak gerekir ki, 1948 tarihli "Jenosid Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"ne göre eğitim yolu ile asimilasyon jenosidin beş tanımından birisidir. Tove Skuttnabb-Kangas, "Language Policy and Linguistic Human Rights", *An Introduction to Language Policy Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s.217.

cezalandırılması asimilasyon politikasının belli başlı uygulamalarındandır.¹⁹ Sayılan bu uygulamalara bakıldığında, bunların modern ulus-devletlerin asimilasyoncu politikalarıyla bağlantılı olduğu açıkça görülecektir. Bu politikaların sadece dil kaybıyla sonuçlandığını söylemek doğru olmayacaktır; zira sonuçlarından biri dil kaybı olan bu asimilasyonist politikalar aynı zamanda, bir kitlenin* uzun süreli, yoğun ve şiddetli bir insan hakları ihlaline maruz kaldığının kanıtıdır. Sırf asimilasyon sonucu meydana gelen dil değişimi bile “Neden dil hakları?” sorusuna mantıklı bir cevap sunabilmektedir.

2. Dilin Fonksiyonları Açısından Dil Hakları

Dilin, iletişime ilişkin ‘araçsal’ ve kimliğe ilişkin ‘kurucu ve sembolik’ olmak üzere başat iki fonksiyonundan söz etmek mümkündür.²⁰ Fakat bu iki işlevin her zaman bir arada ve aynı önem derecesinde buldukları söylenemez; nitekim Kelt dil ailesine mensup İrlanda ve İskoç dilleri bu ülkelerde çok az konuşulduğu halde İskoçyalı ve İrlandalı etnik kimlik bilincinin oldukça güçlü olduğu örneği göz önüne alındığında görüleceği üzere dilin araçsal işlevini yitirdiği halde sembolik işlevini sürdürdüğü durumlar vardır.²¹

İlk olarak, dilin birincil işlevi olan araçsal yani iletişim fonksiyonundan başlamak yerinde olacaktır. Dil, “*insanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı*

---

¹⁹ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.220-221.

* Tez çalışmasının konusu ve kapsamı dahilinde, bu kitleyi, kendilerini tanımlayan dil üzerinden düşünmek gerekmektedir. Fakat sözü geçen ağır insan hakları ihlallerine maruz kalan grubun sadece dil değil, etnik köken, din, vb. aidiyetlerinden ötürü de bu uygulamaların muhatabı oldukları gözden kaçırılmamalıdır.

²⁰ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.232.

²¹ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu – Batı*, Yıl:9, Sayı:38 (Ağustos, Eylül, Ekim), 2006, s.31.

olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem”²² ya da “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan”²³ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan, dilin, kimlik için taşıdığı sembolik değerle birlikte asıl işlevinin iletişim aracı olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan bilinçli bir toplumsal varlıktır. Bu bilinci edinme, aktarma ve geliştirmenin en temel unsuru ise dildir. Kişinin kullandığı dilin tehlikede olması demek, kişinin temel toplumsal ihtiyaçlarının ve toplumsallaşma sürecinin yanı sıra bireyin kendi öz varoluşunun da ciddi bir tehlike altında olduğu anlamına gelmektedir. Böyle bir tehlike altında dil haklarıyla birlikte klasik olarak nitelendirilen insan hakları* açısından da zararların ve ihlallerin ortaya çıkacağı açıktır. Temel insan haklarından ifade özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma özgürlükleri, adil yargılanma hakkı gibi haklar ele alınacak olursa, dilin ya da dil haklarının zarar görmesi, yukarıda sayılan hakların sağlandığı ya da bireylerin bu haklardan yararlandığı hususunda ciddi şüpheler doğuracak niteliktedir. Aynı şekilde dilin mahiyetinin bozulması veya asimile olması dil grubundaki bireylerin kişiler arası iletişimini bozmakta ve dolayısıyla iletişime bağlı haklar ve bu haklara bağlı menfaatler ihlal edilmiş olmaktadır.

---

²² Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, “Dil” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, Ankara, s.43.

²³ *Türkçe Sözlük, Cilt 1*, “Dil” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, Ankara, s.586.

* Dil hakları ve insan hakları arasındaki ilişki aşağıda daha ayrıntılı incelenecektir. Tekrara neden olmamak için bu tartışmaya burada değinilmeyecektir. Bkz. Birinci Bölüm, Hak Temelli Dil Hakları.

Bu denli hayati bir önemi haiz olan dilin hangi dil olduğu açıklanmalıdır. Açıklamayı Kymlicka'nın iletişim fonksiyonuna kimliği de eklediği argümanı üzerinden yapmak tezde genel olarak vurgulanan savlarla da tutarlı bir görünüm verecektir. Kymlicka'ya göre, dilin araçsal işlevi bireylerin kendi dillerinde en iyi şekilde gerçekleşebilmektedir.²⁴ Yani, bireyin en temel hayati ihtiyaçlarından tüm toplumsal ihtiyaçlarına kadar kendini en tatminkar şekilde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan herhangi bir dil ya da kültür değil aksine onun için özel olan, içinde bulunduğu kültür ve kendi dilidir.²⁵ Bundan çıkarılabilecek sonuç, dilin iletişim işlevi üzerinden bireylerin kendi dil ve kültürlerini koruma hakkına sahip olmaları gerektiğidir. Kymlicka, bu noktada iletişim argümanına kimlik argümanını da ekleyerek zaten birbirinden kesin sınırlarla ayrılmaları mümkün olmayan dilin iki fonksiyonunu bir araya getirerek uyuşturmaktadır.

Dilin iletişim fonksiyonunun önemi ortadadır. Fakat bu fonksiyonun “Neden dil hakları?” sorusuna yegâne cevap olarak verilmesi sorunlu ve dil haklarının sınırlı yorumlanmasına sebep olabilecek bir tutumdur. Nitekim dil haklarını sadece diğer insan haklarıyla birlikte veya onların içinde bir yerde konumlandırmakla, dil haklarıyla bireylere sağlanan özgürlüklerin korunması politik yorumlarla düşük seviyede tutulabilecektir.

Dilin iletişim aracı olması başat fonksiyonu olmasına rağmen dilin salt bu işlevinden ötürü hak tanımlamaları yapmak, klasik liberal teorinin – kanımızca eksik ve sorunlu olan - hak sahiplerini, çevrelerinden azade soyut birer birey olarak görme anlayışını tekrarlamak olacaktır. Nitekim yukarda bahsi geçen ulus-devletlerce

---

²⁴ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.139-141, 152.

²⁵ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.139-141, 152.

yürütülen dil politikalarının nedenlerini ya da asimilasyon sonucu meydana gelen dil değişim ve ölümlerini sadece dilin iletişim aracı olmasına bağlamak mümkün olmayacaktır.

Dil sadece doğal bir iletişim aracı değildir. Dil, insanın varoluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olan önemli bir unsurdur.²⁶ İnsanlar kendi anadillerinde kimliklerinin ayırt edici bir işaretini, bir topluluğa üye olmanın dışavurumunu, insan yaratıcılığının değerli ve eşsiz bir formunu bulmaktadır.²⁷ Dilin *kurucu veya sembolik* olarak adlandırılan fonksiyonu da burada söz konusu olmaktadır.

Dil, her şeyden önce bir semboldür. Kudretini tek bir yapılanma çerçevesinde inşa eden ulus-devletlerin, egemenliği altındaki tebaasının devletine olan sadakatini de gelişmeye başladıkları tarihi sürece uygun olarak inşa etmesi gerekiyordu. Ulus-devleti seleflerinden ayıran en önemli sadakat ve aidiyet noktası “millet”tir. Homojen millet kurgusundaki ortak kimliğin sembollerinden biri ve en ayırt edici olanı ise dildir;²⁸ biz olma bilincini topluma yansıtan ortak bir dil. Fakat unutulmaması gereken günümüzdeki mevcut durum gibi geçmişte de konuşulan binlerce dil olduğudur. Ulus-devletin baskın milleti için, dilin arz ettiği önem konuşulan binlerce dilin konuşucusu için daha az ya da geçiştirilebilir değildir. Ulus-devletlerin dil konusunda da vücut bulan homojenleştirme politikalarıyla boğulan farklı etnik ve dil gruplarına mensup bireyler için de bu sebeple dil bir semboldür. Baskın millette olduğu gibi dil, din, ırk gibi farklılıklarıyla ayrışan gruplara mensup bireyler için de

---

²⁶ Nuran Savaşkan Akdoğan, “Modern Ulus-Devlet Olma Yolunda Harf İnkılâbı ve Uygulanması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 3, Eylül 2010, s.33.

²⁷ Denise G. Réaume, “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, *Citizenship in Diverse Society*, Ed: Will Kymlicka and Wayne Norman, Oxford University Press, 2000, s.271.

²⁸ M. Şerif Derince, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Eğitimde Dil Politikaları”, *Yazınca*, Sayı 8, Bahar 2007, s.126.

dil kendini tanımlamanın ve bu gruplara aidiyetlerinin özüdür. Çünkü kişi içine doğduğu, en temel iletişimini, sosyalleşmesini gerçekleştirdiği çevresiyle var olmaktadır. Bu çevrelerden biri de ait olunan dilsel gruptur. Kişi kendini bir dilin konuşucusu olarak kimliklendirmekte ve karşılık olarak da başka dil konuşucusu da onu bir dilin konuşucusu olarak tanımlamaktadır. Buradan anlaşılan ise, dilin her birey, topluluk için “biz” olma bilincini geliştirirken aynı zamanda bir “öteki” yarattığıdır.

Dil, “biz” olma bilincini bireylere ve gruplara verdiği için kurucudur. Hem kurucu hem de sembolik önemi bu denli haiz olan dilin, dilin konuşucuları tarafından korunmaya çalışılacağı açıktır. Kaldı ki devletlerin farklı kimliklere karşı yürüttüğü baskıcı, asimilasyonist veya ihmalkâr politikaları, farklı dil konuşucularının kimlikleri için sembolik ve kurucu değeri haiz dilleri için verdikleri mücadeleleri daha da yoğunlaştırmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki gruplar için dilin ifade ettiği sembolik değer ve dil için verilen mücadelenin yoğunluğu grup bilincinin gelişmişliğine bağlı olarak gruptan gruba değişebilmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi eğer dil sadece bir iletişim aracı olsaydı dil politikaları bu kadar çetrefilli olmaz, ciddi engellerle karşılaşmaz ya da günümüzde dil odaklı çatışmalar yaşanmazdı. Devletlerin bu politikalarına karşı, sadece iletişimden kaynaklı işlevini değil, dilin kurucu ve sembolik işlevini ve değerini de temel alan bir dil hakları teorisi geliştirilmesi ve savunulması insan haklarına saygının tam manasıyla hakkını veren kapsayıcı bir tutum olacaktır.

Dilin özellikle kurucu ve sembolik fonksiyonuyla ilgili açıklamalar bilinçli olarak kısa tutulmuştur; nitekim tezin ilerleyen bölümlerinde kültürel kimlik hakkı

olarak anadilinde eğitim konusu incelenirken dil-kimlik ilişkisine etraflıca değinilecektir.

3. Dilsel Adalet Açısından Dil Hakları

Uzun yıllar boyunca, klasik insan hakları teorisi, hak süjesi bireyleri her türlü çevresinden ve koşullardan azade soyut bir insan olarak görme eğilimi içinde olmuştur. Bu eğilim ise çokkültürlülük ve özel olarak dil hakları üzerine çalışılmasını geciktiren bir etki doğurmuştur. Gerçekten de çok yakın zamana kadar farklı kimliklere sahip bireylerin bu farklılık ve kimliklerinden ötürü sahip olduğu, sahip olması gereken hakları göz ardı edilmiştir. Çeşitli dilsel, dinsel ya da etnik kimliklere sahip grupların kültürel çeşitlilik açısından görünürlüğü ve bu grupların çokkültürlülük talepleri arttıkça devletlerin ve uluslararası kuruluşların sadece hoşgörü ve müdahalesizlik temelinde cereyan eden politikalarının yetersiz olduğu da ortaya çıkmıştır.*

Yukarıdaki bölümde değindiğimiz dilin, o dilin konuşucuları için sahip olduğu değer ve artan çokkültürlülük talepleri düşünüldüğünde en baştan yeni düzenlemelerin yapılması, adil bir dil hakları teorisinin oluşturulması ve uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nerdeyse dünya üzerindeki her devlet dilsel açıdan çeşitlilik göstermekte ve yine az çok bütün devletler açık veya örtülü dil politikaları yürütmektedirler. Dilsel çeşitliliğin düzenlenmesi hususunda ise sadece bir kısmı aşağıda sırlanan şu sorulara cevaplar geliştirilmektedir: 1) devlet dil

---

* Bu politikaların yetersiz kalmasına sebep olarak çeşitli dilsel, dinsel ya da etnik grupların yıllarca maruz kaldıkları baskıların, soykırımların etkisini de unutmamak gerekir. Ezilmiş gruplar için sadece "hoşgörü" politikasının izlenerek yetinilmesi çekilen acıların telafisinde oldukça ufak ve samimiysiz adımlar olarak kalmaktadır.

çeşitliliğini desteklemeli midir, destek hangi ilkeler ışığında ve ne sınırdadır? 2) dil bakımından kamu hizmetleri nasıl örgütlenmelidir? 3) farklı dilsel gruplar kendi dillerinde eğitim alabilir mi, alabilirlerse devlet bu eğitimi finanse konusunda nerde durmalıdır? ... Bu sorulara cevaben dil haklarının neden, ne kadar ve nasıl sağlanması gerektiğine yönelik dilsel adalet arayışı dört temel fikir altında toplanmaktadır.

3.1. Telafi Edici Adalet

Bu bakış açısında adalet fikri “dezavantaj” nosyonu üzerinden temellenmektedir. Buna göre, belli bir dil grubuna mensup birey hakim dili konuşamamasından dolayı dezavantajlı bir konumdadır. Hakim dilde görülen kamu hizmetlerine kolayca erişememekte, sosyal açıdan tam olarak mobilize olamamaktadır. Üstelik bu birey için konuştuğu dili seçmek de mümkün olmamıştır; çünkü ebeveynlerinin dili üzerinde bir etkiye sahip değildir. Birey bu haliyle seçilmemiş bir eşitsizliğin içindedir. Telafi edici adalet fikrine göre, devletin üstüne düşen tıpkı sosyo-ekonomik açıdan ya da cinsiyeti sebebiyle toplumda bazen dezavantajlı durumda olan gruplara olduğu gibi hakim dili konuşamayan veya yeterli etkinlikte kullanamayan bu bireye de destekleme politikaları uygulanmalıdır. Bu destekleme de bireyin hakim dili öğrenmesini sağlayarak onu kamuya entegre edebilmektir. Böylelikle hakim dil grubunun yararlandığı sosyo-ekonomik ve siyasal menfaatlerden de devleti sayesinde bu talihsiz birey de faydalanabilecektir.²⁹ Bu şekilde özetlenen ve telafi edici adalet fikrine kaynaklık eden argüman “*Seçilmemiş*

---

²⁹ David D. Laitin and Rob Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, *Language Rights and Political Theory* içinde, s.82.

Eşitsizliklerin Giderilmesi” olarak adlandırılmaktadır ve içerisinde bir destekleme politikasını barındırdığı ve devlete pozitif bir yükümlülük yüklediği görülmektedir.

Telafi edici adalete yönelik başka bir argüman ise, “*Destekleme Maliyetinin Paylaşılması*”dır. Her ne kadar seçilmemiş eşitsizliği nedeniyle hakim dili öğrenmeleri için farklı dilsel gruplara mensup bireylerin desteklenmesi hakkaniyet gereği olsa da halihazırda hakim dili konuşanların bu desteğin maliyetine ve külfetine katlanmaları da adil olmayacaktır.³⁰ Sosyal mobilitesini artırmak ve kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için hakim dili öğrenmesi gereken bireyin bunun bedeline de kendisinin katlanması gerekecektir, yani devlet ya da hakim grup, baskın olmayan grubun dilini hiçbir şekilde desteklemeyecek; böylelikle destekleme haklarından söz edilmeyecektir.³¹

Bu adalet fikrinin tekdillilik politikalarının yürütülme nedenlerine göz kırptığını söylemek mümkündür. Çünkü bu fikirle gerçekten baskın olmayan dile ve onun toplumda arz ettiği çeşitliliğe daha da önemlisi o dilin konuşucuları için sahip olduğu değere, bu değerle bağlantılı olarak aslında bizzat grubun kendi kimliğine saygı duyulduğunun söylenmesi çok güçtür. Telafi edici adalet fikriyle, devletlerin bir dili hakim kılma politikalarına da “adalet” nosyonu altında yeni bir görünüm kazandırmaktan öteye gidilememiş olmaktadır. Dilsel grupların hemen hemen çoğunun anadillerinden vazgeçmeyerek hakim dili kullanmayı reddetmeleri ve bu düzlemde yoğunlaşan çatışmalar bu adalet fikrinin eksik ve sorunlu kaldığını göstermektedir

---

³⁰Jonathan Pool, “The Official Language Problem”, *American Political Science Review*, 85, 1991, s.496.

³¹ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.249.

3.2. Milliyetçi Görüş

Kymlicka'nın da belirttiği gibi birçok devlet, homojen bir toplum yaratma yolunda bazı liberallerin görüşlerinin aksine çok da barışçı yöntemler kullanmamıştır.³² Farklı dillerin kullanılmasının yasaklanması, kullanan bireylerin ve grupların her anlamda şiddete maruz kalmaları yanında hükümetlerin açıkça veya örtülü olarak söylemsel düzlemde baskın olmayan dillerin statü ve değer olarak düşük olduğunu dile getirmeleri, çoğunluk dilini kullandırma amacını güden ideolojik baskılardır. Bu ideolojik baskılar da zamanla dilsel grupların marjinalleşmesine sebep olmuştur.

Milliyetçi görüş, dilsel adaletin sağlanması için yukarıda sözü edilen, dilsel grupların maruz kaldıkları tarihsel haksızlıklarla yüzleşilmesi ve bu adaletsizliklerin giderilmesini önermektedir.³³ İdeolojik baskılarla marjinalleşen diller canlandırılmalı, güçlendirilmeli bu yolla da bu dillerin konuşucusu olan gruplara ve kimliklerine hak ettikleri saygının verilmesi sağlanmalıdır.

UNESCO da milliyetçi görüşe yakın olarak anti-emperyalizme karşı çıkıp ulusal dillerin eğitimde, basın yayında ve hükümetlerin işleyişinde kullanılmasını desteklemiş ve bu hizmetlere erişimin kişinin kendi anadilinde olmasını herkese tanınması gereken bir hak olarak kabul etmiştir.³⁴

Milliyetçi görüş, bir dilin marjinalleşmesine sebep olan çoğu ideolojik ve asimilasyonist politikaların sonucu olan tarihsel nedenlerine kayıtsız kalmayıp dilin

---

³² Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 16 vd.

³³ Ruth Rubio Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", *Language Rights and Political Theory* içinde, s.53.

³⁴ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.253.

sadece çoğunluk dili olduğunda değil baskın olmadığında da korunmaya ve geliştirilmeye değer görülen bir unsur olarak ele alan, farklı kimliklere saygıyı gerektiren savları dilsel adaletin nasıl sağlanması ve dolayısıyla nasıl bir dil hakları uygulamasının olması gerektiği yönünde yol göstericilerden biri olarak kabul edilebilir.

3.3. Liberal Kültürcü Görüş

Dilsel adalet konusundaki üçüncü yaklaşım ise bireylerin ancak kendilerinin olan ve içinde yetiştikleri kültüre ve dile ulaşma imkanlarının sağlandığı bir ortamda dilsel adaletin gerçekleşeceğine vurgu yapar.³⁵ Bu görüşün en bilinen temsilcisi Kymlicka'dır. Yukarıda dilin iletişim fonksiyonundan bahsederken Kymlicka'nın iletişim ile kimliği bütünleştiren argümanından söz edilmişti. İşte liberal kültürcü görüş de daha geniş başlıklar olarak liberalizm ile kültürcülüğü bağdaştırmaktadır.³⁶ Buna göre devletler, her liberal devletin vatandaşlarına sağlamakla yükümlü olduğu klasik siyasi ve medeni haklarla yetinmemeli, kişi ancak kendi kültürel çevresiyle varlığını tamamlayabileceğinden, farklı kimliklerin ihtiyaç duyduğu spesifik hakları da tanımalıdır. Bu tanıma gerçekleştirilirken gruplara bu haklar konusunda tam bir yetki verilmemektedir. Çünkü asıl olan bireyin haklarıdır, grubun değil. Grubun, grup kimliğinden bağımsız hareket etmek isteyen üyelerine karşı baskı uygulamasının önüne geçilmesi gerektiğinden böyle bir iç sınırlama söz konusu olmaktadır. Asıl olan grubun, çoğunluk kültürüne karşı korunmasıdır ki grubun aslında sahip olduğu tek hak bu dış koruma hakkıdır. Grubun kendi içinde bir iç

---

³⁵Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.260.

³⁶Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.89-90.

koruma mekanizması geliştirilerek bireysel haklar kolektif haklara tercih edilmiş olmaktadır.*

Bu anlayış ekseninde devletlere düşen, eğitimde, diğer kamu hizmetlerinde dilsel çeşitliliğin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik politikaları istisnasız uygulamaktır.

Liberal kültürcü görüşe getirilen temel eleştirilerden biri, gruba sağlanan dış korumaların, grup üyelerinin başkaca dil ve kültürlerle erişme istekleri önünde bir engel teşkil ederek iç kısıtlamaya dönüşebileceği tehlikesidir.³⁷ Liberal kültürcü görüşün handikaplarını bertaraf etmeye yönelik olarak *liberal demokratik görüş* dile getirilmiştir.

3.4. Liberal Demokratik Görüş

Bu dördüncü yaklaşıma göre, bir devlet içindeki tüm bireyler ve gruplar uygulanacak dil politikaları hakkında siyasal katılım yoluyla söz sahibi olma ve bu politikalara etki etme hakkına ve imkanına sahip olmalıdır.³⁸ Bunun için de demokratik müzakere süreçlerine oy verir ve baskı grubu veya koalisyonlar oluşturabilirler. Bu katılım ve faaliyetleri konusunda tek sınırlama ise bireylerin temel haklarını ihlal etmemektir.

Her birey ve grubun katılmaya hakkı olduğu demokratik müzakere sürecinden çıkan sonuca yine aynı şekilde toplumun her unsuru uymalı ve gereken düzenlemeler

---

* Kolektif hak – bireysel hak ayrışmasına aşağıda Dil Haklarının Niteliği başlığı altında değinilecektir.

³⁷ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, s.89.

³⁸ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, s.93.

yapılmalıdır. Böylelikle geçmişte baskı altında kalarak marjinalleştirilen bir dilin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi veya kamu hizmetlerinin farklı grup dillerinde de ulaşılabilir olması gerçekleşme olanağına kavuşabilir.³⁹

4. Yarar Temelli Dil Hakları

Dilsel hakları faydacı bir açıdan savunmanın mümkün olabileceğini ileri süren yarar temelli dil hakları görüşünü, sağlanacak faydanın niteliği yönünden üç farklı dayanak noktası üzerinden açıklamak mümkündür.

İlki, dili *ekolojik bir değer* olarak değerlendirip bu değerinden ötürü dilin korunmasını savunan yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre diller geniş anlamda içinde yaşadığımız ekosistemin ayrılmaz birer parçasıdır; nasıl canlı türlerinin çeşitliliği ve devamlılığını sağlamak yönünde kamunun yararı varsa dil çeşitliliğinin korunmasında da benzer bir yarar vardır.⁴⁰ Bu argümanı destekleyen en önemli olgu dil kaybı olarak gösterilmektedir. Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı da giriş kısmında bulunan “bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa’nın büyük bölgesel ve azınlık dillerinin; Avrupa’nın kültürel zenginliğine... olan katkıları düşünülerek” ifadesi kısmen ekolojik değer olarak dil anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

---

³⁹ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach...”, s.93.

⁴⁰ Dilin ekolojik değeriyle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Stephen May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism, and The Politics of Language*, Longman Pearson Education, Harlow/London, 2001, Robert Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.50, January 2001, ss. 90-120.

Yarar temelli bir diğer yaklaşım dilin, *estetik bir değer* olmasından ötürü korunmaya değer olduğunu savunur.⁴¹ Buna göre dilin korunması estetik kaygılardan ötürü gereklidir. Var olan her bir dil, ayrı bir estetik değere sahip olduğu gibi, insanların düşünce ve duygularını ifade etmeleri için her biri farklı bir yol sunmaktadır; buna bağlı olarak sadece bazı dillerle vücut bulan sanat eserlerinden bile bahsedilebilir (Japonca ve bir şiir türü olan Haiku'nun bütünleşmiş olması gibi.). Bu sebeplerden ötürü dillerin yaşatılması önemlidir.

Üçüncü ve sonuncu olarak *epistemik bir kaynak olarak dil* yaklaşımından bahsedilebilir. Bu bilimsel yaklaşımı savunanlar da dili ekolojik çevrenin ayrılmaz bir parçası olarak görürler. Farklı canlı türlerinin bilimsel bilgiye olan katkısına kıyasla her bir dilin, içinde barındırdığı ve ulaşılmaması gerekli bilgi kaynağı rezervlerinin değerlendirilmesi gerekliliğinden ötürü korunmaları gereklidir.

Yukarda dil hakları bağlamında yarar temelli olarak adlandırılacak üç yaklaşımdan söz edildi. Faydacı yaklaşımın argümanları, dilin korunması gereken bir yaratım olduğu yönünde bize değerli bilgiler sunsa da her üç yaklaşım da salt dile içkin bir değer atfederek insan hakları boyutunu dışlamış gözükmemektedir; çünkü dili dil konuşucusu olan insanlara referansla değer dilin kendi varlığına referansla temellendirmişlerdir.⁴² Böyle bir anlayışta da dile ilişkin insan haklarından bahsedebilmek de imkan dahilinde gözükmemektedir. Bu da bizlere güçlü bir dil hakları savunusu sağlamak açısından eksik bir görüştür. Üstelik tek başına da yeteri kadar tartışmalı bir kavram olan “yarar” üzerinden bir temel oturtmaya çalışmak

---

⁴¹ Estetik bir değer olarak dil ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. İdil Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods And The Principle of Fairness”, *Language Rights and Political Theory* içinde, ss.189-209.

⁴² Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.276-277.

kendi içinde problematik bir yöntem olarak görünmektedir. Zira bir dilin faydalı olup olmadığına kim karar verecek ya da faydalarını kim tespit edecektir? Böyle bir uğraş kısa bir zamanda dilleri ve kültürleri bir hiyerarşiye tâbi tutarak, dilsel grupların hak ihlallerinden dilsel ırkçılığa varacak uygulamalara yataklık edebilecektir.

Dilin tek başına kamu yararı bakımından arz ettiği değere bir itirazımız olmamakla birlikte, konuşucularından bağımsız olarak değerlendiremeyeceğimiz dil üzerinden dilsel gruplara tanınacak dil haklarını daha bağlayıcı ve sağlam bir düzlemde savunabilmek adına hak temelli dil hakları anlayışını açıklamak gerekmektedir.

5. Hak Temelli Dil Hakları

Bireylere tanınan insan hakları ancak, her bireyin sadece soyut birer insan değil, farklı kimlikleriyle hayatlarına biçim veren insanlar olduğunu tanımakla amacına ulaşabilir.* Hak temelli olarak adlandırılan bu bakış açısı, adalet ve eşitlik gibi temel değerlere vurgu yapmaktadır.⁴³ Ancak bahsedilen bu eşitlik ve adalet herkese ayırım gözetmeden aynı hakları tanımakla tam olarak gerçekleşemez. Bir devletin sınırları içinde dilsel, dinsel ya da etnik açıdan homojen bir toplumdan bahsedilmesi neredeyse imkansızdır. Kendilerini çoğunluk gruptan ayıran özgül varoluşa sahip birçok gruptan bahsedilebilir ve yukarıda açıklandığı üzere, çoğu durumda bu farklılıkları üzerinden çoğu kimlik marjinalleştirilmekte, baskılara ve ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadır. Tüm bu haksızlıkların ve

---

* “Tıpkı negatif hakların pozitif yani sosyal haklar tanınmadığı sürece başlı başına hürriyeti sağlamaya, büyük kitleleri ondan yararlandırmaya yeterli olmadığı gibi...” Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.7.

⁴³ Orhan, “Dil Politikaları...”, s.45.

adaletsizliklerin temeli ya da - doğrudan psikolojik veya fiziksel şiddete maruz kalmadan da - müdahalesizlik politikalarıyla karşı karşıya kalmalarının sebebi ise, konumuz itibari ile egemen dil haricinde bir dilin konuşucusu olmalarıdır. Eşitlik, aynı koşullara sahip insanların aynı muameleyi görmeleriyle mümkündür ama farklı kimlik grupları söz konusu olduğunda, bu grup mensuplarının diğer insanlarla aynı koşullara sahip olduklarından bahsedilemez. Bu durumda eşitliği sağlamak için özgül koşullara sahip gruplara ve bireylere özel nitelikte koruma hakları tanınmalıdır.

Bu bakış açısı dil hakları savunuculuğunu insan hakları çerçevesinde yürütmektedir. Fakat burada da iki ayrı yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Her iki yaklaşım da insan hakları temelli olsa da dil ile ilgili insan haklarını insan hakları pratiğinde konumlandırma konusunda daha kapsamlı veya özel bir yer önererek birbirinden ayrılmaktadır.

5.1. Dilsel Haklar

Dilsel haklar tek başına uygulanamayan daha ziyade başka bir insan hakkının kullanılmasının dilsel boyutunu temsil eden haklardır. Örneğin bir ceza yargılamasında suçlanan kişinin anladığı bir dilde kendisine isnat edilen suçları öğrenebilmesi ve kendini en iyi şekilde savunabilmesi bir dilsel haktır. Zira burada kişiye anladığı, bildiği dili kullanma imkanının tanınması dilin kendine yönelik bir koruma değil aksine bu durumda korunmaya çalışılan kişinin adil yargılanma hakkıdır. Klasik haklardan kabul edilen adil yargılanma hakkının tam anlamıyla gerçekleşmesi için dil sadece bir araçtır.

Dilsel hak yaklaşımını benimseyenler için genel olarak insan haklarından ayrı bir dil hakları kategorisinin varlığından bahsetmek yanıltıcıdır. Nitekim Varennes'e göre, dilsel haklar, ayırım yasağı, ifade özgürlüğü ve özel yaşam hakkı gibi genel insan hakları standartlarından doğmuştur.⁴⁴ Yine Varennes için, iyi kurulmuş bir insan hakları anlayışı, bireylerin, azınlıkların veya dilsel azınlıkların birçok önemli talebini karşılayabilecek esnek bir çerçeve sunabilir.⁴⁵ Xabier Arzoz, bu yaklaşımın amacının, azınlık haklarını tehdit edici ve meydan okuyucu bir perspektiften uzak tutarak, devletin onları tanımalarını kolaylaştırmak olduğunu söylenebileceğini ileri sürmüştür.⁴⁶

Dilsel haklara haklı olarak yöneltilmiş eleştiriler mevcuttur. Bu eleştiriler de dilsel haklar yerine dil hakları anlayışıyla dile getirilmiştir. Nitekim dilsel haklar anlayışının temelinde yatan dil haklarının genel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğu savı, çoğunluk dilinden başka bir dilin konuşucusu olan grupların taleplerini - bu grupların iradesine ters olarak - bilinçli denilecek bir düzeyde yok saymanın kılıfı gibi gözükmektedir. Dilsel haklara yöneltilen eleştirileri daha kapsamlı olarak dil hakları anlayışı tartışmaları ışığında takip edebiliriz.

5.2. Dil Hakları

Dilsel insan hakları, insanların ihtiyaçlarını karşılayarak onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan temel hakların dilsel boyut içeren kısmını ifade ederken dil hakları, bireylerin grupların veya devletin ihlal etmemesi gereken temel dil

---

⁴⁴ Fernand de Varennes, "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", *IJMS*, Vol.:3, No.:1, 2001, s.15 vd.

⁴⁵ de Varennes, "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", s.11.

⁴⁶ Xabier Arzoz, "The Nature of Language Rights", *JEMIE* 6 (2007) 2, 2007, s.11.

haklarıdır.⁴⁷ Dilsel hakka örnek olarak ceza yargılamasında kişinin kendi dilini kullanması verilerek burada asıl hedeflenenin adil yargılanma hakkının gerçekleşmesi olduğu belirtilmişti. Dil haklarında ise dil, diğer insan haklarının gerçekleşmesi için bir araç değil aksine kendisi ayrı bir değer olarak ele alınır. Tanımlanan hak ancak bir dilin kullanımı eşliğinde anlam ifade edebilmektedir. İfade hürriyetinin veya dini ibadetin istenilen dilde gerçekleştirilmesi klasik insan haklarının dille ilgili olanlarına örnek olarak verilebilecekken, daha ziyade kişinin kültürel kimliğini ve öz saygısını koruma amacı güden dil haklarına ise, anadilinde eğitim hakkı, dilsel/kültürel kimlik hakkı, dil temelli öz yönetim hakkı örnek gösterilebilir.

Dil hakları, bireylerin kolektif hareket etme ihtiyacından kaynaklanan dil ile ilgili haklarıdır.⁴⁸ Dil haklarına içkin bu kolektiflik, dile atfedilen değerle birlikte, dil haklarını dilsel haklardan ayıran en önemli unsurdur. Dilsel insan hakları yaklaşımı hakların bireysel niteliğini öne çıkarmaktadır. Dil hakları söz konusu olduğunda (anadilinde eğitim hakkı veya öz yönetim hakkı gibi) bu hakları talep etmek ve bu haklardan yararlanmak hususunda, pratikte dil temelinde farklılaşmış bir grubun yani belli büyüklükte bir kolektivitenin varlığı bir zorunluluk olarak belirlemektedir.* Bu kolektivite ihtiyacı, dil haklarına kolektif bir hak niteliği kazandırırken aynı zamanda dil haklarının kültürel hak boyutunu da gözler önüne sermektedir. Kültürel haklar, azınlık topluluklarının^{*49*} çoğunluk gruba karşı kendi özgül kültür veya dillerini

---

⁴⁷ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.281.

⁴⁸ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.284.

* Dil haklarına ilişkin kolektif haklar – bireysel haklar tartışmasına aşağıda değinileceğinden burada dil haklarının kolektif hak ya da bireysel hak olarak değerlendirilmesinin ayrı ayrı nasıl sonuçları doğuracağına sınırlı olarak değinilecektir.

** Çalışma boyunca “azınlık” kelimesinin kullanılmaması yönündeki tutum bilinçli bir çabadır. Zira azınlıkların devletlerce tanınarak uluslararası hukukta kendilerine tanınan

kullanma, geliştirme ve koruma haklarına işaret etmektedir. Bu hakların bireysel nitelikte tanınarak gerçekleştirilmeye çalışılması ise sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Nitekim kültürel hakların doğasından kaynaklanan ve kültürel kimlik hakkı olarak da değerlendirilebilecek dil haklarına da teşmil eden özel durumu göz ardı etmemek gerekir. Dilsel gruplara mensup bireylere tanınacak dil haklarının layığıyla kullanılabilmesi bu bireylerin grup kimliklerinin tanınması ile mümkün olacaktır. Gruba ve kimliğine yönelik böyle bir tanımayı içermeyen bir devlet politikası güdüldüğü takdirde, bireysel ya da dilsel insan hakları niteliğinde sağlanan haklar, bu farklı grupların kimliklerini yavaş yavaş aşındırmak anlamına gelecektir. Kimliğin tanınmaması demek bu kimlikle ve topluluğun varlığıyla anlam ve vücut bulan anadilinde eğitim hakkı gibi dil haklarının da tanınmayacağı hatta ifade özgürlüğü, basın-yayın özgürlüğü gibi klasik bireysel hakların da ihlali demek olacaktır.

Dil haklarının kimlikleri tanımayı gerektiren kolektif boyutuna yönelik olarak, bir gruba özel hakların tanınmasının grup büyüdükçe grup dışında kalanlar için tehdit oluşturabileceği yönünde eleştiri getirilmiştir.⁵⁰ Ancak Kymlicka'nın da

---

hakları kullanabilmeleri devletlerin egemenlik alanlarına bırakılarak politik bir alana dönüştürülmüştür. Bu sebepten Türkiye incelenirken azınlık kelimesinin kullanılması anadilinde eğitim hakkının tanınması yönündeki savlara en baştan ket vuracak niteliktedir. Yalnız çalışma boyunca azınlık kelimesi kullanılsa bile bunun devletlerce tanınmış olup olmaması dikkate alınmadan çoğunluk gruptan farklılıkları ve kimliklerini devam ettirme istek ve bilinçleri olan grup ya da topluluklar için kullanıldığı unutulmamalıdır. Ayrıca çalışmanın konusu olmasa dahi burada, azınlıktan ne anlamamız gerektiği hususunda yol gösterici bir açıklama eklemekte fayda var. BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti'nin BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin 27. Maddesi çerçevesinde 1991 yılında hazırladığı raporla yaptığı azınlık tanımından, bir grubun azınlık sayılması için gerekli 5 unsur nerdeyse tüm azınlık çalışmalarında kabul edilmektedir. Bu unsurlardan ilki farklı olma, ikincisi sayıca az olma, üçüncüsü baskın olmama, dördüncüsü ise ilgili devletin vatandaşı olma ve son olarak da farklı olma ve bunu devam ettirme isteği ve bilincine sahip olma. Bkz. Süleyman S. Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s.2.

⁴⁹ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.294.

belirttiği gibi bir gruba özel temsil hakları, toprak ya da dil hakları tanımak onun öteki gruplar üzerinde tahakküm kuracak duruma gelmesini gerektirmez, çoğunlukla gelmez de, tersine böylesi haklar, küçük grubu büyük grup karşısında haklarını daha iyi savunabilir duruma getirerek, çeşitli grupların daha eşit bir konuma gelmesi olarak görülebilir.⁵⁰

Bu bölümde neden ayrı bir dil hakları kategorisine ihtiyaç duyulduğu ve neden dil haklarını savunmak gereklidir ya da önem arz eder sorularına yanıt olarak farklı kollardan açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Başlangıçta da belirtildiği gibi takibi kolaylaştırmak açısından genel olarak başlıklandırma yolu seçilmiş olsa da ne dilsel değişim ne dilin fonksiyonları ne dilsel adalet ne de hak veya yarar temelli dil hakları üzerinden yapılan açıklamalar birbirinden tamamen bağımsız olarak düşünülebilir. Aslında her bir başlık altında incelenen hususlar birlikte ve birbirini tamamlar nitelikte düşünülerek bütüncül bir yaklaşım sergilenmelidir.

III. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ

Bu bölümde - genel insan hakları teorisindeki sınıflandırmalardan da tanışık olduğumuz üzere - dil haklarının, hak sahiplerine, hakkın konusuna ve bu hakların kapsamı ve tanınıp korunmalarında devletin rolüne göre yapılan üç ayrımdan bahsedeceğiz. İlk olarak hak sükelerini esas alan Bireysel Haklar – Kolektif Haklar ayrımının ardından dil haklarıyla devlet arasındaki ilişkinin nasıl olduğu ya da olması gerektiği üzerinden şekillenen “Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları ayrımı ve son

---

⁵⁰ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.74-75.

olarak da dil haklarının kapsamı ve koruması gereken değerler üzerinden yapılmış olan “Araçsal Dil Hakları ve Araçsal Olmayan Dil Hakları” ayrımına değinilecektir.

1. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar Ayrımı

İnsan hakları için sınıflandırma ölçütlerinden biri olan bireysel haklar – kolektif haklar ayrımı, hakların kullanılış biçimine ya da Kuçuradi’nin deyişiyile taşıyıcılarına göre⁵¹ yapılan sınıflandırmayı yansıtmaktadır. Bu ayırmda esas alınan nokta, söz konusu hak ya da özgürlüğün, hakkın aktif sùjeleri tarafından tek başına mı yoksa topluluk halinde mi kullanıldığdır.⁵²

Dil hakları alanında, bu hakların niteliğine dair en önemli ikilem kolektif haklar – bireysel haklar ayrımında yatıyor gözükmektedir. Dil haklarının kolektifliği, grup farkından kaynaklanan haklardan gelmektedir. Bu farklılığa dayalı olarak belli bir dil grubunun kültürel farklılığını koruması için, grup farkı gözetmeksizin her bireye tanınan medeni ve siyasi hakların yanı sıra bazı haklar tanınır. Bu hakların kullanılması ya da bu haklardan tam olarak istifade edilebilmesi ise, belli sayıda insanın bu hakkı talebini gerektirir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde Seçim Hakları Kanunu’na (Voiting Rights Act) göre, bir seçim bölgesinde İngilizce dışında başka bir dili kullanan seçmenlerin sayısı 10.000 kişiyi buluyorsa, seçmenlerin o seçim bölgesinde oy pusulalarının kendi dillerinde basılmasını talep etme hakları vardır.⁵³ Buna karşılık daha önce dil hakları-dilsel haklar ayrımında da değindiğimiz yargılama sürecinde bir kişinin çevirmen yardımı alması tamamen bireysel bir haktır;

⁵¹ İonna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998, s.14

⁵² Bülent Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s.41.

⁵³ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.292.

nitekim kişinin bu hakkı kullanabilmesi, o yargı çevresi içinde o dilin konuşucularının belli bir sayıda olması şartına bağlanamaz.

Dil hakları alanında kolektif hak – bireysel hak ayrımının çok mutlak olduğundan söz etmek yanlıştır. Çünkü dilin ve dil haklarının hem bireysel hem de kolektif boyutları vardır. Öncelikli olarak, dile işlevleri bakımından yaklaşıldığında onun zaten içkin bir kolektif boyut taşıdığı görülecektir. Nitekim dil, kolektif olarak üretilen ve yararlanan bir iyidir.⁵⁴ Dilin kullanılması hakkı, ifade özgürlüğü veya yargı makamlarında kişinin anladığı dilde bilgilendirilmesi hakkı bireysel niteliği ağır basan haklarken, dilsel kimliğin korunması hakkı, anadilinde eğitim hakkı, dilsel temelli öz yönetim hakkı kolektif haklardır.

Dil haklarının kolektifliği hususunda en büyük tartışma, azınlık hakları ve azınlık haklarının kolektif olarak korunmasının devletlerin bütünlüğünü ve milli birliğini sarstığı inancından kaynaklanmaktadır. Devletlerin bu hassasiyetlerini dikkate alan çoğu uluslararası belge de, azınlıkların diğer haklarında olduğu gibi dil haklarında da hak sùjelerini grup değil, gruba mensup bireyler olarak atamıştır. Yani azınlık hakları kolektif boyutlu bireysel haklar olarak değerlendirilmiştir. Örneğin BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. maddesinde de bu tutumu belirgin şekilde görmek mümkündür:

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin* grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dillerinin gereği

---

⁵⁴ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.293.

* Madde metnindeki koyulaştırmalar bana aittir.

ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.”

Devletlerin hassasiyetleri bu formülle aşılmaya çalışılsa da yukardaki metinden de açıkça anlaşılacağı üzere, bu hakları bireylere tanıyarak bu hakların toplu olarak kullanılması gerekliliği ortadan kaldırılabilmiş değildir. Kaldı ki Kymlicka'nın da belirttiği gibi, azınlık grubu üyeleri açısından talep ettikleri hakların nitelendirilmesinde bireysel ve kolektif haklar ayrımı büyük ölçüde anlamsızdır; zira onlar da çoğunluk grubu gibi bir gruptur, çoğunluk için geçerli olmayan bireysel – kolektif hak karşıtlığının azınlık grubu için geçerli olduğunu düşünmek yanıltıcıdır, azınlık grubu açısından bu haklar arasında karşıtlık olduğu iddiası spekülatifdir.⁵⁵

Tekrar hatırlatmak gerekir ki, bireysel haklar ile kolektif haklar arasında yapılan ayırım uzlaştırılmaz durumlar değildir. Dil hakları için, bu hakların hem bireysel hem de kolektif boyutları birbirlerini besleyen ve destekleyen durumlar olarak ele alınmalıdır. Dil hakları, Kaboğlu'nun deyimiyle özne ve toplumsal aktör olarak bireylerin varlığının, kolektif kimliklerinin tanınmasına bağlı olduğu durumlardandır; çünkü birey toplumsal ilişkiler süreci ve kolektif kimliği göz önüne alınmadan sadece soyutlamadan başka bir şey değildir.⁵⁶ Bu bağlamda, kolektif özgürlüklerin bireysel özgürlüklerin dolaylı olarak somutlaştırılması ve gerçekleştirilmesi için gerekli araçları ve ortamı sağladığını⁵⁷ belirterek bu bölümü bitirebiliriz.

---

⁵⁵ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.89.

⁵⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989, s.180.

⁵⁷ Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, s.181.

2. Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları Ayrımı

Dil hakları alanında yapılan bu ayırım, genel insan hakları teorisindeki pozitif haklar - negatif haklar ayırımına benzetilebilir. Genel insan haklarındaki negatif haklarda, devlete düşen negatif edimdir; yani karışmama, müdahale etmeme. Pozitif haklarda ise, bu hakların gerçekleşmesi, negatif haklardaki karışmama edimine ters olarak, devletin müdahalesine bağlıdır. Buna benzer olarak dil haklarında da negatif haklara karşılık gelmek üzere, *hoşgörü hakları* ve pozitif hakların niteliğine denk düşecek şekilde *destekleme hakları* ayırımı yapılmıştır.*

Hoşgörü hakları, devletin, sınırları içerisinde konuşulan her dile eşit mesafede durmasını gerektiren, herhangi bir dili özel haklarla desteklemeksizin, bireylerin evlerinde ve dışarda, tek başlarına ya da meydana getirdikleri sivil birliklerde, işyerlerinde, derneklerde, vs. dillerini seçebilme ve kullanabilme hakkını ifade etmek üzere kullanılan bir terim olmuştur. Hoşgörü haklarının temeli devletin müdahale etmemesine dayanmaktadır. Bunu liberalizmin “minimal devlet” ve “iyiniyetli ihmal” mottolarıyla açıklamak mümkündür. Buna göre devlet, bir dini desteklemediği gibi, herhangi bir dili de desteklemeyerek, her dile ve her dil grubuna eşit mesafede kalarak dile bağlı hakların tanınmasında rol oynayacaktır. Bu fikir, de Varennes’in daha önce dilsel haklar – dil hakları ayırımında incelediğimiz görüşüne de uygun düşmektedir. de Varennes’e göre, iyi kurulmuş bir insan hakları anlayışı dilsel azınlıkların birçok önemli talebini karşılayabilir.⁵⁸ Çünkü de Varennes’e göre dil hakları adı altında ayrı bir insan hakları kataloğundan bahsetmek mümkün

---

* Literatürdeki orijinal adlandırması “*tolerance-oriented language rights*” and “*promotion-oriented language rights*” olan hoşgörü ve destekleme hakları ayırımı ilk olarak Heinz Kloss tarafından yapılmıştır. Patten and Kymlicka, “Context, Issues and Approaches”, s.26.

⁵⁸ de Varennes, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, s.11.

değildir, dil hakları, ayrımcılık yasağı, kanun önünde eşitlik gibi klasik insan hakları değerlerinden doğmuştur.⁵⁹ Fakat öncelikli olarak bir devletin her bir dile eşit mesafede durduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Kamu hizmetlerini, yasama faaliyetlerini yürütmek üzere devletin bir veya birkaç dilin lehine politikalar yürüteceği aşikârdır. Keza tarih, devletlerin müdahalesizlik politikasının altında bile çeşitli gruplara farklılıklarından ötürü baskılarla, şiddetle, asimilasyonla ördüğü olaylar zincirine tanıklık etmiştir. İkinci olarak, Arzoz'un belirttiği gibi, kanun önünde eşitlik veya ayrımcılık yasağı aslında zımni bir şekilde dil haklarını tanımamanın bir gerekçesidir.⁶⁰

Uzun süre uluslararası hukuku da etkilemiş ve birçok uluslararası metnin de ele alınışında temel alınmış olan hoşgörüyeye dayalı dil hakları, çalışma boyunca savunulan dil haklarının layıkıyla sağlanması ve kullanılması yönünde sınırlı ve eksik bir yol haritası çizmektedir. Hoşgörü haklarının aksine, destekleme hakları, dil hakları konusunda yönetime dair bir alanı işaret etmektedir. Devletler, sınırları içerisinde kullanılan dilleri tanımakta ve bu dil gruplarına kamusal finansman eşliğinde haklar tanımaktadır. Hoşgörü rejiminin aksine, destekleme temelli dil hakları rejimi, devletin belirli dil veya dilleri korumak için aktif bir tutum takınmasını ifade eder.⁶¹ Destekleme temelli dil hakları, azınlık dilinin kamusal alanlarda ve faaliyetlerde tanınmasıdır.⁶² Buna göre, bireylerin, özel okullar kurarak hakim dil dışında bir dille eğitim görmeleri hoşgörü temelindeki dil hakları rejimi altında değerlendirilirken, bizzat devlet okulları aracılığıyla ve devletin

---

⁵⁹ de Varennes, "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", s.15 vd.

⁶⁰ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.11-13.

⁶¹ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.304.

⁶² Patten and Kymlicka, "Context, Issues and Approaches", s.26-27.

finansmanıyla hakim dilden başka bir dilde eğitim görmek, destekleme temelli dil hakları rejiminin bir uygulaması olarak görülür.

Destekleme haklarında, hoşgörü temelli dil hakları rejiminden farklı olarak, dile, sadece araçsal yani iletişimden kaynaklı fonksiyonuyla değil, bireyler ve gruplar için dilin kimlikle bağlantısı üzerinden arz ettiği önem doğrultusunda bir değer atfedilmektedir.

Destekleme haklarında da hakların muhatabı bakımından ikili bir ayrıma gidilmiş görünmektedir. Literatürde orijinal olarak “*norm and accomodation language rights regime*” ve “*offical languages rights regime*” diye adlandırılan *intibak ettirici haklar* ve *tanıma hakları* ayırımına⁶³ da burada değinmek yerinde olacaktır. İntibak ettirici dil hakları, hak süjesi olarak bir devlette bulunan göçmenleri kabul ederek, göçmenlerin o ülkede bulunma amaç ve bilinçlerini dikkate alarak sadece hoşgörü temelinde bir dil hakları rejimi öngörürken, tanıma hakları, en azından birkaç jenerasyondan beri bir devletle birlikte yaşayan ve şimdilerde “ulusal azınlık” olarak adlandırılan gruplar için onların kimliğini ve dolayısıyla dilleri ile kültürlerini tanımaya ve korumaya yönelik olarak pozitif edimlerin devletçe yüklenildiği bir rejim öngörür.

Hoşgörü temelli dil hakları rejimine göre, devlet, bireylerin negatif özgürlüklerini korumak adına bireylere müdahale etmediğinde, bireylerin özgürlük alanları ve özerkliği kendiliğinden korunmuş olmaktadır; ancak açıklandığı üzere, her devletin kamu faaliyetlerinde kullanmak üzere desteklediği bir dil bulunmakta ve buna yönelik politikalar da dil gruplarının dile dayalı haklarını sağlamada çeşitli

---

⁶³ Nafiz Tok, *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s.168, 173.

ihlallere sebep olmaktadır. Zaten aşağıda inceleneceği üzere yeni tarihli birçok uluslararası belge de destekleme temelli dil hakları yönünde - çoğu zaman tavsiye niteliğindeki düzenlemelere yer verse bile - yol gösterici olabilmektedir.

3. Araçsal – Araçsal Olmayan Dil Hakları

Araçsal – araçsal olmayan dil haklarına yönelik ayırım, daha önce değinmiş olduğumuz dilin fonksiyonlarına paralel olarak yapılan bir ayırma denk düşmektedir. Bu ayırım, dilin araçsal yani, iletişim fonksiyonu üzerinden ve kurucu veya sembolik olarak adlandırdığımız kimlik üzerinden değerlendirilen fonksiyonlarına paralel olarak temellenmektedir.

3.1. Araçsal Dil Hakları

Araçsal dil hakları, dilin işlevini iletişime indirgeyen bir yaklaşımı temel alır. Kişilerin kimliğiyle ve dolayısıyla anadilleriyle ilgilenmeksizin çoğunluk diline yönelik düzenlemelerle ilgilenir. Buna göre araçsal dil haklarının esas amacının, başka hakların koruduğu ve doğrudan ilişki içinde olduğu bir takım çıkarları yerine getirmenin aracı olduğu söylenebilir.⁶⁴ Araçsal dil hakları kategorisinde, *ayrımcılık yasağı*, *adil yargılanma hakkı* ve *anadilin öğretilmesi hakkı* sıralanabilir.

Araçsal dil hakları çerçevesinde, *ayrımcılık yasağı* ile hedeflenen, kişinin kendisinin seçmediği özellikleri - ki konumuz sınırlarında bu kişinin anadilidir – nedeniyle ayrımcılığa uğramasının engellenmesidir. Anadili, hakim dilden farklı olan kişilerin, hakim dili ikinci dil olarak öğrenmekten kaynaklı dezavantajları olacaktır,

---

⁶⁴ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.63.

örneğin, ikinci dili öğrenmede isteksiz, istekli olsa bile başarısız olması, ikinci dili aksanlı öğrenmiş ve konuşuyor olma. Kişinin bu seçilmemiş dezavantajından, yani anadilinden ya da aksanından ötürü ayrımcılığa uğramama hakkı, araçsal dil haklarının ilkidir. Bu anlamda devlet, hukuki düzenlemeleri ve uygulamalarında dil temelli ayrımcılık yapmayacağı gibi sivil toplum içinde vuku bulabilecek dil kökenli ayrımcılığı engellemelidir.⁶⁵

Daha önceki bölümlerde de sıkça değindiğimiz bir diğer araçsal dil hakkı, *adil yargılanma hakkı*dır. Bu hakkın kapsamı, ceza yargılamasında kişinin anladığı bir dil üzerinden çevirmen yardımından yararlanmasıdır.

Araçsal dil hakkı olarak nitelendirilen son hak ise, *anadilin öğretilmesi hakkı*dır. Anadili öğretimi, bir azınlık dilinin okullarda zorunlu ya da seçmeli ders olarak okutulması veya özel dil kurslarında öğretilmesidir.⁶⁶ Daha sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz ve bu tez çalışmasının asıl sorunu olan anadilinde eğitimden farklı olarak, anadilin öğretilmesi hakkı, dil gruplarının dillerine, kültürlerine ve kimliklerine yönelik koruma ve bu değerleri devam ettirebilme taleplerine yanıt vermek amacını gütmemektedir. Özellikle göçmen nüfusu fazla olan devletlerce çoğunluk dilinin daha etkili öğrenebilmesini sağlamak üzere geçişli ve geçici olarak bir dilin, eğitimin ilk yıllarında okutulması ve bu yolla çoğunluk dili ile anadiller arasında bir dengenin sağlanarak göçmen nüfusun topluma entegrasyonunu hedefleyen bir uygulamadır. Bu geçişli anadili öğretimi programını uygulayan ülkeye örnek olarak ABD verilebilir.*

---

⁶⁵Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.332.

⁶⁶Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar*, s.131.

* ABD politikasının amacı, ülkedeki kültürel azınlıkları çoğunluğa entegre etmektir.

Bu üç hak üzerinden de göreceğimiz üzere, araçsal dil hakları dilin sadece iletişim fonksiyonuna odaklanarak dilin kimlik boyutunu göz ardı etmekte ve dil gruplarının kimliklerine yönelik taleplerini karşılamak için tatmin edici boyutta imkanlar sunmamaktadır.

3.2. Araçsal Olmayan Dil Hakları

Bir ülkenin sınırları içerisinde bir dilsel grup sistematik ayrımcılığa uğruyor ve sivil hayatta, çoğunluk grubuna mensup bireyler için ulaşılması ve kullanılması kolay ya da doğal kabul edilen belli fırsatlara ulaşmak için, çoğunluk dilini öğrenmekle kalmayıp bunun beklenen bir sonucu olarak kendi dil ve kültürlerinden vazgeçmek zorunda bırakılıyorsa, burada artık, dilin sadece bir iletişim aracı olduğu söylenemeyecektir. Kültürel kimliğin bir ifadesi olarak kullanıldığında da dilin bütün dışavurum biçimleri bir iletişim tarzı olmakla birlikte salt iletişim boyutu ile değerlendirilemez.⁶⁷ Dilin iletişim fonksiyonunu göz ardı etmeden ve bu fonksiyonu ile sembolik fonksiyonu arasındaki ilişkiyi kaçırmadan araçsal olmayan dil haklarını açıklamaya başlayabiliriz.

Araçsal olmayan dil haklarının arkasında yatan fikir, dilin temsil ettiği manevi çıkarların, yani konuşucuları tarafından etrafında birleşilmiş ve birlikte inşa

---

Federal hükümetin anayasada belirlenmiş resmi bir dili olmamakla birlikte, resmi dil *de facto* İngilizcedir. Ülkenin nüfusunun % 87'sinin ana dili İngilizcedir. Anadili İngilizceden farklı olan çocuklara yönelik olarak, hükümet iki dilde eğitim yapılması konusunda bazı yasalar kabul etmiştir: 1967 ve 1974 yıllarında *Bilingual Education Act.*, 1972 *Emergency School Aid Act.*, 1972 *Indian Education Act.*, 1972 yılında *Heritage* programı bunun örnekleridir. Bu programlar İngilizce bilgileri az olan çocukları yetiştirmek amacını gütmekte ve bu amaçla iki dilde eğitim uygulayacak eyaletlere yardımı öngörmektedir. Bu sistem önce, azınlık dilinde eğitim yapılmasını, daha sonra tedricen İngilizceye dönülerek entegrasyonun sağlanmasını öngörmektedir. *Çok Dilli, Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim*, Eğitim-Sen Demokratik Eğitim Kurultayı (1-5 Aralık), Ankara, 2004, s.43

⁶⁷ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.309.

ettikleri kültürel kimliğin somut bir ifadesi olmasından kaynaklı çıkarların⁶⁸ korunmasının devlet tarafından desteklenmesinin gerekliliğidir. Nitekim çoğunluk grubu, dillerini, kültürlerini ve kimliklerini korumaya ya da geliştirmeye yönelik ekonomik ve siyasal bir güce, desteğe sahiptir. Çoğunluk grubunun sahip olduğu bu avantaja sahip olmayan azınlığın, dilini koruma ve geliştirme imkanlarını garantileyen haklara sahip kılınması da, dil gruplarına mensup bireylerin öz-saygılarının ve hatta kişisel özerkliklerinin sağlanması için elzemdir. Kısaca, araçsal olmayan bakış açısından dil hakları, bir dil grubunun vatandaşlık hakları için kültürel kimlik haklarından vazgeçmesini önler.⁶⁹

Kültürün ve dilin korunmasına yönelmiş olan araçsal olmayan dil haklarının, hepsi dilin kamusal alanda yönetim desteğiyle varlık göstermesiyle ilgili beş temel uygulamasından söz edilebilir. Bunlar, *anadilinde eğitim hakkı*, *azınlık dilinin yasal tanınması*, *azınlık dilinin korunması*, *destekleme hakları* ve *öz yönetim hakkıdır*.*

Azınlık dilinin yasal tanınması ile kastedilen, devletlerin kamu hizmetlerinin yürütülmesinde, kamu idaresinde, mahkemelerde ve eğitim kurumlarında, birden fazla dili resmi olarak tanıyıp söz konusu faaliyetlerde kullanmasıdır.⁷⁰ Avrupa'daki birçok anayasal sistem, insan haklarının öncelikli bireysel boyutunu reddetmeden

---

⁶⁸ Leslie Green, "Are Language Rights Fundamental?", *Osgoode Hall Law Journal*, 25, 1987, s.659.

⁶⁹ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s. 311.

* Bunlardan anadilinde eğitim hakkı aşağıda, ayrı bir bölüm içeriği olarak ele alınacağından, burada bu hakka yönelik açıklama yapılmayacaktır.

⁷⁰Mancini and de Witte, "Language Rights as Cultural Rights", s.248.

kişisel kimliğin oluşumunda ve tanınmasında grupların oynadığı rolü kabul ederek dil gruplarının ve dillerin korunması için bu tanımayı gerçekleştirmiştir.*

Bir dil grubuna ve dile, araçsal olmayan dil hakları bağlamında sağlanan başka bir hak, *azınlık dilinin korunmasıdır*. Bu koruma, anayasal düzeyde özel hükümler çerçevesinde sağlanır. Bir dil ya da kültür için sağlanan bu korumanın niteliği devletler arasında farklılık gösterebilmektedir. Bazı anayasalar negatif hükümler taşırken bazıları pozitif hükümler ya da her ikisini de barındırabilmektedir. Örnek olarak, Litvanya Anayasası (m.37) şu hükmü içerir:⁷¹ “*Etnik azınlık mensupları, dillerini ve etnik ve kültürel kimliklerini koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.*” Bu hüküm negatif içeriklidir ve kişilerin dilsel ve kültürel kimliklerini koruma ve geliştirmelerine bir müdahalenin olmayacağını ifade eder. Litvanya Anayasası’nın aksine, Macaristan Anayasası’nın 48. maddesi, “*Macaristan Cumhuriyeti, ulusal ve etnik azınlıkların korunmasını garanti eder; anayasa, azınlıkların kamusal hayata kolektif katılımlarını sağlayacak imkanları temin eder ve kültürlerinin geliştirmelerini, anadillerini kullanmalarını, anadillerinde eğitim almalarını ve kendi adlarını hecelendiği ve telaffuz edildiği gibi kullanmalarını*

---

* İtalya Anayasasının 6. maddesi, İspanya Anayasasının 3. maddesi, İsviçre Anayasasının 4. ve 70. maddeleri, Belçika Anayasasının 2. ve 30. maddeleri, İrlanda Anayasasının 8. maddesi, Finlandiya Anayasasının 17. maddesi, İsveç Anayasasının 2. ve 15. maddeleri, Avusturya Anayasasının 8. maddesi, Slovakya Anayasasının 6. ve 33. maddeleri, Polonya Anayasasının 27. ve 35. maddeleri, Hırvatistan Anayasasının 12. ve 15. maddeleri, Arnavutluk Anayasasının 20. maddesi, Romanya Anayasasının 6., 32., 59. ve 127. maddeleri, Slovenya Anayasasının 11. ve 64. maddeleri, Litvanya Anayasasının 45. maddesi ve Estonya Anayasasının 37. maddesi. Mancini and de Witte, “Language Rights as Cultural Rights”, s.253 dpn. 45.

⁷¹ *AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları*, TBMM Araştırma Merkezi Bilgi Notu, 2011, s. 20-21, http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/dil_haklari.pdf, Erişim Tarihi: 18.08.2014.

sağlar.” hükmüne⁷² yer vererek daha ayrıntılı ve devlete pozitif edimler yükleyen bir düzenleme getirmiştir.

Bazen devletler, korunacak diller ya da gruplar arasında özellikle o devletin sınırları içerisinde yüzyıllardır var olan yani otokton gruplar lehine sınırlamalar getirebilir. Slovenya Anayasası, İtalyan ve Macar azınlıklarına yerleşiklik ve teritoryallik bakımından ek özel haklar tanımış görünmektedir.*

Araçsal olmayan dil haklarında üçüncü bir tür olarak *destekleme haklarından* bahsedilebilir. Destekleme haklarını daha önce, hoşgörü hakları – destekleme hakları bağlamında değinmiştik. Burada tekrardan kaçınarak kısa bir açıklama yapmakla yetineceğiz. Araçsal olmayan anlamında destekleme haklarından kastedilen göçmenlere yönelik geçici korumayı kapsayan intibak haklarından ziyade daha önce adını tanıma hakkı koyduğumuz *koruyucu destekleyici haklardır*. İntibak hakları göçmenlere sağladığı geçici korumadan ötürü araçsal dil haklarına yakın bir çerçevede çizilmektedir. Koruyucu destekleyici haklar ise, yerleşik dil grubuna, çoğunluğun asimilasyon baskısı karşısında kimliğini, dilini koruma ve yeniden üretme imkanını sunan destekleme haklarıdır. Bu çerçevede, kamu fonlarının, azınlık dilinin medyada, okullarda ve sanat faaliyetlerinde daha fazla görülmesi için kullanılması ya da azınlık dilini bilen uzmanlar istihdam edilmesi gibi uygulamalar, destekleme haklarına örnek olarak verilebilir.⁷³

---

⁷² *AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları*, s.21

* Slovenya Anayasasının 11. maddesi şu şekildedir: “*Slovenya’nın resmi dili Slovence’dir. İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının bulunduğu bölgelerde, İtalyanca ve Macarca ayrıca resmi dil olacaktır.*”, *AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları*, s.26.

⁷³ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.328.

Dil gruplarına kendi dilsel ve kültürel miraslarını korumak için *öz yönetim haklarının* tanınması da araçsal olmayan dil hakları olarak değerlendirilir.⁷⁴ Aslında dil eksenli öz yönetim hakları*, yukarda sözünü ettiğimiz, azınlık dilinin korunmasının anayasal ölçekte özel hükümlerle sağlanmasının bir adım öteye taşınmış ve geliştirilmiş halidir. Dil eksenli öz yönetim hakları için verilebilecek en yaygın örnek, Kanada – Québec olacaktır. Québec, Fransız dilinin çıkarlarını gözeterek şekilde kendi dil politikasını belirleme yetkisine sahiptir. Genel olarak Kanada topraklarında azınlık olan Frankofonların böyle bir özerk yönetim sistemiyle kendi eyaletleri Québec'te çoğunluk olmalarının sağlanması, merkezîyetçi sistemin tanıyacağından daha fazla kolektif dil hakkına sahip olmaları, öz yönetim hakkıyla hedeflenen korumaya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ancak Québec örneğinde gözlemleyebileceğimiz bir başka gerçek ise, araçsal olmayan öz yönetim hakkıyla amaçlanan bir dünya dili olan Fransızcanın korunması değildir; nitekim Québec olmasa da Fransızca bir dil ve kültür olarak varlığını devam ettirebilecek kapasiteye sahiptir. Dil hakları çoğu örnekte dilsel çeşitlilik bağlamında dilin kendisine yönelik bir koruma ve geliştirmeyi kapsadığı gibi aslen dil konuşucularının dile ve kimliklerine ilişkin çıkarlarını korumayı hedeflemektedir. Québec örneği de doğrudan dil haklarının bu ikinci işlevini göz önüne sermektedir.

---

⁷⁴ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.328-329.

* Aşağıda da ayrıntılı olmasa da değinilecek olan öz yönetim ve öz yönetim hakları konuları, bu tez çalışmasının kapsamını ve amacını aştığından, bu alana dair teorik bir tartışmaya yer verilmemiş, sadece dil hakları bağlamında özet bir bilgi niteliğinde bir örnekle formüle edilmiştir. bkz. İkinci Bölüm, II. Anadilinde Eğitim Hakkının Uygulanması.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKININ NİTELİĞİ VE UYGULANMASI

Buraya kadar, tezin aslı problematiği olan *anadilinde eğitim hakkını* teorik bir temele dayandırmak amacıyla, dil hakları ile alakalı - asıl konumuz bakımından işe yarayacağını düşündüğümüz - temel bilgilere, sınıflandırmalara yer verilmiş bulunmaktadır. Bundan sonra anadilinde eğitim hakkıyla ilgili genel açıklamalara yer verileceği gibi, önceki bölümde dil haklarıyla ilgili yapılan sınıflandırmalar açısından anadilinde eğitim hakkının teorik olarak konumu belirlenerek bununla ilgili tartışmalara değinilecektir. Bir dil hakkı olmasının yanı sıra, bir kültürel kimlik hakkı olarak anadilinde eğitim hakkı ayrı bir başlık altında kısaca incelenecektir. Bu teorik tartışmaların ardından anadilinde eğitim hakkı ile ilgili uluslararası düzenlemelerden ve anadilinde eğitim hakkının uygulandığı modellerden söz edilecektir. Tüm bu açıklamalarla birlikte anadilinde eğitim hakkının, nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılırsın, önemini ortaya koyacağını düşündüğümüz çocuk merkezli psikodilsel ve akademik faydalarına da değinilecek; yani “Neden anadilinde eğitim hakkı?” sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır.

I. ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKININ NİTELİĞİ

1. Anadili ve Anadilinde Eğitim

Öncelikli olarak bir dil hakkı olduğu vurgusunu yaptığımız anadilinde eğitim hakkı, diğer dil hakları gibi bir insan hakkıdır. Anadilinde eğitim hakkı, dil hakları

mücadelesinin temel unsurlarından biri olarak son yıllarda ulusal ve uluslararası siyasal gündemde hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir. Farklı grupların, farklılıkları ile grup aidiyetlerinin alameti olan kültürlerinin korunması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarabilmesinin en sağlıklı ve sağlam yolu eğitimle desteklenen dil yeterliliğinin kazandırılmasıdır. Zira talep edilen dil haklarının hayata geçirilmesinin ön koşulu grupların anadilleri üzerindeki yasakların kalkması, hatta bununla da yetinilmeyip grup üyelerine özellikle de genç üyelere anadillerinde yetkinlik kazandıracak adımların atılmasıdır. Dil haklarında hak süjesi olan bireylere ait korunmaya çalışılan değer anadilidir, kanımızca genel olarak dil haklarının anlam ifade edebilmesi ve tam manasıyla hayata geçirilebilmesine esas teşkil etmesi bakımından anadilinde eğitim hakkı öncelikli bir yere sahiptir. Bu yargıyı destekler nitelikte, bir AGİT Raporu'nda da şu ifadeye yer verilmiştir:⁷⁵

“Ulusal bir azınlığa mensup bir kişinin temel bir insan hakkı olan kendi dilini kullanma hakkı, doğal olarak kendi dilini bilme ehliyetine bağlıdır. Hague Tavsiyelerinde belirtildiği gibi, ‘ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel kimliklerini sürdürme hakları ancak eğitim sürecinde kendi anadillerini tam olarak öğrenmeleri halinde gerçekleşmiş sayılır. Dilin sözel boyutu aile içinde aktarılabilse de yazılı ve edebi boyutları ancak eğitim kurumlarında öğretilmek yolu ile bireylere intikal eder.”

---

⁷⁵ OSCE Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area, Organization for Security and Co-operation in Europe, 1999, s.16, <http://www.osce.org/hcnm/42060?download=true>, Erişim: 17.09.2014.

Anadilinde eğitim hakkıyla ilgili detaylı değerlendirmelerde bulunmadan önce, “anadili” ile kastedilenin hangi dil olduğu ve anadilinde eğitimle ulaşılması mümkün amaç ile sonuçların neler olduğundan kısaca söz etmekte fayda vardır.

1.1. Anadili

İlk olarak çalışmanın başından beri adını zikrettiğimiz anadilini tanımlamakla başlayacağız.* Bir kişi birden çok dili biliyor ve kullanıyor olabilir; ancak bu dillerden her biri kişinin anadili olmayabilir. Bu bağlamda kişinin bildiği ya da kullandığı dillerden hangisinin o kişinin anadili olduğunu tespit etmemize yarayacak farklı ölçütleri kendine merkez alan anadili tanımlamaları mevcuttur. Bunlardan en geniş ve doğru bulduğumuz Skutnabb-Kangas tarafından formüleleştirilen anadili tanımı şu şekildedir:⁷⁶

- a. *Kişinin ilk öğrendiği dil olarak anadili,*
- b. *Kişinin en iyi bildiği dil olarak anadili,*
- c. *Kişinin en çok kullandığı dil olarak anadili ve*
- d. *Kişi ile özdeşleşen dil olarak anadili (dahili tanımlama) veya başkaları tarafından bir anadili konuşanı olarak tanımlanan kişinin dili olarak anadili (harici tanımlama).*

Anadilinin önemini ve değerini belirtmesi açısından burada Cangızbay tarafından yapılmış bir anadili tanımına daha yer verebiliriz: “*Kişinin anadili, öğrenerek edindiğini hissetmediği, kendisi tarafından öğrenilmeye konu olduğunu*

---

* Terminoloji olarak anadil değil de neden anadili kelimesinin tercih edildiği daha önce açıklandığından burada tekrar bu tartışmaya yer verilmeyecektir. bkz. Giriş.

⁷⁶ Tove Skutnabb-Kangas, *Bilingualizm or Not: The Education of Minorities*, Multilingual Matters, Clevedon, 1984, s.18.

hiçbir zaman aklına getirmediği/öğrenmeyi düşünmediği dildir.”⁷⁷ Ayrıca Cangızbay, kişinin anadilinin onun için çok önemli olduğunu belirtir ve buna bağlı olarak anadilinin yasaklanmasını, değişik bir bakış açısıyla, kişi dokunulmazlığına tecavüz eden bir insan hakları ihlali olarak değerlendirmektedir: “İnsanın anadili, kendisi için bir dil değildir: Konuşmak, tıpkı dört değil de iki ayak üzerinde yürüyebilmek gibi, insanın temel, asli ve ayırıcı fonksiyonlarından belki de en başta geleni olduğuna göre, kendi kendisini beşeri bir varlık olarak üretmesinin en temel araçlarından birisidir; yani insanın yürüyebilmesi için bacakları ne ise, konuşmak için de anadili odur; dolayısıyla da anadili yasağı, doğrudan doğruya ‘habeas corpus’ ilkesine aykırıdır, kişi dokunulmazlığına tecavüz eden bir insan hakları ihlali; tıpkı insanın bacağına koparmak, bedensel bütünlüğünü parçalamak gibi.”⁷⁸

1.2. Anadilinde Eğitim

Ulus-devletler, tasavvur ettikleri tek tip ulus doğrultusunda tek tip ulusun/kimliğin dışındaki diğer kimlikleri ve kültürleri dışlayarak etnik, dilsel ve dinsel farklılıkları yok saymaya, yok etmeye yönelik politikalar izlemişlerdir. Yeni bir ulusun var edilmesi, ülke sınırları içerisinde homojen bir toplumsal yapı, bunların amacı ve sonucu olarak da “makbul vatandaşlar” yaratılmasının en önemli araçları ise tek dillilik ve standart eğitim sistemidir.⁷⁹ Ulus-devleti diğer devlet modellerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, ulus-devletin tek tip dil, kültürel uygulamalar

---

⁷⁷ Kadir Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2007, s.48.

⁷⁸ Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, s.48-49.

⁷⁹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev: Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul, 2008, s.113.

ve standartlaşmış bir eğitim sistemi dayatma yolunda emsali görülmemiş bir çabaya girmesidir.⁸⁰ Wallerstein da, ulusal kimliklerin yaratılması ve bu kimliklerin her daim canlı tutulması için, hemen hemen bütün ulus-devletlerin eğitimi zorunlu hale getirdiğine ve dilsel türdeşleştirmeye yaşamsal bir önem verdiğine dikkat çeker.⁸¹ Zorunlu eğitim, yeni ulusun yaratılmaya çalışılan değerlerini, inanç ve ideolojilerini bireylere aktarmanın en etkin endoktrinasyon aracıdır.⁸² Ancak toplumlar, devletlerin tahayyül ettiği gibi homojen bir yapı sergilemezler. Ulus-devletlerin tatbik ettiği tek dilli eğitim, devletçe desteklenen bir dilin diğerleri pahasına toplumun geneline yayılması, farklı kimlik, kültür ve dillerin taşıyıcısı grupların asimile edilmesinde kilit bir rol oynamış ve oynamaktadır.⁸³ Kısacası, mevcut eğitim sistemlerini çoğunluk dilini, kültürünü yansıtmayan tarafsız sistemler olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Bu tablo karşısında May'ın yönelttiği, mevcut eğitim kurumları vasıtası ile kültürel ve dilsel mevcudiyetlerini geleceğe taşıyan çoğunluk grubu için mümkün, meşru ve haklı görünen imkanlar neden azınlık kültürlerinden ve dillerinden esirgensin⁸⁴, itirazını haksız bulmak mümkün değildir. Bu amaçla kurgulanmış bir eğitim sisteminin kendileri için olumsuz etkilerinin farkında olan dil grupları da haklı olarak kendi dillerinde eğitim hakkını, taleplerinin ilk sırasına koymaktadırlar.⁸⁵

---

⁸⁰ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Çev: Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yayınları, İstanbul, 2001, s.61-62.

⁸¹ Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, Çev: Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.130-131.

⁸² Vahap Coşkun, M.Şerif Derince, Nesrin Uçarlar, *Dil Yarısı - Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2010, s.15.

⁸³ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.317

⁸⁴ May, *Language and Minority Rights*, s.168.

⁸⁵ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.317.

Ulus-devletler, gttkleri tek ulus/kimlik, tek dil politikalarıyla uyumlu olarak çoğunluk ya da resmi dil dışındaki diğer dillerin kamuda kullanılmasına, özellikle de anadilinde eğitime yönelik taleplere yönelik bilinçli ihmali ve uyguladığı baskıları genelde milli birlik ve beraberliin sarsılacaı ve bölünme tehdidiyle karşılaşılacaı, ekonomik gelişmenin ve demokratik müzakere ortamının sekteye urayacaı korkularıyla ya da daha “iyi niyetli” olarak farklı dillerin kamuda özellikle eğitim sisteminde yer bulmasının toplum içi iletişim ile sosyal ve ekonomik entegrasyon bağlamında fırsatlardan yararlanma konusunda yaratacağı sıkıntılar üzerinden açıklamaya çalışmaktadırlar. Aslında bu gerekçeler, tekdillilik politikalarının neden savunulması gerektiğine yönelik çeşitli argümanların bir kombinasyonu olarak görülebilir. Ancak sanıldıının ya da yanlış yönlendirmelerin aksine, etkin bir demokratik ortamın oluşturulması ve bu ortamla alakalı olarak toplum içinde sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi tekdillilik politikalarıyla ulaşılabilecek amaçlar değildir. Nitekim gerek dünyada gerekse ülkemizde şahit olduğumuz bu politikaların işlevsel olmaktan ve aranılan barış ortamını kurmaktan uzak olduklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Bir nceki paragrafta çok kısa olarak deindiimiz tekdillilik argümanlarının ve toplumlarda bilinçli olarak oluşturulmaya çalışılan yanlış algının aksine, anadilinde eğitimle öncelikli olarak çocukların akademik ve psikodilsel gelişimleri bakımından olumlu gelişmeler kaydedilebilecei yeni çalışmalarla* ortaya konmaktadır. Bu gelişmelerin ve faydaların neler olduğu ve olabileceğini açıklamadan önce yine yanlış kanılarla örülmüş bir tepkinin muhatabı olan anadilinde eğitim kavramından bahsetmekte fayda vardır.

---

* Bu çalışmaların sonuçlarına aşağıda bu bölüm bitmeden değinilecektir.

Sanıldığığının aksine, anadilinde eğitimle çocuğun müfredat dahilindeki tüm dersleri sadece kendi anadilinde gördüğü bir sistem kastedilmemektedir. Belki de bu yanılığın ve önyargıları aşmak üzere konu üzerinde çalışan bazı yazarlarca “anadilinde eğitim” kavramını yerine “çiftdilli eğitim” ya da “çokdilli eğitim” kavramları tercih edilmektedir.*⁸⁶

Anadilinde eğitimle ilgili olarak birçok modelden söz edilse de, hepsini kapsayacak şekilde, anadilinde eğitimi, eğitim sistemindeki mevcut müfredat derslerinin -ağırlıkları modelden modele değişken olarak- çocuğun anadilinde ve çoğunluk dilinde olmak üzere en az iki dille işlenmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Fakat toplumdaki yaygın yargılarla birlikte anadilinde eğitime karşı geliştirilen reflekslerden biri anadilinde verilen eğitimin kutuplaşmaya neden olacağıdır. Ancak, verdiğimiz tanımdan da anlaşılacağı üzere, anadilinde eğitim deyince tek bir dilde alınan eğitim akla gelmemelidir. Mantık sınırları dahilinde sadece tek dilde yani çocuğun anadilinde yapılacak bir eğitimin anadilinde eğitimle hedeflenen ne salt kimlik ne de salt çocuk merkezli amaçlara ulaşamayacağı aşıkardır.

---

* “*Anadilinde eğitim*” yerine “*çiftdilli eğitim*” kavramının tercih edilmesi, özellikle ülkemizde siyasi ve toplumsal gerilimlerin önüne geçmek ve özellikle çoğunluk grubunun hassasiyetlerini göz önünde bulundurmak adına ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum gibi görünse de, gelinen noktada çoğunluk grubun hassasiyetine nazaran yıllarca dilleri, kültürleri yasaklanmış ve baskılara maruz kalmış grupların hassasiyetlerini dikkate almak zannımızca daha önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, çalışma kapsamında “*anadilinde eğitim*” kavramını kullanmak tercihimizdir. Ancak belirtmek gerekir ki bu tutumumuz, çiftdilli eğitim terimini benimseyen bilim insanlarının çalışmalarının değerine ve objektifliğine yönelik olarak olumsuz bir tavır takınıldığı anlamına gelmemektedir.

⁸⁶ Müge Ayan Ceyhan ve Dilara Koçbaşı, *Türkiye’de Çiftdillilik ve Eğitim*, ERG Raporu, İstanbul, 2010, s.4, Ceyhan, “çokdillilik” kavramını neden tercih ettiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Her ne kadar Türkiye’deki ‘anadili eğitimi’ ve ‘anadilinde eğitim’ daha çok Kürtçe-Türkçe eğitime gönderme yapacak şekilde tartışılıyor olsa da ‘eğitimde çokdillilik’ tartışmasının bu coğrafyada kullanılan tüm dilleri içerecek ve farklı toplumların taleplerine cevap verebilecek bir eğitim sistemi tartışması olarak değerlendirilmesi gerekir. Bütün bu nedenlerden dolayı ‘çiftdillilik’ yerine ‘çokdillilik’ ifadesini kullanmakta fayda görüyorum.”, Müge Ayan Ceyhan, “Eğitimde Çokdillilik ve Ayrımcılık: Sosyolojik, Eğitimsel, Dilbilimsel Perspektifler”, *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Der: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.233.

Verilen anadilinde eğitim tanımında da söz ettiğimiz gibi anadilinde eğitimde birçok modelden söz edilmektedir. Anadilinde eğitimin uygulanma biçimleri, önemli farklılıklar göstermektedir, bu da anadilinde eğitimin uygulanacağı ülkede bu eğitimle güdülen amaçların farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Yani o ülkede, anadilinde eğitimle, öğrencinin dil repertuarının birden fazla dilden oluşması mı, azınlık dilinin korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması mı yoksa egemen dile geçişin kolaylaştırılması mı amaçlanmaktadır sorusunun yanıtları çeşitlilik arz etmektedir.⁸⁷ Elbette ki, bu çeşitlilik ülkelerin etnik, kültürel ve siyasi durumlarından beslenmektedir. Daha ziyade eğitim bilimlerinin alanına girse de bu modellerden kısaca söz etmek uygun olacaktır.

Ülkeden ülkeye değişen bu farklılıklara rağmen dünyada uygulanan üç temel ikidilli eğitim modeli sınıflandırılması yapılmaktadır: *geçiş modeli (transitional)*, *idame modeli (maintenance)* ve *zenginleştirici model (enrichment)*.⁸⁸ Bunların yanında çok yaygın olmayan ve özellikle kaybolmakta olan dillerin yaşatılması için uygulanan *miras modeli (heritage)* de vardır.⁸⁹

En bilinen örneğinin ABD’de Hispanik öğrencilere yönelik olarak uygulanan sistemin olduğu *geçiş modelinde*, öğrenciler okulun ilk birkaç yılında kendi anadillerinde okuma-yazmaya başlar, sonraki dönemde hızlı ve geri dönülemez bir biçimde tamamen egemen dilde devam eden bir eğitime geçiş yaparlar.⁹⁰ Bu modele

---

⁸⁷ İlhan Kaya ve Hasan Aydın, *Türkiye’de Anadilde Eğitim Sorunu: Zorluklar, Deneyimler ve İki Dilli Eğitim Modeli Önerileri*, UKAM Yayınları, İstanbul, 2013, s.10.

⁸⁸ Kaya ve Aydın, *Türkiye’de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.21.

⁸⁹ Stephan May, “Bilingual/Immersion Education: What The Research Tells Us” *Encyclopedia of Language and Education*, J.Cummins and Nancy H. Hornberger, Springer Science+Business Media LLC., New York, 2008, s.1483-1498.

⁹⁰ M. Şerif Derince, *Dil Eğitim Modelleri ve Ülke Örnekleri*, Önce Anadili Broşürleri, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2010, s.4.

entegrasyon adı altında asimilasyonu hızlandırıcı bir yöntem gözüyle bakmak mümkündür.

İdame modelinde, öğrenci temel eğitiminin büyük bölümünü veya en az yüzde 50'sini anadilinde almaktadır.⁹¹ İngiltere'de Galcenin, İspanya'da Katalancanın ve Kanada'da Fransızcanın öğretilme ve eğitimde kullanılma biçimi idame modeline örnek olarak gösterilebilir. Öğrencinin anadilini korumasını, dilsel ve kültürel kimliğini güçlendirmesini ve etnik kimliğini ifade edebilmesini amaçlayan idame modelinin geçiş modelinden daha güçlü bir model olduğu söylenebilir.

İdame modelinin azınlık dilinin korunması ve geliştirilmesi amacının yanı sıra, toplumun daha geniş kesimlerinde azınlık dilinin yaygınlaşması amacını güden *zenginleştirici model*, çoğulculuğun yaygın bir şekilde kabul edildiği ve toplumda benimsendiği, yani kültürel otonominin sağlanarak farklı kültürlerin kaybolmasının engellenebileceğini savunan bir sisteme işaret etmektedir.⁹²

Son olarak *miras modeli* de ABD, Kanada ve Norveç gibi ülkelerde çok az kişi tarafından konuşulan ve kaybolmakta olan yerel kabile veya etnik grup dillerinin yeniden canlandırılmasını amaçlayan bir model olarak dikkat çekmektedir.⁹³

Çok kısa olarak bu şekilde özetleyebileceğimiz eğitim modellerinin genel olarak *tekdillileştirme eğitiminin (submersion education)* olumsuzluklarını ve eksikliklerini giderebilmek üzere ülkelerin özgül koşullarına göre oluşturuldukları söylenebilir. Tekdillileştirme eğitimi ile kastedilen ise, diller arasında ciddi

---

⁹¹ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.23.

⁹² Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.23.

⁹³ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.23.

hiyerarşilerin oluşturulmuş olduğu ortamlarda, azınlık topluluklarına mensup çocukların yalnızca egemen dilde ve sadece egemen dili konuşan tekdilli öğretmenler tarafından eğitim aldıkları programlardır.⁹⁴ Eksiltici dilsel eğitim pratikleriyle bu programlarda öğrencilerin kendi anadillerini unutarak egemen dilde tekdilli olmaları ve hatta kendi etnik kimliklerinden utanmaları da sağlanmak suretiyle asimilasyon amacı güdülmektedir.⁹⁵ Halen Türkiye’de de mevcut eğitim sistemi bu programlara dayanmaktadır. Bu programlarda öğrencilerin egemen kimliğe asimile olması tehlikesinin yanı sıra akademik gelişimleri de olumsuz etkilenebilmekte; hatta öğrenciler, anadillerinde yetkinliklerini kaybettikleri gibi egemen dilde de istenen yeterliğe sahip olamayıp çiftyarımdilli olabilmektedirler.⁹⁶ Türkiye’den örnek verecek olursak, DİSA’nın yürüttüğü saha araştırmasının bulgularına göre, tekdillileştirme eğitim modelinde öğrencilerin karşılaştığı psikolojik, akademik, vb. sorunları şöyle sıralayabiliriz:⁹⁷

- Öğrenciler ve öğretmenler arasında ortaya çıkan ciddi iletişim problemleri,
- Çocuklarda, “1-0 yenik başlama”, “geç kalma”, “geriden başlama/takip etme” algısının yarattığı eksiklik hissi,
- Sınıfta kalma ve okulu terk etme vakaları,
- Çocukların çoğunluğa mensup bireyler tarafından damgalanmaları,
- Çocukların doğrudan, dolaylı, bastırıcı ya da yabancılaştırıcı türleriyle maruz kaldıkları şiddet,

---

⁹⁴ M. Şerif Derince, “Eğitimde Anadili Çalışmaları İçin Muhtaç Sözlük”, *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2013, s.515.

⁹⁵ Coşkun-Derince-Uçarlar, *Dil Yarası*, s.88.

⁹⁶ Derince, “Eğitimde Anadili Çalışmaları İçin Muhtaç Sözlük”, s.515.

⁹⁷ Coşkun-Derince-Uçarlar, *Dil Yarası*, s.76 vd.

- Çoğunluk dilindeki yetersizlikleri nedeniyle susmayı tercih eden, derslere katılamayan çocukların hayatlarının ileriki safhalarına da yansıyacak pasifizasyonları,
- Çocukların muhbirciliğe, ispiyonculuğa yönlendirilmeleri,
- Düşük okula devam etme oranları,
- Gerek oğunluk dilinde gerekse de kendi anadilinde eksik dil gelişimi,
- Yukarda sayılan ve çocukların karşılaştığı tüm bu sorunların yarattığı özgüven eksikliği,
- Alkolizm ve şiddet eğiliminin artması.

ocuk merkezli olarak sıralanan bu sorunların yanı sıra, tekdillilik politikalarıyla güdülen amaçlara ters olarak, tekdillileştirme eğitim uygulamaları, aynı zamanda olumsuz sosyo-ekonomik ve toplumsal sonuçlar da doğurmaktadır: Temel eğitime yapılan harcamaların sınıf tekrarları ya da okul terk vakaları ile ikiye üçe katlanması, eğitime ilişkin ulusal hedeflere ulaşamaması, okur-yazarlık oranlarının düşüklüğü, kent-kır ayrışmasının derinleşmesi, yüksek işsizlik oranları, düşük gelir düzeyi, ekonomik ve toplumsal marjinalleşme, yabancılaşma, ruhsal hastalıklar, vb.⁹⁸

Tekdilli eğitim politikalarının bu olumsuzluklarına cevaben başarılı bir anadilinde eğitim modelinin hayata geçirilmesiyle sağlanacak yararlar ise “Neden anadilinde eğitim?” sorusuna tatmin edici cevaplar verebilir niteliktedir. Araştırmalara göre, kendi anadilinde yetkinliğe sahip bir ocuk için çoğunluk dilinde de yetkinlik ve okur-yazarlık kazanmak daha kolay olmakta ve en az iki dili, tam manasıyla kullanabilen çocuklara bu yetileri genel olarak akademik anlamda da daha

---

⁹⁸ Coşkun-Derince-Uçarlar, *Dil Yarası*, s.89.

derin bir kavrayış sağlayabilmektedir.⁹⁹ Yani kendi anadilini kullanan, kendi anadilinde okur-yazar olan çocukların egemen dili öğrenmelerine bir zeval gelmemektedir. Akademik olarak faydasını bu şekilde görebileceğimiz anadilinde eğitim modellerinin çocuğun kişilik ve kimlik gelişimlerine olan katkısını göz ardı etmemek gerekir. Anadili, bireyin kişiliğinin ve ait olduğu, ait olduğunu hissettiği kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bireyin, çocuğun dilini reddetmek aslında çocuğu reddetmek anlamına gelmektedir.¹⁰⁰ Eğitimde çocuğun anadilinin kullanılması, bu çocukların tam olarak kim olduklarını anlama ve en yeni üyeleri oldukları toplumda anlamlı bir yer bulabilme süreçlerini, yani bireyin kim olduğunu ve kimliğinin bu dünyadaki diğer kimliklerle karşılaştırıldığında nerede durduğunu tartma süreci olarak tanımlanan *kimlik müzakeresi*¹⁰¹ni olumlu yönde etkilemektedir. Anadilinde eğitimin, akademik başarıya olan etkileri ve kültürel kimlik bağlamında sağlayacağı katkıları daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak son olarak, anadilinde eğitimle sağlanabilecek, dilin bizatihi varlığını yakından ilgilendiren etkisinden söz etmek uygun olacaktır. Bir dilin konuşucularının azalması ya da hiç kalmaması demek dilin de ölmesi anlamına gelecektir. Devletlerin çoğunluk grubunun dili lehine yürüttükleri politikalar düşünüldüğünde, dil ölümlerinin önüne geçebilmek için farklı dil gruplarına mensup bireylerin dillerini sözel düzeyde kullanmaları yeterli bir önlem olarak görünmemektedir. Dilin varlığını sürdürmesi, azınlık dillerinin devletçe desteklenerek kamusal alanda görünürlüğünün artırılmasıyla mümkündür. Dillere bu konuda yapılacak en kapsamlı kamusal desteğin ise anadilinde eğitim hakkının

---

⁹⁹ Jim Cummins, “Bilingual Children’s Mother Tongue: Why Is Important for Education?”, Sprogforum ,s.17-18.

¹⁰⁰ Cummins, “Bilingual Children’s Mother Tongue”, s.19.

¹⁰¹ Derince, “Eğitimde Anadili Çalışmaları İçin Muhtaç Sözlük”, s.511.

gruplara tanınıp, anadilinde eğitim uygulamalarının yer bulduğu eğitim sistemlerinin geliştirilmesi olduğu açıktır.

2. Dil Hakkı Olarak Anadilinde Eğitim Hakkı

Bu başlık altında, ilk bölümde belki de bu tez çalışmasının kapsamını açacak düzeyde incelenmiş bulunan dil hakları teorisi, anadilinde eğitim hakkı çerçevesinde somutlaştırılacak; başka bir deyişle, çalışmanın başından beri öncelikli olarak bir dil hakkı olduğu vurgusunu yaptığımız anadilinde eğitim hakkının, dil hakları içindeki konumu* ve yaptığımız konumlandırmanın sonuçları üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Dilin, bir iletişim aracı olması ve kimliğin kurucu unsurlarından biri olarak arz ettiği önem ve etki hiçbir zaman devletlerin ihmal ettiği hususlar olmamıştır. Nitekim çok kapsamlı ve insan düşüncüsü ile yaratımının her zerresine nüfuz etmekte olan modernleşme projesinin ‘dil’i başıboş bırakması düşünülemezdi. Aksine modernleşmeyle birlikte yapılan ulus-devletler için dil, kurgulanan toplumsal, hukuki ve ekonomik her modern kurum için hayati önem taşımıştır.** Yaratılan

---

* Hakkın bir sınıflandırmaya tabi tutulmasının gerekliliği tartışmaya açıktır. Ayrıca yapılan sınıflandırmaların hiçbir zaman mutlak bir değer taşımadığı belirtilmelidir.

** Modernleşme, modern devletlerin nasıl geliştiği ve kurumlarının kökeninde yatan ekonomik yapının değişiminden yani gelişen kapitalizmin gerekliliklerinden doğan nedenleri ya da bu süreçte ortak bir dil arayışının, oluşturulmasının nasıl aşamalardan geçtiğini açıklamak bu çalışmanın kapsamında değildir. Tüm bunlara yönelik olarak bkz. Hagen Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, Çev: Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011. Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev: Simten Coşar ve Saltuk Özertürk – Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, 2012. E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik – Program, Mit, Gerçeklik*, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010. Gianfranco Poggi, *Devlet – Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011. Christopher

homojen ulus için hem iletişim odaklı hem de kimlik odaklı olarak dil önemli bir yeri haizdir. Özellikle dilin kimlik için kurucu olan unsuru bugün sadece çoğunluk grubuna nazaran baskın olmayan dil grupları için değil bizatihi çoğunluk grubu için de hayatidir; nitekim çoğunluk için de dil, kendini tanımlamanın ve “öteki” azınlıktan ayrılmanın başat araçlarındandır. Ulus-devletlerin tarih sahnesinde yer bulmaya başladığı dönemlerden bu yana, homojen ulus için kurgulanan tek kimlik ve bunun en önemli koşulu olan tek dil etrafında yoğunlaşan ısrarlar, bugün bizi dil haklarını konuşmak ya da daha önemlisi bunlar için mücadele verme noktasına getirmiştir. Yani, bugün dil hakları için yapılan tartışmaların, mücadelelerin nedeni, devletlerin dile kayıtsız kalmaları değil aksine en başından beri göttükleri tekdillilik politikalarıdır.

Başarısızlığa uğradığını işittiğimiz, deneyimlediğimiz homojenleştirme politikaları yalnızca başarısızlıklarıyla değil bu başarısızlığın yarattığı, hala etkilerini şiddetle hissettiren baskı ve çatışma ortamından ötürü tartışma konusu olmaktadır. Yukarda kısaca sıraladığımız dil hakları teorisinin gelişmesini hızlandıran nedenlerle* birlikte de düşünüldüğünde gelinen nokta, kimliklerinden ve daha somut olarak dillerinden ötürü baskıya, şiddete maruz kalmış olan grupların, halkların gasp edilmiş haklarının geç kalınmış olsa da sahiplerine iadesinin şüphe götürmez gerekliliğidir.

Dil hakları ve genel insan hakları birbirlerinden ayrı kategorilermiş gibi değerlendirilemeyecek denli birbirine bağlı ve bağımlı alanlardır. Tutarlı bir insan

---

Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Neşet Kutluğ – Burcu Erdoğan, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011, Mehmet Yüksel, *Modernite, Post-Modernite ve Hukuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

* Bkz. Birinci Bölüm, I. Dil Haklarının Gelişimi.

hakları savunusu yürütmek, dil hakları için de aynı şekilde mücadele verilmesi gerekliliğini doğurur. Kısaca, dil hakkı vasfı su götürmeyen anadilinde eğitim hakkı, yine aynı şekilde şüphe götürmez bir şekilde en başta bir insan hakkıdır. Aslında bundan sonra yapacağımız, anadilinde eğitim hakkını bir tasnif şeması altında konumlandırma çabası, o veya bu kategori çatısı altına konulsun, bu hakkın bir insan hakkı olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Bir insan hakkı olduğunu tekrar hatırlattığımız anadilinde eğitim hakkını yukarda “Dil Haklarının Niteliği” başlığı* altında değinmiş olduğumuz ayrımlar çerçevesinde değerlendirmeye başlayabiliriz. Hatırlanacağı üzere adı geçen başlık altında, dil haklarını genel olarak, hoşgörü hakları-destekleme hakları, araçsal-araçsal olmayan dil hakları ve son olarak da bireysel haklar-kolektif haklar olmak üzere üç başlık altında ayrıma tabi tutmuştuk. Şimdi sırasıyla bu ayrımlar bakımından anadilinde eğitim hakkını inceleyebiliriz.

2.1. Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları Ayrımı

Hoşgörü temelli dil hakları, kısaca devletin sivil toplum içinde bireylerin dilsel tercihlerine müdahale etmemesi ve bu tercihleri kısıtlamaya yönelik uygulamalara gitmemesini ifade eder.¹⁰² Buna göre, anadilinde eğitim hakkının tanınmasının ön koşullarından biri hoşgörü temelli dil hakkı anlayışıdır demek yanlış olmayacaktır. Fakat daha önce de sadece anadilinde eğitim hakkı değil genel olarak tüm dil hakları için hoşgörü temelli bir dil hakları anlayışının yeterli olamayacağı açıklanmıştı. Hoşgörü temelli dil hakları anlayışının altında dilsel haklar rejiminin

---

* Bkz. Birinci Bölüm, III. Dil Haklarının Niteliği.

¹⁰² Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.300.

benimsenmesinin yattığını söyleyebiliriz. Literatürde dilsel haklar anlayışını savunan de Varennes'e göre, ayrı bir dil hakları kategorisinden bahsetmek mümkün değildir; çünkü dilsel haklar ayırım yasağı, ifade özgürlüğü ve özel yaşam hakkı gibi genel insan hakları standartlarından doğmuştur.¹⁰³ Dilsel haklar anlayışıyla paralel olarak hoşgörü hakları rejimi de, özel dil haklarının tanınmasını öngörmez ve hak süjeleri bakımından azınlık ya da çoğunluk ayırımı gözetmeden bu hakları herkese tanır. Ancak özellikle dil gruplarının hakları konusunda, bu grupların çoğunluk gruba oranla dezavantajlı oldukları unutulmamalıdır. Dil gruplarının çoğunluğa göre dezavantajlı olmaları, devletlerin toplumda konuşulan her dile eşit mesafede duramayacakları/dur(a)madıkları gerçeğinden kaynaklanmaktadır. İster resmi dil uygulamasıyla olsun ister salt baskı ya da şiddetle olsun bir grubun dili, o grubun dile bağlı tüm çıkarlarıyla birlikte geri plana itilmektedir. Dil gruplarının bu özgül durumlarından ötürü, ayrımcılık yasağı, ifade özgürlüğü gibi klasik insan haklarının dille bağlantılı olan yanlarını korumak, dil gruplarının dil haklarını sağlama yönünde çok zayıf bir anlayış olarak kalmaktadır. Arzoz'un belirttiği gibi, kanun önünde eşitlik veya ayrımcılık yasağı altında dilsel hakların sağlanmaya çalışılması, aslında zımni bir şekilde dil haklarını tanımamanın bir gerekçesidir.¹⁰⁴ Dil hakları alanında devletlerin çoklukla benimsediği hoşgörü temelli dil hakları anlayışı, yani devletin etkisiz bir eleman olarak bu hakların sağlanması hususunda sadece müdahalesizlik gayesi gütmesi, insan haklarıyla ilgili pratiklerin her alanda güdük kalması sonucunu doğuracaktır.

Hoşgörü temelli dil hakları anlayışının aksine; destekleme hakları, belirli dil ya da dillerin kamu kurumlarında kullanılmasını içerir ve adından da anlaşılacağı

---

¹⁰³ de Varennes, "Language Rights...", s.11.

¹⁰⁴ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.11-13.

üzere bu uygulamalarda devletin aktif bir rolü ve desteği gereklidir.¹⁰⁵ Dillerin kullanılacağı kamusal kurumlardan biri de hiç şüphesiz eğitim hizmetidir; ancak kastedilen hoşgörü temelli dil haklarına da örnek gösterebileceğimiz özel okullar kurarak hakim dil dışında bir dille eğitim görme imkanının yaratılması değil, aksine devlet okullarında, devletin finansal desteğiyle egemen dilden başka bir dilde eğitim hakkının sağlanıp uygulanmasıdır.

Bu açıklamalar ışığında anadilinde eğitim hakkını bir destekleme dil hakkı olarak konumlandırmak mümkündür. Ancak hatırlatılmalıdır ki, anadilinde eğitim hakkını dahil ettiğimiz destekleme dil hakkı, özellikle göçmenlere tanınan intibak ettirici haklardan değildir. Anadilinde eğitim hakkı, literatürde “ulusal azınlık” olarak adlandırılan o ülkenin otokton halkları için, onların kimliğini ve dolayısıyla dilleri ile kültürlerini tanımaya ve korumaya yönelik olarak devletin pozitif edimler yüklediği bir rejimi ifade eden tanıma hakları kategorisi* altında değerlendirilmesi gereken bir destekleme dil hakkıdır.

2.2. Araçsal Dil Hakları – Araçsal Olmayan Dil Hakları Ayrımı

Dil haklarına yönelik olarak yapmış olduğumuz bir başka ayırım araçsal-araçsal olmayan haklar ayrımı idi. Dilsel haklar ya da hoşgörü temelli dil hakları anlayışına benzer olarak araçsal dil haklarında, yine klasik insan hakları üzerinden bir koruma sağlanmaya çalışılmaktadır. Yani çoğunluk dilinden farklı dil konuşucularının dilleri sebebiyle ayrımcılığa uğramamaları, ceza yargılaması

---

¹⁰⁵ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.7.

* İntibak ettirici haklar ile tanıma haklarına yönelik açıklamalar için bkz. Birinci Bölüm, Hoşgörü Hakları – Destekleme Hakları.

sırasında adil yargılanma hakkı gereği çevirmen yardımından faydalandırılmaları ya da daha ziyade göçmen politikaları çerçevesinde toplumsal entegrasyonu sağlama amacı güden anadili öğretimi araçsal dil hakları kapsamına girmektedir. Araçsal dil haklarıyla dilin vurgulanan özelliği iletişim fonksiyonudur. Araçsal dil hakları anlayışında, dilin kimlik için kurucu unsur olması yadsınmıştır, farklı dil gruplarının farklılıklarının kaynağı olan kültürlerini, kimliklerini, dillerini korumak bir amaç olarak da kabul edilmez.

Araçsal dil haklarının aksine araçsal olmayan dil hakları tam olarak dilin kimlikle olan bağlantısını kendine hareket noktası olarak alır. Araçsal olmayan dil hakları rejimi, kültürün ve dilin korunması amacına yönelmiştir.¹⁰⁶ Dilin korunması ve geliştirilmesi ise, grup üyelerinin kimlikleri için hayati bir vafsa sahip olan dillerinin varlığının görünür kılınmasıyla sağlanabilir. Bu görünürlük, özel alanlarda dilin kullanımının kısıtlanmamasıyla sağlanacak bir durum değildir. Kaldı ki özel alanda bile dilin varlığını sürdürebilmesi, bu dilin baskılanmadan kullanılmasına bağlıdır. Bugün çoğu dil grubu mensubu bireyler çoğunluk dilinde eğitim almaya zorlanmakta, çoğunluk grubunun yararlandığı fırsatlardan yararlanabilmek ve çoğunluk grubuyla iletişim kurabilmek adına anadillerini terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında özel alanda dilin görünürlüğünü sağlamak da sorunlu bir hale gelmektedir. Bu koşullar altında grupların, halkların dil haklarına yönelik taleplerine tatmin edici bir cevap verebilmek mümkün görünmemektedir. Gerçekten farklı kimliklere gereken saygının duyulduğu, bu kimlik ve kültürleri korumaya ve geliştirmeye yönelik bir ortamın yaratılması için araçsal dil haklarına nazaran daha aktif bir tutum içerisine girmek şarttır. Bu şartlar altında, bir araçsal dil

---

¹⁰⁶ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.313.

hakkı olarak nitelendirdiğimiz anadilin öğretilmesinin yanı sıra bu dilin korunmasını ve sonraki nesillere aktararak dil üzerinden kimliği güçlendirme amacına da ulaşılmasını sağlayacak olan anadilinde eğitim hakkı bir araçsal olmayan dil hakkıdır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla anadilinde eğitim hakkını hem bir desteleme hakkı hem de araçsal olmayan dil hakkı olarak nitelemiş bulunmaktayız. Daha önce belirttiğimiz gibi yapılan bu ayrımların, konumlandırımların hiçbir mutlaklığı yoktur; fakat durduğumuz yerden anadilinde eğitime atfettiğimiz özellikler nedeniyle anadilinde eğitim hakkını destekleme hakkı ve araçsal olmayan dil hakkı olarak sınıflandırmamız bu kavramların anlattıklarıyla doğru orantılı olarak tutarlı bir tavrı yansıtmaktadır.

2.3. Bireysel Haklar – Kolektif Haklar Ayrımı

Son olarak anadilinde eğitim hakkını bireysel haklar - kolektif haklar bağlamında konumlandırma çabasına girişebiliriz. Dil hakları tartışmalarında sık rastlanan bir ayrım da bireysel dil hakları ile kolektif dil hakları ikilemidir.* Aslında bu ikilemin de tıpkı diğer dil hakları sınıflandırmalarında olduğu gibi dil hakları mı yoksa dilsel haklar anlayışının mı benimsenmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Klasik insan haklarının dille bağlantılı olanları dışında farklı dil gruplarının kimliklerinin tanınmasını da içerecek şekilde daha özel dil haklarına yer vermeyen bir anlayışı

---

* Bu tartışmalar tezin kapsamında olmamakla birlikte aşağıdaki paragraflarda ayrıntısına girilmeden bu tartışmalara değinilecektir. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan – Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, Bülent Algan, “Rethinking ‘Third Generation’ Human Rights”, *Ankara Law Review*, Vol: 1, No:1, Summer 2004, s.121-155.

yansıtan dilsel haklar rejiminde, açıktır ki tanınan haklar bireysel niteliktedir. Dil gruplarının kültürel kimliklerini tanımayan bireysel nitelikli dilsel haklarla sağlanması umulan eşitliğin esas olduğu insan haklarına dayalı bir sistem oluşturulamayacağından bireysel haklar, kurmaya çalıştığımız dil hakları savunusu bakımından eksik kalmaya mahkum olacaktır.

Literatürde yerine bazen “*grup hakları*” teriminin de kullanıldığı kolektif haklar, *etnik, kültürel ve dil grupları gibi ayırt edici özellikleri olan azınlık gruplarının söz konusu ayırt edici kolektif özelliklerinin korunmasının ve geliştirilmesinin ilgili bir hakla mümkün olduğu durumlarda kendilerine başvuru hakları* deyimler.¹⁰⁷ Çavuşoğlu’nun tanımıyla da kolektif haklar, *kendilerine ait farklı özellikleri korumak ve geliştirmek için ‘toplulukların’ kullanabildiği haklardır.*¹⁰⁸ Her iki tanım bakımından ortak olan hususlar kolektif hakların amacını ve öznesini gözler önüne sermektedir. Buna göre, kolektif hakların öznesi, toplumda çoğunluk gruptan etnik, kültürel ya da dilsel bakımdan farklı özelliklere sahip gruplardır. Aslında burada kolektif haklar ya da grup hakları ile ilgili bir görüşe yer vermekte yarar vardır. Bu görüşe göre, insan haklarının bir tek öznesi vardır; o da bireydir.¹⁰⁹ Zira insan hakları, “birey olarak kişi” anlayışına dayanırlar ve hiçbir grup ya da kolektivite insan haklarına sahip olamaz.¹¹⁰ Pek tabii, büyük veya küçük her grup veya kolektivite bireylerin toplamından oluşur ve bu bireylerin sahip oldukları bireysel hakları yadsımak söz konusu bile olamaz; ancak insanın kültürü gibi dili de kendisinin bağlı olduğu gruptan ayrı da düşünülemez. Grup hakları, bireysel insan

---

¹⁰⁷ Erol Kuyurtar, “Haklar”, *Liberal Düşünce* S.34, Bahar 2004, s.163.

¹⁰⁸ Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s.55.

¹⁰⁹ Vahap Coşkun, *İnsan Hakları – Liberal Açından Bir Tahlil*, Liberte Yayınları, Ankara, 2014, s.132.

¹¹⁰ Coşkun, *İnsan Hakları*, s.129.

haklarının karşılanması için zorunlu araçlardır.¹¹¹ Bireylere tanınan bireysel hakların anlam ifade edebilmesi için bireyin mensubu bulunduğu grubun, bir grup olarak tanınması da şarttır; aksi takdirde bireysel haklar kisvesi altında farklı grupların kimlikleri yavaş yavaş aşındırılacaktır. Nitekim, kendisine bireysel haklar tanınan aynı birey belli bir grubun üyesi olmaktan ötürü ayrımcılığa maruz kalmaktadır ve bu ayrımcılığın aşılmasının yegane yolu da ayrımcılığın konusu olan grup kimliğinin tanınmasıdır. Uluslararası hukuk bağlamında azınlıklara tanınan hakların bireysel niteliğinin amaçlanan eşitlik idealine ulaşılması yönünde yetersiz kalacağını belirten Uluslararası Geçici Adalet Divanı'na ait bir temel karar da mevcuttur:

“Eğer azınlıklar (grup olarak) kendi kurumlarına sahip olamazlarsa çoğunluk ile azınlık arasında gerçek bir eşitlikten söz edilemez ve (kendi kurumlarına sahip olamadıkları için) sonuç itibari ile kendilerini azınlık olarak tanımlayan özelliklerini terk etmeye zorlanmış olurlar.”¹¹²

Çoğu aidiyetliklerin inşa edilmiş yapılar olduğu aşikardır; çoğunluk da inşa edilmiş olmasına karşın çoğunluk grubu adına kimlik merkezli mağduriyetlerden bahsetmek imkansızdır. Kaldı ki konumuz bağlamında kültürel kimlik ve dil, bir kolektif yaratımdır ve daha önce bahsettiğimiz gibi dile atfettiğimiz değerle birlikte dil hakları içkin bir kolektiflik barındırmakta, ortak aidiyetleri olan belli sayıda kişinin talebiyle hakkın kullanımı söz konusu olabilmektedir. İnsan hakları literatüründe de grup ya da kolektif hakların varlığı ve gerekliliği gittikçe ağırlıklı bir

---

¹¹¹ Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, s.98.

¹¹² Advisory Opinion on Minortiy Schools in Albania, (1935) Permanent Court of International Justice, Series A/B, No:64, s.17, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_64/01_Ecoles_minoritaires_Avis_consultatif.pdf, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

konum kazanmaktadır. Bu akımın önde gelenlerinden Kymlicka'nın, grup farkına dayalı yurttaşlık biçiminin, liberal özgürlük ve eşitlik idealleriyle tutarlı olduğu iddiasına¹¹³ biz de katılmaktayız.

Literatürdeki tartışmalar hala varlığını sürdürmekle beraber uluslararası belgelerde dil haklarına yönelik olarak kolektif bir hak tanıma eğilimi olduğu söylenemez; aksine bu belgeler* anadilinde eğitim hakkı da dahil olmak üzere dil haklarını etnik, dilsel ya da dinsel azınlıklara mensup bireylere, bireysel nitelikte tanımaktadır. Bunun da nedeni daha önce de açıklandığı gibi devletlerin azınlık politikaları bağlamında gösterdikleri hassasiyetlerdir. Fakat bu hassasiyetlere ya da uluslararası düzenlemelere rağmen belgelerde dil haklarının kullanımıyla ilgili yeterli sayıda gibi bir topluluğun gerekliliğini işaret eden ifadelerin bulunması bireysel haklar niteliğiyle uyuşmamakta, daha ziyade dilin kolektif boyutunun varlığını ifade etmektedir.¹¹⁴

Yukarda yapılan iki kolektif hak tanımının ortak noktalarından ikincisinin kolektif hakların amacı hususu olduğunu belirtmiştik. Yapılan tanımlara göre, kolektif hakların amacı, farklı grupların farklılıklarının kaynağı olan kültür ve kimliklerinin korunması ve geliştirilmesidir. Devlet tarafından şu veya bu şekilde desteklenen çoğunluk dilinin konuşucusu grupların kimliklerini geliştirebilmek için eğitim, medya, vb gibi sahip oldukları ve sahip olmaları olağan kabul edilen olanaklar düşünülecek olduğunda, çoğunluk grubunun kendi kültürünü, kimliğini korumak ya da geliştirmek adına yapması ya da talep etmesi gereken imkanların ve

---

¹¹³ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.72.

* Bu belgelere aşağıda "Uluslararası Hukukta Anadilinde Eğitim Hakkı" başlığı altında değinilecektir.

¹¹⁴ Arzo, "The Nature of Language Rights", s.3.

hakların varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Yani kolektif hakların amacı da öznesiyle karşılıklı bir ilişki içindedir; farklı kimlik ya da kültürlerin korunması ve geliştirilmesi gerekliliği, bunlara sahip olması nedeniyle marjinalleştirilen ve desteklenmeyen grupların varlığından ileri gelmektedir.

Kolektif haklara hem öznesi hem de amacı açısından bakacak olursak anadilinde eğitim hakkını kolektif hak olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Anadilinde eğitim hakkı, hakkın öznesi bakımından çoğunluk dili dışında bir anadili konuşucusu olan bireyleri hedef almaktadır. Ancak eğitimin kolektifliği gereği anadilinde eğitim hakkı, birçok uluslararası düzenlemeye ve özel olarak da çeşitli ülkelerdeki uygulamalara bakılacak olursa belli sayılara ulaşan bir talebi gerekli kılmaktadır. Anadilinde eğitim hakkı, kimlik ve kültürlerin varlığını sürdürmesine, gelecek nesillere aktarılmasına olanak tanımaktadır ve tam da bu sebepten farklı kimlik gruplarının hak mücadelelerinde öncelikli olarak dile getirdikleri talep de anadilinde eğitim hakkıdır. Anadilinde eğitim hakkının sağladığı bu olanak göz önüne alındığında, hakla korunan çıkar, kolektif hakların amaç unsuruyla birebir uyumaktadır.

Yapılan açıklamalarla birlikte bir değerlendirmede bulunmak mümkündür ki; anadilinde eğitim hakkı, hakkın süjelerinin aslında çocuklar olduğunu düşünürsek, farklı dil gruplarına mensup bu çocukların ebeveynlerinin bireysel tercihlerine bırakılmış olan amacı ve kullanımı bakımından bir kolektif haktır.

3. Kültürel Kimlik Hakkı Olarak Anadilinde Eğitim Hakkı

Yukarıda “Dil Hakkı Olarak Anadilinde Eğitim Hakkı” başlığı altında, anadilinde eğitim hakkının öncelikli olarak bir dil hakkı olduğu nitelemesini yaptıktan sonra, dil hakları içerisinde de yapılan çeşitli sınıflandırmalar açısından bu hakkı konumlandırmaya çalıştık. Fakat daha önce dilin işlevleri üzerinde dururken dilin salt bir iletişim aracı olmadığını, aksine kimlik ve kültür olgularına bakan önemli bir yüzünün olduğunu; hatta dilin kimlik olgusu için sahip olduğu kurucu fonksiyonunun tüm dil politikaları ve bununla bağlantılı olarak dil hakları tartışmalarının temelinde yatan husus olduğunu da belirtmiştik. Şimdi, bu başlık altında, anadilinde eğitim hakkının kimlik ve kültür için teşkil ettiği önem üzerinde durularak yine insan haklarında yapılan sınıflandırmalardan birine denk düşen kültürel haklar ve özelde kültürel kimlik hakları bağlamında anadilinde eğitim hakkını değerlendirme çabasına girilecektir. Bu çabayı nihayetlendirmek üzere kimlik olgusuyla, kültürel haklar ve kültürel kimlik hakları ile ilgili kapsamımızı aşmayacak şekilde açıklamalar yapmakla yetineceğiz. Konuyla ilgili değerlendirmelere başlamadan önce belirtmek ve hatırlatmak gerekir ki; sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe ve daha başka alanlarda kimlik ve kültür tartışmalarını sıkça duymaktayız. Bu kavramların içini doldurmanın başlı başına bir sorun teşkil ettiği de çoğunlukla kabul edilmektedir¹¹⁵; konumuzun sınırları düşünüldüğünde kimlik ya da kültür olgusuna yönelik tanımlama denemelerine yer vermekle birlikte, olgular üzerinde cereyan eden kavramsal tartışmalara değinilmeyecektir.

---

¹¹⁵ Abdullah Kaygı, “Geçmişle Gelecek Arasında Kimlik”, *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, Der: İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.69.

İnsan, bazı doğal ve sonradan kazanılmış özelliklerini kendi hayat ve kişiliklerinin tanımlanmasında önemli sayar.¹¹⁶ İnsanın kendini tanımlamasında önem arz eden ve başkalarının da sahip olduğunu bildiği bu özellikler soy, cinsiyet, kan bağı, etnik köken, dil, yaşanılan çevre (köy, şehir, bölge vb.), siyasi ve ideolojik görüşler, ekonomik statü, meslek, sosyal statü gibi çok çeşitli kaynaklardan beslenebilmektedir.¹¹⁷ Kimlik, bu çeşitli kaynakların aynılıklarıyla birleşip farklılıklarıyla ayrılan insan için bilinçli bir varoluş biçimidir. Kişi, kendine atfettiği kimlikle benliğini oluşturur, bu kimlik üzerinden kendine benzer insanlarla iletişim ile iletişimden daha kapsamlı ve sistematik olarak aidiyet ilişkileri kurarak toplumdaki yerini de belirlemiş olur. Yani kimlik, hem bazılarına benzer hem de bazılarından farklı olmaya ilişkin bir duyuş, duruş ve durumdur ve “biz”i “öteki”nden ya da “onlar”dan ayıran bir kavramdır.¹¹⁸ Kimlik kavramını konumuz bakımından önemli kılan, dilin ya da daha özel olarak anadilinin kimlik için kurucu bir unsur olmasıdır. Farklı kimliklerin ya da farklı grupların diğer gruplardan ayrıldığı nokta çoğu kez anadilleridir. Kimliğin kurulmasında olduğu gibi paylaşılması ve devamlılığında da anadilinin varlığı ve korunması önem arz etmektedir. Nitekim kimliğin tanınmaması, yok sayılması çoğu kez kimliği kuran dilin de yok sayılması anlamına gelmektedir; bu da zamanla o dilin konuşucularının azalmasına, dilin ölümüne ve eş zamanlı olarak da kimliğin silinmesine neden olacaktır.

---

¹¹⁶ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan – Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.167.

¹¹⁷ Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çev:Aytül Özer, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s.27.

¹¹⁸ Samet Zenginoğlu, “Kimlik Tartışmaları Ekseninde Türkiye’de Türkçülük ve Kürtçülük Akımları”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012, s.6.

Kültür de verili bir toplumun kendini diğer benzer gruplardan ayırt eden maddi ve manevi eylem ve ürünlerinin toplamı olarak anlaşılır.¹¹⁹ Kimlik ve kültür birbirleriyle bağımlı bir kuruculuk ilişkisi içerisindedir; kimliğin kaynakları olarak sıraladığımız tüm unsurlar kültürün oluşmasına da kaynaklık ederler. Hem kültür hem de kimlik ilişkileri gerek kişiyi gerekse de kişinin mensup olduğu grubu diğerlerinden ayırır ve bu ayrılığın üzerinden şekillendiği değerse tıpkı kimlik olgusunda olduğu gibi kültür için de anadilidir. Kültürün ve yarattığı değerlerin kültürün taşıyıcısı bireylerce geleceğe aktarılmasının ön şartlarından biri kültüre kaynaklık eden dilin var olmayı sürdürmesidir. Hem dilin hem de kültürün varlığı ve ölümü birbirine bağımlıdır. Birinin sürekliliği diğerinin varlığını garanti ederken aynı şekilde birinin aşınması diğerini yok eder.

Bu tez çalışmasının amacı kimliğin ya da kültürün ne olduğu tartışmaları olmadığından iki kavrama yönelik açıklamaları bu kadarla sınırlı tutacağız. Çalışmamızın konusu bakımından önem arz eden kimlik ve kültür ilişkisi ile anadilinin bu olgulara ya da kimlik ve kültürün anadiline olan etkisinin ne olduğu hususlarının yeter düzeyde açıklığa kavuşturulduğu kanaatiyle kültürel kimlik hakkı bahsine geçiyoruz.

Genel olarak insan hakları bir bütündür ama çeşitli alanlarda değişik türleri vardır. Toplumsal alanda sosyal haklar, politik alanda siyasi haklar, ekonomi alanında ekonomik haklar olduğu gibi, kültür alanında da kültürel haklar vardır.¹²⁰ Genel insan hakları teorisinde kültürel haklara diğer hak kategorilerine göre nispeten daha az ilgi gösterilse de bir toplumun ayırt edici hayat tarzının, en azından onun

---

¹¹⁹ Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, s.29.

¹²⁰ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınları, Ankara, 2000, s.213.

üyelerinin gözünde normal olarak önemli bir yeri bulunduğu ve kültüre katılmak onurlu bir hayat için önemli olduğundan kültürel haklar da temel bir kategoridir.¹²¹ Öğretide kültürel haklar bakımından bir kavram karmaşasından ve tanım zorluğundan bahsedilmektedir.* Tanım zorluklarından ötürü kültürel hakları genel ve özel kültürel haklar olarak sınıflayıp genişletilebilecek tarzda hak listeleri oluşturulma yolu seçilmiştir. Buna göre düşünme, konuşma, yazma, yayın, eğitim ve kültürel örgütlenme haklar *genel kültürel haklar* olarak kabul edilirken kültürü istemek hakkı, kültürel etkinliklere katılma hakkı, kültürüne saygı gösterilmesini isteme hakkı ve korunma hakkı, sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmaların korunması hakkı gibi haklar ise *özel kültürel haklar* arasında sayılmaktadır.¹²²

Kültürel haklar dendiği zaman herkesin toplumun kültürel hayatına katılma hakkı, herkesin eğitim görme hakkı gibi sayılabilecek ve kültür hayatı için üst haklar olarak nitelendirilebilecek çeşitli haklar ifade edilmektedir.¹²³ Kültürel haklardan farklı olarak fakat onları ilga etmeyecek ve dışlamayacak şekilde tanınan kültürel kimlik hakları¹²⁴ bir toplumda çoğunluk kimliğinden ve kültüründen başka bir kimliğin ve kültürün taşıyıcısı olan grupların mensubu oldukları bu farklı kimlik ve kültürden kaynaklanan hakları olarak tanımlanabilir.¹²⁵ Kültürel kimlik haklarının uluslararası düzeyde gelişimi konusunda Sancar, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi

---

¹²¹ Donnelly, *İnsan Hakları*, s.165.

* “Kültürün tanımı zor olduğu gibi kültür haklarına tanım getirmek de eş derecede zordur. Kültürel hakların sınırını çizebilmek olanaksızdır. Bu insan haklarının varmış olduğu düzey kadar, bir ülkede kültürden ne anlaşıldığına ve kapsamına doğrudan doğruya bağlıdır. Kesin bir tanım getirmek de yeterli olamaz, çünkü yakın gelecekte ortaya çıkabilecek değişiklikler her türlü tanımı yetersiz bırakabilir. Halkın kültürel yaşamı ve istekleri, genel olarak kültür hakları üzerinde birinci derecede belirleyicidir.” Çeçen, *İnsan Hakları*, s.216-217.

¹²² Çeçen, *İnsan Hakları*, s.251-266.

¹²³ Mithat Sancar, “Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, *Anayasa ve Uyum Yasaları (13-14 Aralık 2002)*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2003, s.369-370.

¹²⁴ Sancar, “Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, s.370.

¹²⁵ Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, s.30.

Haklar Sözleşmesi'ni kültürel kimlik haklarının uluslararası hukuktaki doğum belgesi olarak kabul eder.^{126*} Sözleşmenin daha sonra konuyla ilgili diğer uluslararası düzenlemelere de çerçeve çizmiş ve ışık tutmuş –bu adla olmasa da– kültürel kimlik haklarına dair bir norm sunan 27. maddesi şu şekildedir:

“Etnik, dinsel ya da dil azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.”¹²⁷

Yine 1966 yılında yapılan XIV. UNESCO Genel Konferansı'nda kabul edilen Uluslararası Kültürel İşbirliği Esasları Hakkındaki Bildirge de aşağıya alıntılanan ve kültürel kimlik hakkına atıfta bulunan şu ifadeye yer verilmiştir:¹²⁸

“1. Her kültürün saygı duyulması ve korunması gereken bir saygınlığı vardır;

2. Her halk kendi kültürünü geliştirme hak ve görevine sahiptir.”

Kültürel kimlik haklarıyla ilgili çalışmalar sadece BM bünyesinde yapılmamıştır; Avrupa Konseyi ve AGİT/AGİK bünyesinde de sözleşmeler,

---

¹²⁶ Sancar, “Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, s.369.

*Bu sözleşmeyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. İkinci Bölüm, III. Uluslararası Hukuk Belgelerinde Anadilinde Eğitim Hakkı.

¹²⁷ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf> Erişim Tarihi: 01.10.2014. Sözleşmeyi imzalayan devletlerden bir olan Türkiye Cumhuriyeti sözleşmenin 27. maddesine Anayasa'nın ve Lozan Antlaşması'nın ilgili maddelerini gerekçe göstererek çekince koymuştur.

¹²⁸ Pulat Tacar, *Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 44.

bildiriler, kararlar oluşturulmuştur. Kültürel kimlik hakları başlığı altında olmasa da aşağıda “Uluslararası Hukuk Belgelerinde Anadilinde Eğitim Hakkı” bölümünde bu örgütler ve çalışmalar anadilinde eğitim hakkı kapsamında inceleneceğinden bu uluslararası düzenlemelere burada değinmeyeceğiz. Fakat burada doğrudan doğruya kültürel kimlikle ilgili haklar içermeyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne ek olarak çıkartılması yönünde çalışmalar yapılan ancak sonuçlanamayan bir protokolden söz etmeliyiz. Bu protokol kapsamında kültürel kimlik haklarına yönelik olarak bir haklar listesi oluşturulmuştur. Bu bağlamda kültürel kimlik hakları, *kültürel kimliği seçme hakkı, buna saygı duyulması, medya ve eğitim alanında kültürel kimliğe saygı duyulması, kültürel faaliyet hakkı, bir kültürel topluluğun üyesi olarak tanınma hakkı, bir kültürel topluluğa aidiyeti belirtme hakkı, isim hakkı, tercih ettiği dili kullanma hakkı, kamu makamlarıyla ilişkilerinde dilini kullanma hakkı, kamu işaretlerinin, köy, kent ismi ya da diğerlerinin aynı zamanda azınlığın diliyle yazılması hakkı, istediği dili öğrenme hakkı, kendi dilinde eğitim görme hakkı, nitelikli bir eğitim görme hakkı, hoşgörüye dayanan bir eğitim görme hakkı, sürekli eğitim görme hakkı ...* şeklinde listelenmiştir.¹²⁹ Bu listeye bakarak kültürel kimlik hakkı olarak sıralanan bu hakların çoğunun dil üzerinden tanımlandığını söylemek yanlış olmayacaktır; yani genel olarak dil haklarının da kültürel kimliğe bakan kapsamlı bir boyutu vardır ve çoğu dil hakkı da ayrıca kültürel kimlik hakkı olarak nitelenebilecek bir doğaya sahiptir.

Sadece AIHS’in bir ek protokolü olarak çıkartılması planlanan fakat başarıya ulaşmayan bu çalışmanın anadilinde eğitim hakkını bir kültürel kimlik hakkı olarak saymasına bakarak değil de bu çalışmayı da bir dayanak olarak alıp anadilinde eğitim

---

¹²⁹ Sancar, “ Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, s.372-373.

hakkıyla ilgili bir değerlendirmede bulunabiliriz. Kültürel kimlik hakkının bir toplumda çoğunluğunkinden farklı bir kültür ve kimliğe sahip olan grupların bu farklılıklarının tanınması, kimlik ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik tanınan haklar olduğunu belirtmiştik. Bu bilgiler ışığında, bir kimlik ve kültürü diğerlerinden ayıran başat unsurlardan birinin anadili olduğu ve anadilinin kurucu bir önemi haiz olduğu kimlik ve kültürlerin korunmasındaki ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki etkisi düşünüldüğünde anadilinde eğitim hakkının bir kültürel kimlik hakkı olduğunu saptamakta ve bu nitelemenin şaşırtıcı olmadığı kanaatindeyiz.

II. ANADİLİNDE EğİTİM HAKKININ UYGULANMASI

Anadilinde eğitimin ve anadilinde eğitim hakkının bir insan hakkı olmasıyla sahip olduğu önemi vurguladıktan ve anadilinde eğitim hakkının dil hakları çerçevesinde konumunu belirledikten sonra, bir kültürel kimlik olduğu değerlendirmesi yaptığımız anadilinde eğitim hakkının nasıl düzenlenip uygulanabileceğiyle ilgili prensip ve modelleri incelemeye başlayabiliriz. Aslında burada inceleyeceğimiz modeller genel olarak dil haklarının daha ziyade Çokdillilik* politikalarının uygulanmasında başvurulan modellerdir. Dil haklarının uygulanmasına yönelik genel bir çerçeve çizildiğinde iki temel prensipten söz edilmektedir: teritoryal prensip ve kişisellik prensibi.¹³⁰

---

* Bireysel olarak Çokdillilik, bireylerin birden çok dili kullanmalarındır, eğer resmiyette çok dil tanınmiş ise bu duruma da “*kurumsal Çokdillilik*” denir. Orhan, “Dil Politikaları...”, s.61

¹³⁰ Alan Patten, “What Kind of Bilingualism”, *Language Rights and Political Theory* içinde, s.296.

Kişisellik prensibinde, dilsel haklar, kişilerin coğrafi konumuna bakılmaksızın kişiler ile bağlantılıdır.¹³¹ Yani kişiye, onun bir ülkedeki coğrafi konumuna bakılmaksızın dilsel haklar tanınır. *Kişisellik prensibi*, çokdilli toplumlarda çokdilliliğe daha fazla imkan tanımakta ve bir dilin korunmasından çok herhangi bir dili konuşan kişilerin dille bağlantılı haklarını korumayı amaçlamaktadır.¹³² *Kişisellik prensibi*, başlı başına dil haklarını değil, klasik insan haklarının dille bağlantılı olanlarını da koruma amacını güder; kişinin korunan bireysel dil seçimi, ifade hürriyeti, din ve kanaat özgürlüklerinin bir uzantısı olarak görülür. Yani *kişisellik prensibi* ile benimsenen bireysel, araçsal ve hoşgörü temeline dayalı dilsel haklar anlayışıdır. Yukarıda defalarca açıkladığımız üzere, bu özelliklere sahip bir dilsel haklar anlayışı ve dolayısıyla *kişisellik prensibi*, devlete pozitif edimler yüklediğinden bireylerin dil özgürlüklerini sağlama ve koruma yönünde etkin bir uygulama olmaktan uzaktır. Gerçekten de dil hakları bakımından toplumdaki farklı dil gruplarının talepleri, devletin müdahalesizliğinden çok aynı zamanda devletin pozitif katkısının olması ya da kendi dillerinin kullanılacağı alanları belirleme yetkilerinin kendilerinde olması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yani bu gruplar, dillerine sadece saygı duyulmasını değil, dillerinin korunması ve geliştirilmesini de talep ederler.¹³³ Bu bağlamda *kişisellik prensibinin* uzun vadede grupların bu taleplerini karşılamada yetersiz kalacağını söyleyebiliriz.

Toprak temelli *teritoryal prensipte* ise, dil hakları ve dil politikaları yani kişinin dille bağlantılı tüm faaliyetleri, kişinin bulunduğu yere, yani toprağa bağlı

---

¹³¹ May, *Language and Minority Rights*, s.179.

¹³² Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.356.

¹³³ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.370.

olarak belirlenmektedir.¹³⁴ Patten, teritoryal prensibin uygulanması için gerekli olan iki durumdan söz etmektedir; bunlardan ilki ortak bir dili olan bir topluluğun siyasi bir birim olarak tanınmasının söz konusu olması ve ikincisi dezavantajlı durumda ve dilleri tehdit altında olan dilsel azınlıkların korunması gerekliliğinin olmasıdır.¹³⁵ Yine toplumsal istikrarı öne çıkaran bir başka görüşe göre, teritoryal prensiple farklı dil grupları arasında yaşanan çatışmaların hafifletilebileceği ya da önlenilebileceği öne sürülmüştür.¹³⁶

Teritoryal prensip çoğu zaman dilsel konular üzerine düzenleme yetkisinin yerel veya bölgesel yönetimlere devredilmesi gereğini doğurabilmektedir. Bu durumda da dil politikalarını düzenleme yetkisinin hangi düzeydeki yönetim birimine bırakılacağını belirleme sorunu doğmaktadır. Bu birim belirlendikten sonra, verili coğrafi bölgedeki dil politikaları genellikle tekdillilik üzerine kurulur; yani bir dilin konuşucularının belli bir coğrafyada yoğunlaşması nedeni ile o dilin söz konusu coğrafyada resmi olarak kullanılması desteklenir.¹³⁷ Tekdillilik, teritoryal prensibin mutlak bir sonucu değildir; ilgili yerel yönetim, coğrafyasında azınlıkta kalan dillere de resmi statü tanıyarak kamu hizmetlerinde bu dillerin kullanılmasının önünü açabilir.

Dil politikalarının uygulanmasında kişisel ya da teritoryal prensiplerinden hangisinin seçileceği adaletin sağlanması bakımından doğaldır ki toplumdan topluma farklılık gösterecektir. Sosyal mobilizasyon, demokratik katılım

---

¹³⁴ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.355.

¹³⁵ Patten, "What Kind of Bilingualism", s.298.

¹³⁶ Patten, "What Kind of Bilingualism", s.299.

¹³⁷ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.360.

ve bireysel ve toplumsal kimlik açısından insani çıkarlar¹³⁸ maksimum düzeyde korunduğu takdirde bu iki modelden biri tek başına tercih edilebileceği gibi aynı zamanda iki modelin farklı yoğunluklarda uygulanması da mümkündür.

Temelde ikiye ayırdığımız dil haklarının uygulanma modelleri olan kişisel ve teritoryal prensiplerinden böylece söz ettikten sonra özellikle teritoryal prensiple ilişkilendirebileceğimiz öz yönetim hakları ile dil hakları arasındaki ilişkiden söz etmek uygun olacaktır.

Öz yönetim hakları ile dil hakları arasındaki bağlantıyı görmek buraya kadar dil haklarını nasıl değerlendirmiş olduğumuza bakınca zor olmamaktadır. Burada tekrar neyi ifade ettiklerini açıklamadan dil hakları alanında yapılmış olan sınıflandırmaları hatırlatmakla başlayabiliriz. Buna göre; dil hakları alanında, bireysel-kolektif, hoşgörü-destekleme ve son olarak da araçsal olmayan-arçasal dil hakları olmak üzere ikili ayrımların temel alındığı üçlü bir sınıflandırma söz konusudur. Dil haklarının amacı sadece bir dili korumak değil; buna ilaveten bir dilin konuşucusu olan ve bu dille toplumun geri kalanından farklı bir kimliği oluşturan grupların kendi anadillerini korumalarının ve geliştirmelerinin sağlanmasıdır. Dil haklarını bireysel-arçasal ve hoşgörü temelli olarak tanımak dil grupları için yukarıda bahsedilen şekilde bir koruma sağlamaktan uzaktır. Eşitliğin tam manasıyla hayata geçirildiği adil bir sistem, farklılıklarından ötürü dezavantajlı olan grupların grup kimliklerinin tanınması ve çoğunluk grubunun sahip olduğu imkanlara kavuşturulmasıyla mümkün olabilecektir. Bu da en başta grupların sahip olması gereken dil haklarının kolektif boyutunu kabul etmeyi gerektirir. Grup farkını esas alan kolektif nitelikli araçsal olmayan ve destekleme dil haklarının tanınması,

---

¹³⁸ Patten, "What Kind of Bilingualism", s.299.

kültürel kimliğin de siyasi olarak tanınması anlamına gelecektir. Bu ise açıkçası birbiri ile bağlantılı iki yöntemle mümkün olabilmektedir: Birincisi, grupların dillerinin/kültürlerinin anayasal/yasal düzeyde tanınması ve ikincisi, bu gruba kendi dilleri/kültürlerine ilişkin konularda normatif düzenleme yapabilme yetkisinin tanınması/devredilmesidir.¹³⁹ Anayasal sistem içerisinde böyle bir yetki paylaşılması da iki şekilde vuku bulmaktadır: özerklik ve federal devlet modeli.¹⁴⁰ Özerklik, grup kimliklerinin devletçe tanındığının açık bir belirtisidir. Her ne kadar federal devlet yapılanmasında olduğu gibi özerklik de daha ziyade toprak üzerinden ayrışsa da özerkliğin sadece teritoryal boyutu vardır denemez; özerklik, belli bir coğrafya üzerinde kümelenme olmadan da gerçekleşebilmektedir.¹⁴¹ Aynı şekilde grup kimliklerinin tanınması ve grupların bu kimliklerine dayalı olarak haklardan yararlandırılması federal devlet yapılanmasının alt birimleri eliyle sağlanabilir. Aşağıda anadilinde eğitim uygulamalarıyla ilgili vereceğimiz ülke örneklerinin çoğu özerkliğe imkan veren ya da federal devlet yapılanmasına sahip ülkelerdir; ancak çalışmamızın sınırları özerklik ya da federal devlet biçimiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi vermek ya da çeşitli ülkelerin uluslararası antlaşmaların gereği mi yoksa tarihsel nedenlerle mi bu yönetim biçimlerini tercih ettiklerini incelemek için uygun olmadığından bu tartışmalara girmeden ülke örnekleriyle devam ediyoruz.

İspanya'nın resmi dili İspanyolca (Kastilyan dili) olup bazı otonom bölgelerde –ki İspanya'da 17 özerk bölge tanınmıştır.- Baskça, Katalanca, Galiçyaca (Gallego dili) konuşulmakta ve bu bölgelerde bu diller resmi dil olarak kabul

---

¹³⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, “Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşağında Azınlıklar”, *Erdoğan Teziç'e Armağan*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Sayı 5, 2007, s.809.

¹⁴⁰ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.379-380.

¹⁴¹ Oktay Uygun, *Federal Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.208.

edilmektedir.¹⁴² Eğitim konusunda da bu özerk bölgelere yetki devri söz konusudur; eğitim faaliyetleri büyük ölçüde özerk bölgelerin yetkisine bırakılmış bir kamu hizmetidir. Örneğin Bask Ülkesinde ortaöğretim sonunda her öğrencinin iki dilde de kendini ifade edebilme kapasitesine sahip olması koşuluyla Bask veya Kastilyan dilinde eğitim alma hakkı tanınmıştır.¹⁴³ Bu kapsamda öğrenciler ilkokulda 16 saat, ortaöğretimde ise 25 saat Baskça eğitim görmektedirler, ayrıca üniversitelerin çeşitli bölümlerinde de Baskça eğitim verilmektedir.¹⁴⁴ Katalonya Özerk Bölgesi Hükümeti de bölgesinde ilköğretimden üniversiteye kadar tüm kademelerde tam yetki sahibidir. Bask Ülkesinde olduğu öğrencilerin her iki dilde de yetkinlik kazanmaları şartıyla Katalanca eğitim, Kastilyanca eğitim ya da iki dilin farklı yoğunluklarda kullanıldığı karma eğitim hakkı tanınmıştır.¹⁴⁵

Resmi dili İsveççe olmasına rağmen *İsveç*'in bazı bölgelerinde Fince, Sami dili, Romence ve Yidişçe'ye de resmi dil statüsü tanınmıştır. İkidilli eğitim uygulamaları, Eğitim Bakanlığı'nın genel hedefleri doğrultusunda belirlenmektedir ve belediyeler bu genel hedefler çerçevesinde yetkileri dahilinde talepleri karşılamakla mükelleftirler.¹⁴⁶ Sami ve Romen vatandaşlarda aranmamakla birlikte (Tek bir ailenin bile başvurusu yeterli olmaktadır.) herhangi bir dilde en az beş ailenin ikidilli eğitim talebiyle ikidilli eğitim programları uygulanabilmektedir; bu programlarda azınlık diline müfredatta en az %50 oranında yer verilmektedir.¹⁴⁷

---

¹⁴² Cyberspain, "The Languages of the Spain", <http://www.cyberspain.com/passion/lenguajes.htm>, Erişim Tarihi: 28.09.2014.

¹⁴³ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.379-380.

¹⁴⁴ Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, s.144.

¹⁴⁵ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.40.

¹⁴⁶ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.37.

¹⁴⁷ *Anadilinin Önemi Anadilinde Eğitim*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2010, s.16.

23 kantonlu bir federal cumhuriyet olan *İsviçre*'nin resmi dilleri ülke genelinde Almanca, Fransızca, İtalyanca ve yerel statüde olmak üzere Romansça'dır.¹⁴⁸ Eğitim ile ilgili düzenleme yapma yetkisi kantonlardadır. İkidilli eğitim kültürünün en başarılı örneklerinden biri olarak gösterilen İsviçre'de her kantonun resmi dili yanında diğer diller de müfredata dahil edilmiştir; ikidilli eğitim veren okullarda öğrenciler bütün dersleri ikidilli alabilmektedir.¹⁴⁹

Aşamalı olarak üniter devletten federal bir devlete dönüşen *Belçika*'da¹⁵⁰ Fransızca, Flamanca ve Almanca dilleri resmi dil statüsündedir¹⁵¹ ve dil grupları özerktir; buna bağlı olarak da dört dil bölgesinden söz edilmektedir: Fransız Dil Bölgesi, Flaman Dil Bölgesi, ikidilli başkent Brüksel Bölgesi ve Alman Dil Bölgesi.¹⁵² Örneğin Valonya'da okullarda müfredatın %20'sinden %80'ine kadar değişen oranlarda ikinci dil öğrenilmesine yönelik uygulamalar mevcuttur. Brüksel'de İspanyolca, İtalyanca ve Türkçe gibi dillerde çiftidilli eğitim yapılabilmektedir.¹⁵³

Başka bir örnek olan *Almanya* ise 16 eyaletten oluşmaktadır ve eğitim yerel yönetimlerin sorumluluğu altındadır.¹⁵⁴ Örneğin Alman-Fransız okullarında ikidilli eğitim genellikle 5. ya da 6. sınıflarda okutulmaya başlanan haftada beş saatlik dil

---

¹⁴⁸ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.42.

¹⁴⁹ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.43.

¹⁵⁰ Fehmi Kerem Bilgin, "Belçika'da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 67, No.1, 2012, s.2.

¹⁵¹ "Ülkelerin Dil Planlaması ve Politikaları: Eğitimde Çokdillilik", *Önce Anadili Broşürleri Dizisi 4*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2012 s.7.

¹⁵² Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.395.

¹⁵³ "Ülkelerin Dil Planlaması ve Politikaları: Eğitimde Çokdillilik", s.8.

¹⁵⁴ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.45-46.

eđitimi ile bařlar, 7. sınıftan itibaren dil eđitimi 3-4 saate dűřürölürken Tarih, Cođrafya, Teknoloji biyoloji gibi bir alan dersi öđrenilen dilde verilir.¹⁵⁵

Farklı uygulamaların gözlenebileceği bir diğer ülke olan *İsrail*'de ise eğitimin baskın dili İbranice olmasına karşın Arap okullarında Arapça eğitimin esas dilidir. Ancak İbranice ve İngilizce ikinci ve üçüncü dil olarak bu okullarda öğretilmektedir; ayrıca Yahudi öğrencilerin %50 kadarı üç yıl boyunca Arapça dersleri de almaktadır.¹⁵⁶

Romanya'daysa etnik azınlıklar, eğitimin bütün seviyelerinde anadillerinde eğitim alma hakkına sahiptirler. Bu hak da üç şekilde sağlanmaktadır: Bulgarca, Lehçe, Hırvatça, Almanca, Macarca, Sırpça, Slovakça ve Ukraynaca için tanınmış bütün eğitim sürecinin anadilinde olduğu sistem; Hırvatça ve Türkçe için eğitim sürecinde kısmi olarak anadilinin kullanıldığı sistem ve son olarak tamamen Rumen dilinde yapılan eğitim modeli.¹⁵⁷

Anadilinde eğitime imkan veren benzer uygulamaları Türkiye'nin komşusu Irak'ta da gözlemlemek mümkündür. 2003 Irak Anayasası'na göre, *Irak*'ta Arapça ve Kürtçe resmi dil statüsündedir; ayrıca vatandaşlara devlet okullarında Türkmençe, Asurice ve Ermenice gibi anadillerinde eğitim yapma hakkı tanınmıştır.¹⁵⁸

Son olarak yine federal devlet yapısına sahip *Kanada*'dan söz ederek bu bölümü sonlandıracağız. 10 eyalet ve 3 özerk bölgeden oluşan Kanada'da resmi ikidillilik politikası uygulanmaktadır; federal hükümet Kanadalıları ikidilli bireyler

---

¹⁵⁵ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.45.

¹⁵⁶ "Ülkelerin Dil Planlaması ve Politikaları: Eğitimde Çokdillilik", s.10.

¹⁵⁷ Kaya ve Aydın, *Türkiye'de Anadilde Eğitim Sorunu*, s.48.

¹⁵⁸ Irak Cumhuriyeti Anayasası Madde 4 ve Madde 9, Irak Anayasası, ORSAM, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20101224_irakanayasasi.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2014.

olmaya teşvik etmektedir.¹⁵⁹ Québec dışında yaşayan Kanadalı Fransızların ve Québec'te yaşayan Kanadalı İngilizlerin yeterli sayıda talep olması halinde ilk ve orta dereceli okullarda anadillerinde eğitim alma hakları bulunmaktadır.¹⁶⁰

Dünyada anadilinde eğitime yönelik olarak uygulamaların sadece bir kısmına kısaca yer verdiğimiz bu bölümde, ülkelere baktığımızda devlet yapıları ister üniter ister federasyon olsun çıkardığımız sonuç, anadilinde eğitim hakkına ve genelde dil haklarına yönelik daha adilane uygulamalar, grup kimliklerinin tanınmasının temel alındığı ve gruplara kendi kimlik ve kültürlerine yönelik olarak çeşitli düzeylerde yetkinin verildiği; yani öz yönetim haklarının hayata geçirildiği sistemlerle mümkün olabilmektedir.

III. " ULUSLARARASI HUKUK BELGELERİNDE ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI

Her ne kadar bu çalışma kapsamında anadilinde eğitim hakkı salt olarak bir azınlık hakkı olarak nitelenmemiş olsa da bu bölümde inceleyeceğimiz uluslararası belgeler, sadece anadilinde eğitim hakkını değil genel olarak dil haklarını azınlık hakları çerçevesinde değerlendiren belgelerdir. Azınlık teriminin neyi ifade ettiği, hangi grupları içine aldığı ve azınlık hakları bu tez çalışmasının kapsamında değildir; fakat konumuz olan anadilinde eğitim hakkı, azınlık haklarını konu edinen uluslararası belgelerde yer aldığından bu uluslararası düzenlemelere bu çalışma kapsamında yer vereceğiz.

---

¹⁵⁹ Pierre Coulombe, "Citizenship and Official Bilingualism in Canada", *Citizenship in Diverse Societies*, Ed:Will Kymlicka and Wayne Norm, Oxford University Press, Oxford, 2000, s.274.

¹⁶⁰ Koçak, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, s.404.

Bahsi geçen belgeleri incelemeye başlamadan önce belirtmelidir ki, dil hakları bu belgelerde her ne kadar azınlık hakları çerçevesinde ele alınmış olsa da, bu belgelerin ortak özelliği, dil haklarının sükeleri olarak bireyleri öngörmüş olmalarıdır. Hiçbir uluslararası hukuk belgesi, gruplara mensup bireylere referans vermeden dolaysız olarak gruplara hak tanımamıştır.¹⁶¹

Bu bölümde azınlık haklarının ya da dilsel azınlık haklarının gelişiminin ve uluslararası belgelere girişinin tarihsel bir anlatımından ziyade anadilinde eğitim hakkı ile ilgili Birleşmiş Milletler ve sonrasında varlık gösteren örgütlerin düzenlemeleri incelenecektir.

1. BM Belgeleri

BM sistemi içinde azınlıkların dil haklarına ilişkin düzenlemelere yönelik tutum 1990'lara kadar bu hakları genel ve negatif insan hakları olarak kabul etme şeklinde olmuştur. Örneğin, 1966 tarihli *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*'nin¹⁶² 27. maddesi azınlıkların kendi dillerini kullanma hakkından söz etmekle birlikte açıkça anadilinde eğitim yapma hakkına göndermede bulunmamıştır.

Ancak 1992 tarihli *Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair BM Genel Kurulu Bildirisi*, 27. maddeden bir adım daha ileri giderek devletlerden azınlık mensubu kişilerin anadillerinde eğitim görmeleri ya

---

¹⁶¹ Kerim Yıldız, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, s.15.

¹⁶² Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf>, Erişim Tarihi: 01.10.2014.

da anadillerini öğrenmeleri için uygun önlemleri almalarını istemektedir.¹⁶³ Ancak burada alınacak önlemler “mümkün olduğu ölçüde” olacaktır(m.4/3).¹⁶⁴ Kaldı ki bu bildiri bir BM Genel Kurul kararıdır ve hukuksal bağlayıcılığı yoktur.

Bunun dışında 1960 tarihli *Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme*'nin 5. maddesi, ulusal azınlık üyelerinin, okullarının yönetimi dahil kendi eğitim etkinliklerini yerine getirme ve her devletin eğitim politikasına göre, kendi dillerini kullanma ya da öğretme haklarını tanımıştır.¹⁶⁵ Ama bu hak da ulusal azınlıklara çoğunluğun dilini de öğrenme ve ulusal egemenliği zedelememe şartlarına bağlı olarak kullanılabilir.

Yukarda bahsi geçen düzenlemelerden çıkacak sonuç ise, BM sisteminde dilsel haklar tanınmakla birlikte anadilinde eğitim hakkına doğrudan vurgu yapan düzenlemelerin az olduğu ve mevcut düzenlemelerin de devletlere anadilinde eğitim konusunda kesin bir yükümlülük getirmekten uzak olduğudur.

2. AGİK / AGİT Belgeleri

Azınlıkların anadillerinde eğitim hakkını açıkça ifade eden ilk AGİK belgesi – BM ve Avrupa Konseyi üstlenimlerinden de önce olarak – 1990 tarihli *Kopenhag Belgesi*'dir. Belge'nin 34. maddesi, ulusal azınlığa mensup kişilerin anadillerini

---

¹⁶³ Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarına-Dair-Bildiri.pdf>, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

¹⁶⁴ Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar*?, s.118.

¹⁶⁵ Tacar, *Kültürel Haklar*, s.42.

öğrenmeleri veya bu dilde eğitim görmelerini, katılan devletlerden yine “mümkün olduğu ölçüde” sağlamaya çalışmalarını istemektedir.¹⁶⁶

Yine AGİT çalışmaları sonucunda 1996 tarihli *Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri* ortaya çıkmıştır. Lahey Tavsiyeleri’nde özetle şu ilkeler belirlenmiştir:¹⁶⁷

- Ulusal azınlıkların ulusal hukuka uygun olarak kendi özel eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı; bu kurumlar anadilinde eğitim veren okulları da içerebilir; devletlerin bu hakkın kullanılmasını yasal ve idari gerekçelerle zedelememesi gerekir;
- Okul öncesi eğitim ve ilköğretim düzeyinde eğitim anadilinde yapılmalı, anadili ayrıca bir ders olarak okutulmalıdır. Bunun yanı sıra, resmi dil de, tercihen iki dilli öğretmenler tarafından öğretilmelidir;
- Ortaöğretimde müfredatın önemli bir bölümü anadilinde yapılmalı, anadili öğretimi de düzenli biçimde sürdürülmeli, bunun yanı sıra resmi dilde öğretilen dersler de kademeli olarak artırılmalıdır;
- Ulusal azınlıklara mensup kişilerin talep ettiği konularda, buna ihtiyaç duyduklarını gösterebilirlerse ve sayısal güçleri bunu meşru kılıyorsa, mesleki eğitim de ulaşılabilir olmalıdır; bunların müfredatı, öğrencilerin mesleği hem anadillerinde hem de resmi dilde uygulamalarını sağlayacak şekilde belirlenmelidir;

---

¹⁶⁶Gökçen Alpkaya, “Avrupa Konseyi ve AGİT Çerçevesinde Anadilinde Eğitim”, *Uluslararası Hukuk ve Dil Hakları Çerçevesi, Tarihsel Gelişim ve Kavramsal Boyut, Anadilde Eğitim Sempozyumu* (30-31 Mayıs 2009), s.159.

¹⁶⁷ Alpkaya, “Avrupa Konseyi ve AGİT Çerçevesinde Anadilinde Eğitim”, s.160-161.

- Yükseköğretim düzeyinde de, ulusal azınlıklara mensup kişiler, buna ihtiyaç duyduklarını gösterebilirlerse ve sayısal güçleri bunu meşru kılıyorsa, anadilinde eğitim görebilmelidir; ayrıca kendi yükseköğretim kurumlarını kurmanın yol ve araçlarını da arayabilmelidirler;
- Nihayet, devletler, ulusal azınlık dillerinde eğitim müfredatının geliştirilmesi için merkezler kurulmasını özendirmelidir.

Gerek Kopenhag Belgesi gerekse de Lahey Tavsiyeleri ile anadilinde eğitime ilişkin düzenlemelere yer verilmiş olsa da AGİT karar ve belgelerinin, Avrupa Konseyi ya da BM belgeleri gibi haklar ve yükümlülükler getirmediğini, daha ziyade katılan devletlerin Avrupa'daki güvenlik sorunlarını en aza indirmek için birbirlerine buldukları taahhütler olduğunu hatırlatmakta yarar var.¹⁶⁸

3. Avrupa Konseyi Belgeleri

*İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin*¹⁶⁹ 14. maddesi, “*Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka görüş, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir temelde hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın güvence altına alınacaktır.*” şeklinde kaleme alınmıştır. Sözleşmeye Ek 1. Protokolün 2. maddesi ise, şu ifadeye yer vermektedir: “*Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve*

¹⁶⁸ Alpkaya, “Avrupa Konseyi ve AGİT Çerçevesinde Anadilinde Eğitim”, s.159.

¹⁶⁹ İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme, http://www.yargitay.gov.tr/abproje/belge/temelbelge/AIHS_Tr_A6format.pdf, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.” Her iki madde birlikte değerlendirildiğinde, sözleşmenin koruma alanına giren eğitim hakkından herkes, ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılacaktır; fakat anadilinde eğitim konusunda AİHM, aynı yorumu paylaşmamaktadır. Nitekim AİHM’ye göre, maddede geçen “dini ve felsefi inançlara saygı ilkesi”, bireylere eğitim dilini seçme hakkı tanımamakta; ayrıca devletin, resmi dili dışında başka bir dille eğitim yaptırma yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Bu konu AİHM Belçika Dil Davası’nda tartışılmıştır. Söz konusu dava, devletin, sadece Hollanda dili konuşulan bölgelerde, zorunlu ilköğretim sırasında Fransızcanın öğretim dili olarak kullanılacağı okullar açılmasına izin vermemesi ve bunlara destek olmamasına ilişkindir. Davada Fransızca konuşan Belçika vatandaşı ana babalar, çocuklarına Fransızca eğitim verilmesine izin vermeyen mevzuatın AİHS’ye aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. AİHM ise maddenin belirli bir dilde eğitim yapılmasını kapsamadığı, aksine, “dini ve felsefi” terimlerinin dil tercihlerini de içine alacak şekilde yorumlamanın bu terimlerin olağan anlamlarının aşacağı gerekçesiyle talebi kabul etmemiştir.¹⁷⁰

Dilsel azınlıkların eğitim hakkına ilişkin daha doğrudan bir düzenleme getiren Avrupa Konseyi belgeleri ise, 1992 tarihli *Bölgesel veya Azınlık Dilleri*

---

¹⁷⁰ Ayşe Dicle Ergin, “Azınlık Dillerinin Kullanımı Konusunda Türkiye Nerede Duruyor?”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 59(1) 2010, s.17-18.

Avrupa Şartı* ile 1994 tarihli *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*dir.

Çerçeve Sözleşme'nin¹⁷¹ 14. maddesi ulusal azınlığa mensup fertlerin ana dilini öğrenme hakkının taahhüt edildiğini şöyle ifade etmektedir: “1) Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferde azınlık dilini öğrenme hakkını tanımayı taahhüt eder. 2) Geleneksel olarak bir ulusal azınlığa mensup çok sayıda şahsın yaşadığı bölgelerde, taraflar mümkün olduğu nispette ve kendi eğitim sistemlerinin çerçevesinde, yeterli talep vaki olduğu takdirde azınlıklara mensup kimselerin, azınlık dilini öğrenmeleri veya bu dilde ders almaları için yeterince imkan yaratmaya çalışacaklardır. 3) İş bu maddenin 2. fıkrasının uygulanması resmi dilin öğrenilmesine veya bu dilde eğitime zarar vermeyecektir.”

Aynı Sözleşmenin 12. maddesi de eğitimde azınlık dillerinin tanıtılması ve öğretilmesi için gereken materyal ve eğiticilerin olmasının şartlarını oluşturmaktan söz etmektedir: “1) Taraflar, uygun olan hallerde, eğitim ve araştırma alanlarında, ulusal azınlıkların ve çoğunluk kültürünün, tarihinin, dilinin ve dininin tanıtılmasını sağlamak için, önlemler alacaklardır. 2) Bu bağlamda, taraflar, diğer tedbirler yanında öğretmen yetiştirilmesi ve okul kitaplarına ulaşım için yeterince imkan yaratacaklar ve çeşitli toplumlar arasında öğretmen ve öğrenci temasını kolaylaştıracaklardır. 3) Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertler için her düzeyde eğitime girişte şans eşitliğini teşvik etmeyi taahhüt ederler.”

---

* Bu belgeyle ilgili önemli hususa değinmek gerekli görünmektedir. Belgede “*bölgesel veya azınlık dilleri*” terminolojisi seçilerek anayasal sistemi “*azınlık dili*” terimini kabul etmeyen ülkelere “*bölgesel diller*” formülüyle çıkış noktası sağlanması amaçlanmıştır.

¹⁷¹Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme <http://www.ihd.org.tr/index.php/san-haklarylgeleri-mainmenu-96/157-ulusal-azinliklarin-korunmasina-k-rve-slee.html>, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

Çerçeve sözleşmenin 13. maddesinde de, taraf devletlerin eğitim düzenleri çerçevesinde ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkı tanınmıştır.

Çerçeve Sözleşme'nin dilsel azınlıkların eğitimi ile ilgili hükümlerinin dil hakları alanında daha önce gördüğümüz sınıflandırmalar temelinde bir değerlendirmesi yapıldığında, ulusal azınlıklara tanınan eğitime ilişkin dil haklarının hoşgörü temelli haklar düzeyini aşmadığı görülmektedir. Sözleşmede yer alan hükümlerin çoğu doğrudan uygulanabilir olmayıp amaçları belirtilerek devletlere uygulama konusunda geniş takdir yetkisi vermektedir; bu bağlamda da ulusal azınlıklara en başta kendi dillerinde eğitim yolu ile sürdürebilecekleri kültürel kimliklerini devam ettirme konusundaki iradelerine yeterli ve etkin bir koruma sağlamamaktadır.

Son olarak *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'na¹⁷² değinerek bu bölümü sonlandırabiliriz. Şartın 7. maddesinin bir kısmı eğitim dili ile ilgilidir: “...f) *Bölgesel veya azınlık dilinin uygun olan tüm basamaklarda öğretilmesini ve öğrenilmesini sağlamak için uygun araçlar ve ortamlar sağlamak; g) Bir bölgesel veya azınlık dilin kullanıldığı alanda yaşayan ve o dili konuşmayı bilmeyen kişilere eğer isterlerse o dili öğrenme imkanı sağlamak; h) Üniversite ya da benzeri kurumlarda bölgesel veya azınlık dilleri üzerinde araştırma ve çalışma yapılmasını desteklemek*”

Şart'ın 8.maddesinin b fıkrası şöyledir: “b- i) *İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde ilkökul eğitimi sağlamak veya; ii) İlkokul eğitiminin önemli bir kısmını*

---

¹⁷²European Charter for Regional or Minority Languages, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/148.htm>, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya; iii) İlgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya; iv) Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak.”

Bu bölümü bitirirken tekrar hatırlatmak gerekir ki; dil hakları ile ilgili bu düzenlemelerin çoğu bağlayıcı değildir, bağlayıcı olanların ise kapsamı dardır. Devletler bu ilkelere aykırı davrandıklarında bir müeyyide ile karşılaşmamakta ve hakları ihlal edilen azınlık gruplarının da başvuracakları herhangi bir kurum bulunmamaktadır.¹⁷³

---

¹⁷³ Orhan, “ Dil Politikaları...”, s.81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADİLİNDE EĞİTİM HAKKI VE TÜRKİYE

Tez çalışmasının son kısmı olarak tasarlanan bu bölümde, bir bakıma çalışmanın yazılmasına vesile olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dil politikaları ve bu politikalar ışığında anadilinde eğitim imkanı tartışılacaktır. Buraya kadar birbiriyle temelden bağımlı olan dil politikaları ve dil hakları ile ilgili genel bilgiler verilmiş, bir kültürel kimlik ve dil hakkı olan anadilinde eğitim hakkı için çeşitli nitelemeler öngörülüp hak, sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Anadilinde eğitim hakkının teorik boyutuna ek olarak da pratikte uluslararası örgütler nezdinde hakkı konu alan ne tür düzenlemelerin vücut bulduğu, gerek uluslararası sorumluluktan gerekse kendi iç yasal düzenlemeleriyle bünyesindeki farklı gruplara anadilinde eğitim imkanı sunan - kapsam gereği- sınırlı sayıda devletin uygulamalarına yüzeysel olarak değinilmiştir. Şimdi sıra bizi asıl ilgilendiren içinde bulunduğumuz coğrafyada, anadilinde eğitime yönelik tutumu ve düzenlemeleri incelemeye gelmiştir. Bu tutumu ortaya çıkarmak adına önce genel olarak cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin güttüğü dil politikalarına bakılacak ve ardından mevcut mevzuat, Lozan Antlaşması ve taraf olunan belki de daha doğru bir ifadeyle taraf olunmayan uluslararası belgeler mercek altına alınarak anadilinde eğitim hakkı konusunda Türkiye'nin nerde durduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Burada Türkiye'nin güttüğü dil politikalarına yer verirken bununla bağlantılı olan ulus inşa sürecine ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir; sadece dille ilgili düzenlemeler dikkate alınarak yeri geldiğinde bağlantılı politikalara değinilecektir. Son olarak belirtmek gerekir ki çalışmada anadilinde eğitime yönelik imkan arayışları -aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarına bu alanda yön veren

ve politikaların sıklıkla üzerlerinden oluşturulduğu muhataplarına da uygun olarak- daha ziyade Kürt kimliği ve Kürtçe üzerinden yürütülecektir; fakat bu kesinlikle Türkiye'deki diğer etnik, dilsel ve dinsel grupların varlığını, eşitlik mücadelelerini yok saydığımız anlamına gelmemektedir.

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Dil Politikalarına Genel Bir Bakış

Çoğunluk kimliğinden farklı kimliğe sahip grupların dil haklarına yönelik talepleri ve bu taleplerin haklı nedenleri yukarıda açıklanmıştı. Her toplumun tarihsel koşulları, kimlik mücadelelerinin yoğunluğu ve yöntemi, her devletin bu mücadelelere karşı politikaları ve uygulamaları birbirinden ayrılsa da çatışmaların altında ortak sebepler bulabilmek bir ihtimal değil; gerçekliğin çıplak bir suretidir. Şöyle ya da böyle ulus-devlet yapılanmasına entegre olan her devlet varlığı için hayati bir gereklilik arz eden, ulusuna ortak bir kimlik, geçmiş, kültür ve dil kazandırmak adına farklılıkları yok saymaya ve hatta farklı kimlik ve taşıyıcısı grupları yok etmeye yönelik sadece fiziksel olmasa da diğer türleriyle birlikte şiddeti kullanmaktan geri durmamıştır. Baskın kültür, kimlik ve dil, ulus-devletin tüm kurum ve aygıtlarıyla “öteki” kimlikler üzerinde bir baskı aracına dönüşmüştür. Başta eğitim ve dille ilgili kültürel hakları ve hatta yaşama hakları ihlal edilen, ayrımcılığa uğrayan gruplar hem gerçek anlamıyla varlıklarını korumak hem de varoluşlarının kaynağı olan kimlik ve kültürlerini yaşamak için mücadele etmekte; kısaca en temel ve doğal hakları olan onurlu bir yaşam için eşitlik talep etmektedirler. Uluslararası hukukta “azınlık” olarak adlandırılan grupların bu talepleri hem uluslararası düzeyde hem de devletler nezdinde artık göz ardı

edilemeyecek konumdadır; farklı kimliklerin maruz kaldıkları baskıların ve adaletsizliğin telafisi anlamına gelecek yeni düzenlemeler ağırlık kazanmaktadır.

Bahsi geçen kimlik çatışmaları üzerinden şekillenen mücadele ve talepler bizim coğrafyamız sınırlarında da güncelliğini koruyarak aynı şekilde cereyan etmektedir. Nitekim, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti de ulus-devlet modeline uygun bir yapılanma içine girmiştir. Kurulan yeni rejim kendisini meşrulaştıracak bir "ulus" aramaya ve buna uygun bir ulusal kimliği benimsetmeye girişmiştir.¹⁷⁴ Bu ulusal kimliğin göndermede bulunduğu etni ise Türklerdir.¹⁷⁵ Fakat Türkiye coğrafyasına baktığımızda böyle homojen bir yapıdan söz etmek mümkün değildir; aksine Türkiye çoketnili yapısıyla göze çarpmaktadır. Ulusun ve ulusal kimliğin "Türklük" olarak seçilmesi bu topraklarda yaşayan farklı kimliklere yönelik olarak Türkleştirme politikalarını gündeme getirmiş, kamusal alan da bu politikalar üzerine üretilmiştir. Türkleştirme politikaları yürütülürken bu politikalara meşruluk kazandırmak için aynı zamanda kadim Anadolu topraklarının esas sahiplerinin Türkler olduğunun ispatlanması gerekliliği ile *Türk Tarih Tezi* ortaya atılmıştır.¹⁷⁶ Türk Tarih Tezi'ni aynı minvalde Türkçenin bu topraklardaki diğer dillere üstünlüğünü ispatlamak üzere *Güneş – Dil Teorisi** takip etmiştir.¹⁷⁷ Her iki tezin amacının da alt kimlikleri bilimsel bir meşruiyet zemininden yoksun bırakmak

---

¹⁷⁴ Suavi Aydın, "Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine", *Birikim Dergisi* 71-72, 1995, s.59.

¹⁷⁵ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.90-91.

¹⁷⁶ Çağla Kubilay, "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", *İletişim:Araştırmaları*, Sayı 2(2), 2005, s.65.

* Güneş – Dil Teorisi, 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) III. Dil Kurultayı'nda resmileşmiştir. Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek – Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.71.

¹⁷⁷ Büşra Ersanlı, "Bir Aidiyet Fermanı: 'Türk Tarih Tezi'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.808.

olduğu söylenebilir.¹⁷⁸ Bu gelişmelerin yaşandığı 1930’lu yıllarda Kemalist ulusçuluk, “dil” ve “ulus”u aynılayan bir söylem kazanmıştır. Ayrıca Türkçe dışında dillerin konuşulmasını rejime yönelik bir tehdit olarak algılama eğilimi artış göstermeye başlamıştır. 17 Şubat 1931’de Atatürk’ün Adana’da Türk Ocaklı gençleri Türk dilinin yaygınlaştırılması için göreve çağırmaya yönelik dile getirdiği şu ifadeleri bunu doğrular niteliktedir.¹⁷⁹

“Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Halbuki Adana’da Türkçe konuşmayan 20 binden fazla vatandaşı vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler ve siyasi, içtimai bütün Türk kuruluşları bu durum karşısında duygusuz kalırlarsa, en aşağı yüzyıldan beri devam edegelen bu durum daha yüzlerce yıl devam edebilir. Bunun neticesi ne olur? Herhangi bir felaket günümüzde bu insanlar, başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilirler.”

Başka dillerin konuşulmasından duyulan tedirginlik, azınlıkların Türkleştirilmesini ve dilde birliği hedefleyen *Vatandaş Türkçe Konuş* kampanyasını ortaya çıkarmıştır;¹⁸⁰ ilk başta gayrimüslimlere yönelik bir kampanya olsa da tekdilliliğin önündeki tek engel gayrimüslimler olmadığı için anadili Türkçe olmayan diğer gruplar* da aynı politikaların muhatabı olmuşlardır. Gerçi Vatandaş Türkçe

---

¹⁷⁸ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.280.

¹⁷⁹ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, s.19.

¹⁸⁰ Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan”, s.69.

* 1970 nüfus sayımına dek vatandaşlara anadillerinin ne olduğu sorusu da yöneltilmekteydi. Bu sayımların sonucuna göre Türkiye’de Türkçe dışında konuşulan dilleri şöyle

Konuş kampanyasından da önce 25 Eylül 1925 tarihli Şark Islahat Raporu'yla kamusal alanda Kürtçe yasaklanmıştı.¹⁸¹ Belirtilmelidir ki, Türkçeden başka dillerin konuşulmasına yönelik bu düşmanca tutum sadece diller üzerinden yürütülmemekteydi; başka dilleri değersizleştirme politikaları Türk etnisitesi dışındaki her etnik kimliği de değersizleştirme politikalarıyla eş zamanlı olarak yürütülmüştü. Bu eğilimi gösteren ifadelere tek parti yönetiminin hüküm sürdüğü kuruluş yıllarında, Kemalist elitlerin söylemlerinde sıkça rastlanılsa da Mahmut Esat Bozkurt'dan alıntılanacaklarımız ifadeler bu tutumun en bariz ve çarpıcı dile getirilmiş halidir. Bozkurt, 1930 Ağrı İsyanı'nın bastırılmasından hemen sonra ve 1931 seçimlerinin öncesinde kendi seçim bölgesinde yer alan Ödemiş'te seçmenlerine hitap ederken Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmasının gerekçesini şöyle açıklamıştır:¹⁸²

“Bu Fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.”

Dilsel asimilasyon politikasının diğer bir aracı da 1934 tarihli *İskan Kanunu*¹⁸³ olmuştur. Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasını engellemeye yönelik

---

sıralayabiliriz: Kürtçe, Arapça, Lazca, Çerkesçe, Abazaca, Arnavutça, Boşnakça, Çingenece, Ermenice, Gürcüce, Pomakça, Rumca, Tatarca, Yahudice. Mete Tunçay, “Azınlıklar Nüfusu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 6, İletişim Yayınları, 1983, s.1563.

¹⁸¹ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri – Gizli Belgeler – Araştırmalar – Notlar*, Özge Yayınları, Ankara, 1993, s.485.

¹⁸² Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.210.

¹⁸³ 21.06.1934 tarih ve 2733 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2510 sayılı İskan Kanunu, 26.09.2006 tarih ve 26301 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5543 sayılı İskan Kanunu'nun 48. maddesi gereği yürürlükten kaldırılmıştır.

uygulamalar, farklı dil konuşucuları aynı ortamı paylaştıkları ve hakim dille ilişkiye geçemedikleri müddetçe asıl hedefine ulaşamıyordu; yani bu kanun sadece göç ve nüfusla ilgilenmiyor, tekdilli bir toplum yaratmayı da amaçlıyordu.¹⁸⁴ Kanunun 2. maddesiyle Türkiye ve dolayısıyla Türkiye halkı üçe ayrılıyordu: Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşmasının istenildiği yerler, Türk kültürüne “temsil”i* istenen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerler ve son olarak da boşaltılması istenen ve her türlü sivil yerleşime kapatılan yerler.¹⁸⁵ Özellikle yaratılan bu bölgelerin üçüncüsüyle İskan Kanunu’nun esas hedefinin Kürtler olduğu çeşitli yazarlar tarafından dile getirilmiştir.¹⁸⁶ İskan Kanunu’nun yürürlükten kaldırılması 2006 yılında mümkün olabilmıştır.

Rejimin yeni bir ulus ve kimlik yaratma çabası alt-kimlik ayrımlarını gizlemeye yönelik olarak 1934 tarihli *Soyadı Kanunu*¹⁸⁷ ile devam etmiştir. Cumhuriyet, Türklüğün bilinebilir, görülebilir ve duyulabilir olmasını istiyordu; bu nedenle dinsel, dilsel ya da etnik olarak farklı gruplara mensup her vatandaş kendisine öz Türkçe bir ad almalıydı. Kanun yürürlüğe girer girmez insanlar Türkçe soyadlarını kaydettirmeye başladı; “Öztürk, Şentürk, Hastürk...” gibi soyadları ironik bir biçimde çoğaldı.¹⁸⁸ Soyadı kanunu ile birçok insan sadece soyadı bazında değil isimlerini değiştirmeye de zorlanarak Türkleştirilmeye çalışıldı. Soyadı

---

¹⁸⁴ Coşkun-Derince-Uçarlar, *Dil Yarası*, s.29.

* Ayşe Hür’e göre buradaki “temsil” ifadesi “asimilasyon” kelimesine denk düşmektedir. Ayşe Hür, “1934 İskan Kanunu ve Kürtler”, *Taraf*, 07.08.2011.

¹⁸⁵ Orhan, “Dil Politikaları...”, s.114-115.

¹⁸⁶ Bkz. Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.138-139, İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, Çev: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.141.

¹⁸⁷ 2525 sayılı Soyadı Kanunu, 21.06.1934 tarih ve 2741 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

¹⁸⁸ Orhan, “Dil Politikaları...”, s.116.

Kanunu’nu İttihat ve Terakki dönemindeki ilk çalışmalarından bu yana güncelliğini koruyan yer adlarının değiştirilmesi uygulamaları takip etmiştir. Buraya kadar bahsi geçen çalışmalar ve yasal düzenlemeler tek parti döneminde, otoriter eğilimlerle icra edilmiştir, fakat çok partili hayata geçildiğinde cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki dil politikaları ve kurumları öyle derinlere kök salmıştı ki 1950’den sonra kurulan hükümetlerin de dil politikalarında köklü bir zihniyet değişikliği olmamıştır. Nitekim yer isimlerinin değiştirilmesine yönelik olarak daha büyük adımlar nispeten “liberal” olan Demokrat Parti döneminde atılmıştır.¹⁸⁹ 1957’den 1978’ e dek “Ad Değiştirme İhtisas Kurulu”nun çalışmalarıyla 28 bin kadar yer ismi değiştirilmiştir.¹⁹⁰ Tüm bu gelişmelere bakılarak denilebilir ki, devletin kamusal alan üzerindeki baskısı özellikle tek partili dönemin bitmesinden sonra gevşese de dilde birliğin sağlanması ya da Türkçe dışında dillerin kullanılması vatanın, milletin bölünmez bütünlüğü ile ilişkilendirildiğinden ülkede farklı etnik grupların kendi dillerini yaşatma ve geliştirmelerine yönelik girişimler her zaman engellenmiştir.¹⁹¹

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle Türkiye’nin dil politikaları daha da sertleşmiş ve yasaklı diller kavramıyla ilk kez Türkçe dışındaki anadiller kanun yoluyla doğrudan yasaklanmıştır; bu yasaklamalar da “ayrılıkçı terör” hareketleri neden gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışılmış ve birincil hedef de Kürt kimliği ve Kürtçe olmuştur. 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ve ilgili kanunlara aşağıda değinileceğinden burada Türkiye Cumhuriyeti’nin dil politikalarına yönelik açıklamaları bitiriyoruz.

---

¹⁸⁹ M. Berk Balçık, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, s.786.

¹⁹⁰ Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2000, s.27.

¹⁹¹ Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan”, s.71.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, devletin farklı kimlik ve doğal olarak farklı dillere yönelik tutumu, bu tutumları net bir şekilde göstereceği düşünülen birkaç örnekle sınırlı tutularak anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Kemalist ulus-inşa projesinin Türk etnisi etrafında şekillendirdiği politikalarına yönelik olarak bu kısa izleğimizin sınırlarını kat be kat aşacak şekilde açıklamalara yer vermek, tartışmalara değinmek elbette ki mümkündür; fakat bu konuyla ilgili yazılmış o denli çok ve yetkin eser mevcuttur ki; kendimizi bunlara bir yenisini ekleyecek kadar ehil bulmadığımızdan ve çalışmamızın kapsamı belli olduğundan bu çabadan kendimizi alıkoyuyoruz. Aşağıdaki bölümlerde önce Lozan Antlaşması ve Lozan'da tanınan azınlıklara yönelik yasal düzenlemeler ve daha sonrasında başta Anayasa olmak üzere diğer yasal düzenlemeler ışığında Türkiye'de anadilinde eğitim imkanından bahsedilecek, bunlarla birlikte Türk kimliğine mensup olmayan kimliklerin talepleriyle ve uluslararası konjonktürle evrilen güncel duruma ya da başka bir deyişle farklı kimliklere yönelik tutumlardaki kırılmalara da değinilecektir. Bu bölümde Türk dil politikalarına yönelik kabaca sınırlarını çizdiğimiz zihniyet göz önünde bulundurularak Türkiye Cumhuriyeti'nin mevzuatı okunmalıdır.

2. Ulusal Mevzuat, Lozan Antlaşması ve Taraf Olunan Belgeler Çerçevesinde Eğitimde Anadilinin Kullanılması İmkânı Ya da İmkansızlığı

Hukuki metinleri incelemeye başlamadan önce Türkiye'nin çok etnili ve çok dilli toplumsal yapısını ve farklı bir anadili konuşucusu olmanın bireydeki algı değişikliğini ne denli etkilediğini göstermek adına bazı güncel araştırmaların sonuçlarına değineceğiz.*

İlk olarak, 2006 yılında KONDA tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre; Türkiye nüfusunun % 85.4'ünün anadili Türkçe, %11.97'sinin Kürtçe/Kurmanci, %1.01'inin Kürtçe/Zazaki, %1.38'inin Arapça, %0.07'sinin Ermenice, %0.06'sının Rumca, %0.01'inin İbranice, %0.12'sinin Lazca, %0.11'inin Çerkesçe ve %0.01'inin de Kıptice'dir,^{192*} Türkiye'de konuşulan dillerin sayısı ise, Türkçe ile birlikte 36'dır.¹⁹³ Yani Türkiye'de örgün eğitime başlayan çocukların önemli bir bölümü okula başlarken Türkçe dışında bir dil bilmektedir.

İkinci olarak değineceğimiz araştırma ise Eylül 2014'te yayımlanan Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Vakfı tarafından desteklenen “*Türkiye’de Kimlikler,*

---

* Aşağıda ele alınacak araştırmaların sonuçları okunurken varılan analizlerin ve sayısal verilerin mutlak kabulünün tartışmaya açık hususlar olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁹² Ceyhan ve Koçbaş, *Türkiye’de Çiftdillilik ve Eğitim*, s.7.

*UNESCO'nun Tehlike Altındaki Diller Atlası'na göre dünyada konuşulduğu tahmin edilen 6 bin dilin yüzde 43'ü kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır; Türkiye'de de 3 dil yok olmuştur ve 15 dil de tehlike altındadır. *UNESCO Interactive Atlas of The World's Languages in Danger*, <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/>, Erişim Tarihi: 16.11.2014.

¹⁹³ “Tutma Artık Şu Dilini”, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2012, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1079922&CatogoryID=77>, Erişim Tarihi: 15.11.2014.

Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algular ve Tutumlar Projesi’dir.¹⁹⁴ Araştırma kapsamında kendisinden Kürt kimliğine ait olan insanların sahip olması gereken özellikleri değerlendirmesi istenen Kürtçe bilen örneklemin %36’sı, Kürtçe bilmeyen örneklemin ise %28,4’ü, ana dillerinin Kürtçe olmasını ilk özellik olarak belirtmiştir.¹⁹⁵ Ana dilini biliyor olmanın kimliğe yönelik oluşturduğu algı bu sonuçlara bakılarak anlaşılabilir. Aynı şekilde Kürtçe bilen ve bilmeyen örneklem arasında Kürtlerin ayrımcılığa uğramalarının sebebine yönelik olarak bir algı farklılığı da vardır: Kürtçe bilen örneklemin %24’ü kimliklerinden ötürü ayrımcılığa uğradıklarını hissedip dile getirirken, Kürtçe bilmeyen örneklemin ise sadece %7’si aynı fikirdedir.¹⁹⁶ Kürt sorununu doğuran siyasi nedenlere yönelik algılamada da benzer bir eğilim görünmektedir: Devletin baskılarını ve Kürt kimliğini tanımasını, Kürtçe bilen örneklemin %60’ı, Kürtçe bilmeyen örneklemin ise %29’u bir sebep olarak görmektedir.¹⁹⁷

Türkiye Cumhuriyeti’nin dil politikalarına temel hatlarıyla değinmiştik; fakat bu politikaların hedefi olan ve bu politikaların karşısında durmaya çalışan farklı kimliklerin var olduğunu tekrar belirtmek adına bu iki araştırmadan burada hususi olarak söz edilmiştir. Çalışma kapsamında bu açıklamalarla ulaşılmak istenen Türkiye’nin homojen bir toplumsal yapıya sahip olmadığı ve farklı bir ana dili konuşucusu olmanın kimlik üzerine olan algıları nasıl değiştirdiğini tekrar göstermek ve aşağıda verilecek olan mevzuat örneklerinin bu durum ve algı göz ardı edilmeden

---

¹⁹⁴, *Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algular ve Tutumlar*, Proje Yöneticisi: Prof. Dr. Hakan Yılmaz, Eylül 2014, http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/turkiyede_baris_Sureci_17092014.pdf, Erişim Tarihi: 15.11.2014.

¹⁹⁵ *Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algular ve Tutumlar*, s.18.

¹⁹⁶ *Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algular ve Tutumlar*, s.26.

¹⁹⁷ *Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algular ve Tutumlar*, s.35.

okunması gerekliliğine dikkat çekmektir. Her ne kadar ikinci araştırma Kürt kimliğini temel alarak hazırlanmış olsa da Türkiye topraklarında Kürtler'den başka etnik, dinsel ve dilsel gruplar da mevcuttur ve bu çalışma kapsamında bu grupların varlığı ve eşitlik arayışları kesinlikle göz ardı edilmemiştir. Fakat, Kürt kimliğinin ve Kürtçenin bu denli ön planda ele alınmasının nedeni; sayı bakımından Türkiye'deki en büyük "azınlık" olmaları ve kimlik bilinçlerinin yoğunluğu ile Kürt siyasi hareketinin uzun yıllardan beri Türk siyaseti için yönlendirici bir etkinliğe sahip olmasındandır.

Bu açıklamalardan sonra nihayet hukuki düzenlemeleri incelemeye geçebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşması olarak da kabul edilen ve Türkiye'nin azınlık politikalarına temelden yön veren belge olduğundan ilk olarak Lozan Antlaşması ile başlanılacaktır.*

2.1. Lozan Antlaşması ve "Lozan Azınlıkları"nın Anadilinde Eğitim Hakkı

Başlıkta "Lozan Azınlıkları" ifadesinin tercih edilmesi iki sebepten ileri gelmektedir: ilki Lozan Antlaşması ile tanınan azınlıkların gayrimüslim azınlıklarla sınırlı olması ve geri kalan farklı kimliklerin korumanın dışında tutulmuş olmaları¹⁹⁸, ikinci olaraksa azınlık statüsü verilen gayrimüslimlerin de kendi içlerinde ayrı sınırlandırılmaya tâbi tutulmuş olmasıdır. Yani Süryaniler, Keldaniler, Nasturiler gibi

---

* Lozan Antlaşması'nın belirlediği azınlıklar dışında bir azınlık grubu daha tanınmıştır: Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Krallığı Arasındaki Dostluk Antlaşmasıyla kurulan Bulgar Azınlığı. Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, s.185.

¹⁹⁸ *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar*, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) Raporu, 2007, s.3.

diğer gayrimüslim olmayan topluluklar değil yalnızca Ermeni, Musevi ve Hıristiyan Rumlar koruma altındadır.¹⁹⁹

Genel kanı, Lozan Antlaşması ile tanınan hakların öznelerinin sadece bu azınlıklarla sınırlı olduğu yönünde ise de, antlaşmanın çeşitli hükümleriyle gayrimüslimler dışındaki dört gruba daha derece derece haklar tanındığı gözlemlenmektedir: 1- Müslüman olmayan Türk uyrukları (38/3, 39/1, 40-44 maddeler), 2- Tüm Türk uyrukları (39/3 ve 4 maddeler), 3- Türkiye’de oturan herkes (38/1-2 ve 39/2 maddeler) ve 4- Türkçeden başka dil konuşan Türk uyrukları (39/5 madde).²⁰⁰ Bu görüş kabul edilirse dil hakları bağlamında Türkiye açısından yeni açılımlarda bulunmak mümkün olacaktır. Buna göre, 38. maddenin 1. fıkrası gereğince, *Türk Hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.* 39. maddenin 5. ve 6. fıkralarına göre ise, Türkçeden başka bir dili konuşan her Türk vatandaşına gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği dilleri ve mahkemelerde kendi dillerini kullanabilmek hakkı tanınmıştır. Dili kullanma 41. madde gereğince; *genel (kamusal) eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta buldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda anadilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları gösterecektir.* Lozan Antlaşması’nın bu açık hükümlerine rağmen, maddelerde Türkçeden başka dil konuşan her Türk vatandaşına ya da üç büyük gayrimüslim azınlıkları dışındaki

---

¹⁹⁹ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar – Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.155-156.

²⁰⁰ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, s. 156-162, Sancar, “Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, s.373.

grupların dil hakları ihlal edilmektedir.²⁰¹ Konumuz bakımından anadilinde eğitim hakkına bakacak olursak, 41. madde gayrimüslim azınlıklara anadillerinde eğitim hakkı tanımaktadır fakat uygulamada bu hak sadece Ermeni, Rum ve Musevi azınlık için uygulanmakta, diğer gayrimüslim azınlıklara da aynı hak tanınmasına rağmen bu grupların hakları yıllardır ihlal edilmektedir.

Bu girizgahtan sonra sınırlı olarak tanınmış azınlıkların (Ermeni, Musevi ve Rum Azınlıklar) eğitimde kendi anadillerini kullanmalarına ilişkin uygulamalara bakılabilir. Antlaşmanın 40. maddesi, okula sadece tanınmış azınlıkların mensubu olan Türk vatandaşlarının devam edebileceği ve bu okulların giderlerinin kendileri tarafından ödeneceği şartlarıyla, azınlıklara kendi özel eğitim kurumlarını kurabilme hakkını tanımıştır. Nitekim, 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu²⁰², nda da, azınlık okulları, *Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulan, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınan ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrencilerin devam ettiği okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim özel okulları* şeklinde tanımlanmıştır. Bu durumda örneğin Süryaniler, kendi dillerinde eğitim verecekleri bir özel okul açamayacakları gibi kanuna uygun şekilde açılmış bir azınlık okuluna da Süryani bir öğrenci kabul edilemeyecektir; bu da gayrimüslim azınlıklar için ciddi bir sıkıntı ve hak ihlali doğurmaktadır.²⁰³

---

²⁰¹ *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar*, s.3.

²⁰² 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 14.02.2007 tarih ve 26434 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

²⁰³ *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar*, s.18.

Kamusal eğitim kapsamında Lozan Azınlıklarının anadilinde eğitim hakkına bakacak olursak, antlaşmanın 41. Maddesine göre devletin yükümlülüğü mevcut görünse de bugün anadilinde eğitim veren bir devlet okulu yoktur.²⁰⁴

Lozan Antlaşması'nın çeşitli hükümlerinde Ermeni, Rum ve Musevi azınlıkları dışındaki gayrimüslim azınlıklara ve tüm Türkiye vatandaşlarına dil hakları tanınmış olduğu halde bu hakların uygulanmamasından doğan ihlallerin dışında, Türkiye'nin kabul ettiği Ermeni, Rum ve Musevi azınlık için bile antlaşmanın tam anlamıyla uygulandığı söylenemez. Örneğin, 1962 yılında gizli bir kararnameyle kurulan "Azınlık Tali Komisyonu"nun eğitim alanındaki düzenlemeleri Lozan Antlaşması'nı ihlal etmiştir; Temmuz 1964'te çıkartılan 502 sayılı Kanun ile Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos)'daki eğitim sistemi değiştirilmiş ve Rumcanın öğretilmesi durdurulmuştu.²⁰⁵ Gökçeada'daki Rumlar, nerdeyse yarım yüzyıllık bir süreden sonra adada ilkokullarını açabilmiştir ve ortaokul açılması yönündeki talepler çok yeni karşılık bulmuştur.²⁰⁶

Lozan Antlaşması şartlarının tam olarak uygulanması halinde dahi, Türkiye'deki tüm azınlıklara yasal koruma sağlanmış ve azınlıkların yükselen beklentileri karşılanmış olmayacaktır.²⁰⁷ Nitekim Türkiye'de sadece Lozan'ın sınırladığı azınlık gruplar değil, çok çeşitli etnik, dilsel ve kültürel kimlikler de mevcuttur ve Türkiye günümüz uluslararası standartlarından da geri kalmaktadır.*

---

²⁰⁴ Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, s.207.

²⁰⁵ Baskın Oran, "Azınlıklar", *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s.159-165.

²⁰⁶ "Gökçeada'ya Rum Okulu", *Agos*, 05.05.2014.

²⁰⁷ *Bir Eşitlik Arayışı*, s.12.

* Günümüzde azınlıklara yönelik yükümlülüklerini sınırlama gerekçesi olarak Birinci Dünya Savaşı antlaşmalarından birine dayanan diğer tek devlet, Batı Trakya'da Türk azınlığının

2.2. Ulusal Mevzuat ve Gelişmeler

Türkiye'nin ulusal mevzuatı, anadilinde eğitim hakkı bağlamında incelendiğinde, üst başlığımızda da belirttiğimiz gibi, en başta Anayasa hükümleriyle olmak üzere katı bir imkansızlık setiyle örülmüş vaziyettedir. Anayasanın anadilinde eğitim hakkına imkan vermeyen bu yapısı normlar hiyerarşisi bağlamında Anayasaya aykırı hüküm içermeyecek olan kanunların da sadece yasak hükümlerine yer vermesine neden olmuştur. Bu sebeplerden, “Ulusal Mevzuat ve Gelişmeler” başlığını verdiğimiz bu bölüm kapsam olarak çok dar olacaktır. Aşağıda değinileceği üzere, dil hakları bağlamında yasal gelişmeler mevcut ise de, anadilinde eğitim hakkına yönelik yasal bir iyileştirmeden söz etmek mevcut durumda mümkün görünmemektedir. Buna uygun olarak dil hakları bakımından iyileştirilen hükümlere de değinilerek mevzuata kısaca göz atılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu belgeler bazında durumun ne olduğu belirtilerek nihayet anadilinde eğitim hakkı taleplerinden söz edilerek bölüm sonlandırılacaktır.

Ulusal mevzuat incelemesine önce genel dil haklarıyla ilgili –doğaldır ki temel olarak anayasal- hükümlerle ve gelişmelerle başlayacağız. 1982 Anayasası'nın 3. maddesi, resmi dilin Türkçe olduğunu ifade etmektedir; maddenin birinci fıkrası, “*Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.*” şeklinde düzenlenmiştir. Yine Anayasa'nın 4. maddesine göre de resmi dilin Türkçe olduğu hükmünü içeren 3. maddenin değiştirilmesi mümkün olmamakta, değiştirilmesi teklif dahi edilememektedir. 3. maddeyle ilgili dikkat çeken husus; “devletin dili” kavramıyla neyin ifade edilmek istendiğidir. 1982 Anayasasından

---

varlığını reddetmek için aynı Lozan Antlaşması'nı kullanan Yunanistan'dır. *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar*, s.12.

önceki anayasalarda “resmi dil” ifadesi tercih edilmesine rağmen mevcut Anayasa “devletin dili” şeklinde formüle etmeyi uygun bulmuştur. Kubilay’a göre bu ifade tüm Türk vatandaşlarının anadillerinin Türkçe olduğu ön kabulüne dayanmaktadır: “Dili Türkçedir”, ifadesi resmi dilden öte anadile gönderme yapan, bir başka deyişle resmi dili anadile, Türkçeye eşitleyen bir anlayışın ürünüdür.²⁰⁸ Gerçekten de 2932 sayılı *Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun*²⁰⁹,un 3. maddesi böyle bir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde, “Türk vatandaşlarının anadili Türkçe’dir.” hükmünü taşımaktaydı.

Yine Anayasanın düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini düzenleyen 26. maddesi ile basın hürriyetini düzenleyen 28. maddesi, (2001 değişikliklerine kadar) “kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde” ifadesini barındırıyor ve yasaklanan dillerde düşünce açıklamasını ve yayımını cezalandırıyordu. Bu temel haklarla ilgili olarak yukarıda bahsi geçen 2932 sayılı kanun çok dikkatli kaleme alınmış 2. maddesiyle şu hükmü getirmekteydi: “*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin **birinci resmi dilleri** dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır.*” Aslında madde metnindeki “yasak diller”in hangileri olduğu bilinmemekle birlikte asıl amacın Kürtçeye yasak koymak olduğu ileri sürülmektedir. Baskın Oran’a göre bu maddenin bu şekilde yazılmasının iki amacı vardır: “birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dil” ibaresiyle Irak’ın ikinci resmi dili olan Kürtçeyi bertaraf etmek ve “Türk Devleti tarafından tanınmış olan devletler” ibaresiyle de ileride kurulacak bir Kürdistan’ı ve resmi dili olacak

---

²⁰⁸ Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan”, s.72.

²⁰⁹ 19 Ekim 1983 tarihli bu kanun, 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kürtçeyi tanımamak.²¹⁰ Bu iddia ile birlikte, yukarıda değinildiği gibi Kürtçe konuşan dil grubunun sayıca fazla oluşu ve görünen en yoğun talebin o gruptan gelişi gibi nedenlerden bu tarihten sonra Türkiye’de dil politikaları “birlik ve bütünlük” kaygılarının etkisiyle, Türkçe dışındaki dillere yönelik tutumunu daha çok Kürtçe üzerinden hissettirmiştir.²¹¹ Yasa, Kürtçe yapılabilecek her türlü etkinliği yasaklıyor, bu dildeki plak, teyp ve görsel-işitsel bütün malzemeleri yasadışı hale getiriyordu. Darbecilerin Kürtçeye yönelik tutumu o kadar sertti ki, cezaevlerindeki tutuklu ve mahkumların aileleriyle Kürtçe konuşmalarına dahi izin verilmiyordu. Türkçe bilmeyen aile üyeleri çocuklarıyla Kürtçe konuştuklarında dayağa maruz kalıyor, onlardan ya susmaları ya da işaret diliyle anlaşmaları isteniyordu.²¹² Benzer şekilde Kürtçe savunma yapma yasağı devam ediyordu, Kürtçe mahkeme kayıtlarına “anlaşılmayan bir dil” olarak geçiyordu.

Türkiye’nin farklı kimliklere ve dillere yönelik politikasını gözler önüne seren Anayasanın ve bahsi geçen kanunun ruhu çok sayıda yasal düzenlemeye de yansımıştır. Örneğin 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu²¹³’nun ön seçimde propaganda ile ilgili 43. maddesinin 3. fıkrası şöyledir: “*Aday adayları, mensup oldukları partinin programı, büyük kongresinin ve yetkili merkez organlarının kararları ile partinin seçim bildirisi dışında, milli, mahalli yahut mesleki çapta herhangi bir vaadde bulunamazlar ve Türkçe’den başka dil ve yazı kullanamazlar.*”*

Aynı kanunun 81. maddesi de şu şekilde düzenlenmiştir: “*Siyasi Partiler: a) Türkiye*

---

²¹⁰ Baskın Oran, “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”, *Anayasa Yargısı*, Cilt 20, 2003, s.61.

²¹¹ Orhan, “Dil Politikaları...”, s.129.

²¹² Coşkun – Derince – Uçarlar, *Dil Yarastı*, s.34.

²¹³ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 24.04.1983 tarih ve 18027 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>.

* Madde metnindeki “Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmazlar.” hükmü 13 Mart 2014 tarihli 6529 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar. c) Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür.’’

Seçim Kanunu²¹⁴, nun 58. maddesi* de ‘‘(...) Radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır.’’ şeklinde düzenlenerek, seçim propagandasının yalnızca Türkçe ile yapılacağını belirtmiştir.

Ekim 1983 tarihinde çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kanunu²¹⁵, nun 5. maddesi şöyle düzenlenmiştir: ‘‘Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen temel

---

²¹⁴ 2839 sayılı Seçim Kanunu, 13.06.1983 tarih ve 18076 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

* 2 Mart 2014 tarihinde kabul edilen ve Demokratikleşme Paketleri çerçevesinde hazırlanan 6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile maddenin ikinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir: ‘‘Siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propaganda, Türkçe’nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de yapılabilir.’’.

²¹⁰ 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 07.10.1983 tarih ve 18184 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu kanun 4 Kasım 2004 tarihinde kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

ilkelere aykırı olarak dernek kurulamaz; 1. Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, 2. Dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanılarak nitelikleri Anayasada belirtilen Türkiye Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek veya ortadan kaldırmak, 3. Anayasadaki temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmak, 4. Kanunlara, milli egemenliğe, milli güvenliğe, kamu düzenine ve genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığın korunmasına aykırı faaliyette bulunmak, 5. Bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette bulunmak, 6. Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde, ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak veya herhangi bir bölgenin veya ırkın veya sınıfın veya belli bir din veya mezhepten olanların diğerlerine hakim veya diğerlerinden imtiyazlı olmasını sağlamak.”

2006’da 5490 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu²¹⁶’nun 16. maddesinin 4. fıkrasında da şöyle bir ifade bulunmaktaydı: “*Ulusal kültürümüze, ahlaki kurallara, gelenek ve göreneklerimize uygun olmayan adlar koyulamaz.*” Bu mevzuata uygun olarak, nüfus idareleri Kürtçe ad verilen çocuklara nüfus cüzdanı vermemekteydiler. Bunun ötesinde çocuklarına Kürtçe isim takan anne-babalar bu adları değiştirmeyi kabul etmedikleri takdirde 1587 sayılı yasanın 16/4. maddesi kapsamında yargılanıp cezalandırılıyorlardı.²¹⁷ Ancak Mart 1992’de Temyiz Mahkemesi çocuklarına Kürtçe isim veren bir çiftin bu madde kapsamında yargılanamayacağını hükme bağladı. Ayrıca mahkeme sadece ad Türkçe

---

²¹⁶ 1587 sayılı Nüfus Kanunu, 16.05.1972 tarih ve 14189 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

²¹⁷ Yıldız, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, s.27.

değil diye, bu durumun 16/4. madde kapsamına alınamayacağına da karar verdi. Yaklaşık bir yıl sonra da hükümet ebeveynlerin çocuklarına Kürtçe isim vermeleri konusunda serbest olduklarını onayladı.²¹⁸

Türkiye'nin dil politikalarının yansıdığı ulusal mevzuatın durumu böyleyken 1990'lı yıllardan itibaren farklı anadillerine yönelik tutumda ilk kırılmalar baş göstermeye başlamıştır. Bu kırılmaların ilki, “*Kürt realitesini tanımalıyız.*” şeklinde açıklamada bulunan Cumhurbaşkanı Turgut Özal döneminde, Türk vatandaşlarının anadilini Türkçe olarak kabul eden ve Türkçeden başka dillerle düşünce yaymayı yasaklayan 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanunu'nun kaldırılması olmuştur. Bu kanunun kaldırılmasıyla Türkçe dışındaki dillerde konuşmak şarkı söylemek ve kaset, plak çıkarmak mümkün hale gelmişse de eğitim, yayın gibi bir dilin öğretilmesine, yaygınlaştırılmasına ve yaşatılmasına yönelik serbestlik sağlanmamıştır.²¹⁹

Dil yasaklarına yönelik düzenlemeler asıl olarak Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle hız ve kapsam kazanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 2001'de Anayasanın 26. ve 28. maddelerindeki “kanunla yasaklanmış herhangi bir dil” terimi anayasadan çıkarılmış ve Anayasayla uyumu sağlamak için 2002'de de Basın Kanunu'ndaki “yasaklanmış dil” ibareleri kaldırılmıştır. Yine 2002 yılında, “...azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve yaymak” amacıyla dernek kurma yasağı kaldırıldı.²²⁰

---

²¹⁸ Orhan, “Dil Politikaları...”, s.131.

²¹⁹ Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan”, s.75.

²²⁰ Orhan, “Dil Politikaları...”, s. 133.

19 Temmuz 2003 tarihinde, ulusal radyo ve televizyonlarda farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması yasal güvenceye kavuşturuldu. 25.01.2004 tarihinde, “Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik” çıkarılarak yerel dillerde yayının önü açıldı. Söz konusu Yönetmeliğin 5. maddesi de; geleneksel olarak kullanılan yerel dil ve lehçelerde yalnızca yetişkinler için haber, müzik ve geleneksel kültürün tanıtımına yönelik yayınların yapılabileceği, bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayın yapılamayacağı, radyo kuruluşlarının günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşlarında ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayın yapabileceği, yayınların içerik ve süre açısından birebir olmak kaydıyla, Türkçe alt yazıyla verilmesi ya da hemen akabinde Türkçe tercümesinin yapılmasının zorunluluğu belirtilmekteydi. Yönetmeliğin bu maddesi, başlangıçtan itibaren uygulanan dil politikalarından vazgeçilmediği, böyle bir düzenlemenin çeşitli baskılar sonucu hazırlandığının işaretini vermekteydi.²²¹ Haziran 2004 tarihinden itibaren TRT, Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaki) dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlamaya başladı.²²² 1 Ocak 2009’da, 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT-6 yayına başladı.

Haziran 2009’da Adalet Bakanlığı, Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük’ü değiştirerek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının önünü açtı.

---

²²¹ Yaşar Salihpaşaoğlu, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007, s.1044.

²²² *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar*, s.19.

Ulusal mevzuatta dil haklarına yönelik gelişmeler bunlar olmakla birlikte, pratikte baskıcı dil politikalarının devamı niteliğinde görülebilecek olaylar da vuku bulmuştur.* Her şeye rağmen gelinen nokta, geçmiş uygulamalarla kıyaslandığında daha umut verici bir hava yaratmaktadır. Bu gelişmeler böylece verildikten sonra dil haklarındaki gibi umut verici adımlara, iyileştirmelere konu olmamış anadilinde eğitim hakkıyla ilgili mevzuata bakılabilir.

1982 Anayasasının eğitim ve öğrenim hakkını düzenleyen 42. maddesi, Lozan Antlaşması* ile Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Krallığı Arasındaki Dostluk Antlaşması hükümlerini saklı tutarak, “*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*” hükmünü içermektedir. Anlaşılacağı üzere, bu madde, anadilinde eğitim hakkının önündeki en önce gelen yasal engeldir. Anayasadaki bu hükümle uyumlu olarak çeşitli yasal düzenlemelerle de yasak devam ettirilmektedir.*

---

* Örneğin, 22 Temmuz 2007 seçimlerine bağımsız katılan Orhan Miroğlu’na “Kürtçe seçim propagandası” yaptığı gerekçesiyle açılan üç davadan birinin sonuçlanarak Miroğlu’nun 6 ay hapis cezasıyla cezalandırılması. Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, s.88. Bu örnekteki hak ihlali, Seçim Kanunu’nun seçimlerde Türkçeden başka dille propaganda yapılmasını yasaklayan 58. maddesinin yürürlükten kaldırılmış olmasına rağmen Siyasi Partiler Kanunu’ndaki dil yasağının muhafaza ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

* Lozan Antlaşması’nın azınlıklara tanıdığı kendi dillerinde eğitim hakkının içeriği ve mevcut durumu yukarıda anlatılmıştı. Bkz. Üçüncü Bölüm, Lozan Barış Antlaşması ve “Lozan Azınlıkları”nın Anadilinde Eğitim Hakkı.

* Doğrudan veya dolaylı olarak anadilin eğitimde kullanılmasıyla ilgili olan ve anadilinde eğitimi kısıtlayan yasalar başlıca bunlardır: Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, Özel Ermeni Lise ve Ortaokulları Yönetmeliği, Ermeni İlkokulları Yönetmeliği, İstanbul Ermeni Okulları Talimatnamesi, İstanbul Rum Okulları Talimatnamesi, Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Kurumlara Ait Açma Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretimi Kurumları Disiplin ve Ödül Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı

Anadilinde eğitim hakkına ilişkin olumlu olarak gösterilen tek adım bile aslında anadilinde eğitime değil anadilin öğrenilmesine ilişkindir. Nitekim 2002 tarih ve 2923 sayılı *Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun** ile “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için 8.6.1965 tarihli ve 625 sayılı *Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tâbi olmak üzere özel kurslar açabilme*” hakkı tanınmıştır. Bu hükümden de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere burada tanınan hak, anadilinin öğretilmesi ya da anadili eğitimi olarak adlandırabileceğimiz haktır. Bu hüküm hiçbir şekilde kamusal eğitim çerçevesinde anadilinin kullanılması imkanını tanımamaktadır. Nitekim, bu husus, kanunun 2/a maddesinde “Eğitim ve öğretim kurumlarında, Türk vatandaşlarına Türkçeden başka hiçbir dil, ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez.” ibaresi ile de vurgulanmıştır. Bu kanuna dayanarak ilk özel Kürtçe kursu Batman’da açılmış, bunu, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana, İstanbul, Van ve Mardin izlemiştir. Ancak bürokratik kısıtlamalardan ve insanların anadillerini özel kurslar aracılığıyla para ödeyerek öğrenmeleri konusundaki haklı isteksizlikten ötürü ve pratikte Kürt kimliği iddiasının terörizm olarak algılandığı çok gergin bir sosyo-politik ortam düşünülecek olursa, bu ilk kurslar da 2005’te kapanmıştır.²²³

Ancak, Çözüm Süreci ve Demokratikleşme paketleri çerçevesinde 2 Mart 2014 tarihinde kabul edilen 6529 sayılı *Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi*

İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yabancı Okullar Yönergesi, Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Coşkun – Derince – Uçarlar, *Dil Yarası*, s. 36..

* Bu kanun, 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim Kanunu’nun adının ve 1. ve 2. maddelerinin değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. 4771 sayılı *Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun*, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4771.html>.

²²³ Salih Akın, “Türkiye’de Kürtçenin Özel Öğretimi: Sorunlar ve Öneriler”, *Yazınca*, Sayı 8, Bahar 2007, s.95.

Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanununun 2. maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine, “Ayrıca, Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapmak amacıyla, özel okul açılabilir. Bu kurumlarda eğitimi ve öğretimi yapılacak dil ve lehçeler Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edilir. Bu kurumların açılmasına ve denetimine ilişkin esas ve usuller, Milli Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.” hükmü eklenmiştir. Fakat bu hüküm de anadilinin devlet okullarında değil yine özel girişimler aracılığıyla kurulacak özel okullarda okutulabileceği anlamına gelmektedir.

Devlet okullarında ise 30 Mart 2012’de kabul edilen 6287 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*’un²²⁴ verdiği yetkiyle, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ortaöğretim kurumlarında en az 10 öğrencinin talebiyle açılacak seçmeli derslerin listesinde Kürtçe de bulunmaktadır. 2013 verilerine göre, bu uygulama kapsamında Kürt nüfus yoğunluklu bölgelerde seçmeli ders olarak Kurmanci ve Zazaca’yı seçen öğrencilerin sayısı 5 bine yakındır.²²⁵ Anadilinde eğitimi, eğitim sistemindeki mevcut müfredat derslerinin -ağırlıkları modelden modele değişken olarak- çocuğun anadilinde ve çoğunluk dilinde olmak üzere en az iki dille işlenmesi şeklinde tanımladığımız

---

²²⁴ *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>.

²²⁵ “İşte ‘Seçmeli Kürtçe’nin Türkiye Haritası”, *Hürriyet*, 06.02.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22534618.asp>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

hatırlanırsa* seçmeli ders olarak bir dilin öğretilmesi imkanının anadilinde eğitim hakkı kapsamına girmeyeceği açıktır.

Son dönemlerde özellikle Kürt siyasetçiler ve sivil toplum örgütleri, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde Kürtçe anadilinde eğitim imkanının sağlanması yönünde taleplerde bulunmaktadır. Fakat bu taleplere gerek muhalefet partilerinden gerekse de hükümetten gelen tepkiler olumsuzdur. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Diyarbakır’da sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle yaptığı toplantıda o dönem Baro Başkanı olan Sezgin Tanrıkulu’nun anadilinde eğitim ve üniversitelerde Kürdoloji bölümlerinin açılması önerisine cevaben, *“Sadece Kürt kökenli vatandaşlar yok. Çerkez, Lazlar var. Başkaları isteyince ne olacak? Bizde güzel bir laf var, atış serbest, bekara karı boşamak kolay.”*²²⁶ Aynı şekilde kapatılan DTP’nin başkanı Ahmet Türk’ün Meclis’te Kürtçe konuşması üzerine de *“Önce bir coşkuyla (kurs) açtılar, sonra dediler ki ‘devlet açsın!’ Devletin böyle bir görevi yok. Açın kursunuzu verin dersinizi. ‘Eğitim dili Kürtçe olsun’. Hayır arkadaş, böyle bir şey de yok. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey yok.”* ifadelerini kullanmıştır.²²⁷ Yine Eylül 2010’da Başbakan anadilde eğitimle ilgili halihazır kurslarla yetinilmesi gerektiğini, bundan öte herhangi bir talebi karşılayamayacaklarını şöyle ifade etmekteydi: *“Anadilde eğitimi konuşanlara sesleniyorum, anadilde bir defa kendi bölgenizde nerede isterseniz isteyin kurslarınızı açabilirsiniz. Orada dilinizi öğretebilir, çalışmalarınızı yürütebilirsiniz ama bizden resmi olarak anadilde bir eğitim beklerseniz, bunu bizden beklemeyin.*

---

* Bkz. İkinci Bölüm, Anadilinde Eğitim.

²²⁶ Tarhan Erdem, “Kürtçe Eğitim”, *Radikal*, 17.01.2008, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

²²⁷ “Başbakan Yanılıyor, Almanya’da Türklerin Anadilde Eğitim Hakkı Var”, *Bianet*, 03.03.2009, <http://bianet.org/bianet/dunya/112886-basbakan-yaniliyor-almanyada-turklerin-anadilde-egitim-hakki-var>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

Çünkü Türkiye'nin resmi dili Türkçedir.”²²⁸ Erdoğan'ın bu söylemleri, anadilinde eğitim hakkına bakış açısını gözler önüne seren çarpıcı ifadelerdir. Anadilinde eğitime yönelik bu katı söylemler bunlarla sınırlı kalmamıştır; zira Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Şubat 2012'de katıldığı bir televizyon, CNN Türk, programında ilköğretimden üniversiteye kadar Kürtçe ile eğitimin mümkün olmayacağını, ancak seçmeli bir ders olabileceğini şöyle ifade etmiştir: “Şartlar elverirse Kürtçe sadece seçmeli ders olabilir. Yoksa ilköğretimden üniversiteye kadar Kürtçe bir eğitim yapılması mümkün değildir. Kürtçe anadilde eğitimin önünde anayasal engel var. İkincisi, anayasal bir engel olmasa, Kürtçe bir eğitimin kaliteli bir eğitim olabileceğine inanıyor musunuz? Bir medeniyet dili midir Kürtçe? Böyle anadilde eğitimi düşünmüyoruz. Anadilde eğitimin Türkçe olması hem beraberlik sağlıyor hem de Türkçe bir medeniyet dilidir. Türkçeyle eğitimin her alanına hizmet edebilir.”²²⁹

Anadilinde eğitim taleplerine yönelik tepkiler sadece hükümet cephesiyle de sınırlı kalmamıştır. Ana muhalefet partisi CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, anadilde eğitimin toplumu böleceğini ve bundan dolayı da anadilde öğrenim yapılmasına taraftar olduklarını, ancak anadilde eğitime karşı olduklarını şu şekilde ifade etmekteydi: “Anadilde eğitimi uygun görmüyoruz. Anadilde öğrenim ayrı, bu yapılabilir. Ama anadilde eğitim için öğretmeni nereden bulacaksınız? Bazıları bunu demokrasi ve insan hakları meselesi olarak görebilir. Biz AB uygulamalarını

---

²²⁸ “Başbakan Anadilde Eğitim Hakkını Tanımıyor”, *Bianet*, 24.09.2010, <http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/125019-basbakan-anadilde-egitim-hakkini-tanimiyor>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

²²⁹ Hilal Kaplan, “Kürtçe Medeniyet Dili Midir?”, <http://www.ilkehaber.com/yazdir/yazi/kurtce-medeniyet-dili-midir-3703.htm>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

*araştırdık. Bizim görevimiz toplumu entegre etmek, bölmek değil. Anadilde eğitime başladığınız andan toplum bölünebilir. Henüz o olgunluğa ulaşamadık.”*²³⁰

Anadilinde eğitim hakkı, sadece söylem olarak sert bir şekilde olumsuzlanmakla kalmamakta, hakka yönelik talepler de sert şekilde cezalandırılmaktadır. Nitekim 2001 Kasım ayı içerisinde İstanbul Üniversitesi’nden bir grup öğrencinin başlattığı ve ülkede diğer üniversitelere de yayılan, üniversite bünyelerinde Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulmasını talep eden dilekçe verme eylemine, 871 kişinin gözüaltına alınması, kayıtlara geçen 43 işkence vakıası, örgüt üyeliği ve örgüte yardım ve yataklık etme gerekçesiyle 91 tutuklama, bir hafta ile bir yıl arasında 980 uzaklaştırma cezası ve 104 tasdikname ile karşılık verilmiştir.²³¹ Sancar’a göre uygulamanın bütünü “dilekçe hakkı”na hukuk dışı bir müdahaledir; zira başta dilekçe hakkını güvenceye almış Anayasanın 74. maddesinde ve Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun’da dilekçe hakkına “içerik” yönünde bir sınırlama öngörülmemiştir.²³²

Doğrudan anadilinde eğitime yönelik bir taleple ilgisi olmasa da yargının verdiği kararlar ilginç bir tablo çizdiği bir olaya daha değinmek uygun olacaktır. 6 Ekim 2006 tarihinde “çokdilli belediye hizmetleri ilkesi”ni benimseyen Diyarbakır Sur Belediye Meclisi, Ermenice, İngilizce, Kürtçenin Kırmançi ve Zaza lehçeler, Süryanice, Türkçe ve diğer dillerde hizmet sunmaya karar vermiştir. Ancak İçişleri Bakanlığı’nın başvurusu üzerine 22 Mayıs 2007 tarihinde Danıştay oybirliği ile

---

²³⁰ “Kılıçdaroğlu: Anadilde Eğitim Toplumu Böler!”, <http://www.ilkehaber.com/haber/kilicdaroglu-anadilde-egitim-toplumu-boler-25300.htm>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

²³¹ Cuma Çiçek, “Bireysel Haklar Kürtçeyi Kurtarmaya Yeter Mİ? Bireysel Haklar, Kolektif Haklar ve Dil Kaybı”, *Birikim*, Sayı 253, Mayıs 2010, s.17.

²³² Mithat Sancar, “Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe”, *Birikim*, Sayı 155, Mart 2002, s.4-5.

belediye meclisinin feshedilmesine ve belediye başkanı Abdullah Demirbaş'ın da başkanlığının düşürülmesine karar vermiştir.²³³ Üstelik bu karar da Anayasanın eğitim ve öğrenim hakkını düzenleyen 42. maddesini gerekçe göstererek alınmıştır: “Ülkemizdeki eğitim ve öğretim dili Türkçe olduğuna ve okuma yazma bilen Türk vatandaşları Türkçe konuşup Türkçe yazabildiklerine göre, Türkçe dışındaki dillerde belediye hizmetleri sunmanın makul bir gerekçesi olamaz.”²³⁴ Bu karar hem genel olarak dil haklarına yönelik tavrın değişmediğini hem de anadilinde eğitime yargının da nasıl baktığını gösteren bir örnektir.

Anadilinde eğitim hakkına yönelik taleplerden son bir örneğe daha yer vererek bu bahsi kapatacağız. 2014 yılı Eylül ayında Diyarbakır, Şırnak ve Hakkari’de KURDİ-DER, Eğitim-Sen ve MAPER tarafından Kürtçe eğitim vermek üzere açılan okullara* mühür vurulmuş, bunu protesto eden 19 kişi de gözaltına alınmıştı. Anadilinde eğitim verme amacıyla yapılan bu girişim üzerine İçişleri Bakanı Efkân Ala’nın yaptığı açıklama, dil hakları ya da genel olarak insan haklarının, insan olmanın ve insan onurunun gerektirdiği değil devletin vatandaşlarına “lütfettiği” değerler olduğu algısını gözler önüne sermektedir: “Şimdi Kürtçe kurs açılabilir mi? Açılabilir. Yasak mı? Değil. Gidersiniz başvuruda bulunursunuz, şartları yerine getirirsiniz açarsınız, Türkçe kurs da öyle açılıyor, İngilizce kurs da öyle açılıyor. Peki Kürtçe eğitim var mı? Yani Kürtçe özel okul kurup orta öğretim açabilir misiniz? Açabilirsiniz. Bunun da yasal düzenlemesini

---

²³³ Ergin, “Azınlık Dillerinin Kullanımı Konusunda Türkiye Nerede Duruyor?”, s.28.

²³⁴ Danıştay 8. Daire Esas No: 2007/1315, Karar No: 2007/3101, <http://www.inhak.adalet.gov.tr/antalya/danistay/8.pdf>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

* Bu okullar, Diyarbakır Bağlar İlçesinde Dibistana Seretayî a Ferzad Kemangar-Ferzad Kemanger İlkokulu, Şırnak Cizre İlçesinde Dibistana Seretayî a Berivan-Berivan İlkokulu ve Hakkari Yüksekova İlçesinde Üveys Ana İlköğretim Okulu’dur.

yaptık. Kürtçe propaganda yapabiliyor musunuz? Yapabiliyorsunuz. Peki daha mı yetmiyor, farklı düşüncelerde olabilirsiniz.”²³⁵

Anadilinde eğitime ilişkin ulusal mevzuatın durumuna, gelişmelere bu şekilde değindikten sonra, bu bölümü de sonlandıracak olan, anadilinde eğitim hakkına yer veren uluslararası düzenlemelerin Türkiye tarafından nasıl karşılık bulunduğunu incelemeye geçebiliriz.

2.3. Uluslararası Düzenlemeler

Anadilinde eğitim konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları ve yasal düzenlemeleri bu şekildedir. Tıpkı yasal düzenlemeler gibi Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde de durum iç açıcı değildir. İkinci Bölüm'de “Uluslararası Hukukta Anadilinde Eğitim Hakkı” başlığı altında BM, AGİK/AGİT ve Avrupa Konseyi bünyesinde çeşitli bildiri ve sözleşmelerden bahsedilmişti, burada bu belgelerin ve getirdiği hükümlerin ayrıntılarına tekrar girmeye gerek görmediğimiz için sadece Türkiye'nin bu belgelere göre durumunu anlatacağız. Ancak, bu konuda Türkiye için çok sayıda belgeden söz etmek mümkün olmadığından bu başlığın içeriği oldukça dar olacaktır.

BM bünyesinde doğrudan anadilinde eğitim hakkına yer veren bir belge olmamasına karşın azınlıklara dil hakları tanıyan sözleşmeler mevcuttur. Bu sözleşmelerden biri olan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye,

---

²³⁵ “İçişleri Bakanı: Şartlar Yerine Getirilirse Kürtçe Okul Açılabilir”, <http://www.imctv.com.tr/2014/09/17/icisleri-bakani-sartlar-yerine-getirilirse-kurtce-okul-acilabilir/>, 17 Eylül 2004, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

Türkiye taraf olmakla birlikte sözleşmenin azınlıklara kendi dillerini kullanma hakkı tanıyan 27. maddesi, Anayasa ve Lozan Antlaşması hükümleri saklı tutularak onaylanmıştır.* Türkiye, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'ye ise taraf değildir.

Azınlık haklarını da içeren *AGİK/AGİT* belgelerini Türkiye de imzalamış bulunsa da siyasi olarak önemi olan bu belgelerin hukuken bir bağlayıcılıkları yoktur.²³⁶

Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan ve anadilinde eğitim hakkını da içeren Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ile Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'ye Türkiye taraf değildir.

Gerek ulusal mevzuat gerekse de uluslararası hukuk bağlamında bir değerlendirme yapmak gerekirse, kurulduğundan bu yana tek dil ve tek kimliğe dayalı politikalar güden Türkiye Cumhuriyeti'nin, yakın tarihinde bu politikalarda çeşitli nedenlerle ve kademeli olarak kırılmalar yaşamışsa da, politikalarının temelindeki ideolojik algıda ciddi bir değişiklik olduğu söylenemez. Yıllarca hakları gasp edilen farklı kimliklere geç de olsa dil hakları tanınmaya başlanmış olsa da devletin bunları bir lütuf olarak görme eğilimi ve bu kimliklere karşı çeşitli yollarla geliştirdiği ayrımcı söylemi kırılmadığı takdirde vatandaşlara ne kadar hak tanınırsa tanınsın insan hakları, bu ülkenin azınlık-çoğunluk her bir vatandaşı için, kağıt üstünde kalmaya mahkum edilecektir.

---

* Türkiye, çekinceyle birlikte sözleşmeyi 2003'te onaylamıştır. Türkçe metin için bkz. 21.07.2003 tarih ve 25175 sayılı Resmi Gazete.

²³⁶ Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, s.181.

SONUÇ

Dil hakları literatürünün gelişimi bundan birkaç on yıl geriye kadar götürülebilecek olsa da küresel konjonktür ve farklı dil gruplarının artan talepleriyle gelinen noktada, artık, dil haklarının, dünyanın dört bir yanında süregelen etnik, dilsel ya da dinsel kimlik farkına dayalı çatışmaların çözümündeki başat rolü yadsınamaz. 17. yüzyıldan bu yana varlıklarını sürdüren ulus-devletlerin, makbul ve homojen bir ulus inşa etme uğruna, her alanda sistematik olarak bu amacına ulaşmasına elverişli tüm aygıtların yaratıcısı ve sahibi olma imkanıyla, baskı kurarak ve şiddet kullanarak güttükleri, farklılıkları, farklılıkların kaynağı değerleri, bu değerlerin taşıyıcısı insanları ve grupları, yok sayma/yok etme politikaları, çatışmaların altında yatan en büyük nedendir. Devletlerin bu politikaları ve uygulamaları, çoğunlukla, inşa edilmiş ulusun dilinin zorla kabul ettirilmesi ve bu dil dışındaki dillerin değersizleştirilmesi, hatta yasaklanması üzerine kuruludur. Nitekim, dil, baskın ya da farklı her kimliğin göstergesidir; dilin silinmesi dile bağlı kimliğin de yok olmasına neden olacaktır. Dünya üzerinde, bir devletin egemenliğinde olup da bunların deneyimlenmediği bir toprak parçasının, bu politikalara maruz kalmamış bir insanın bile var olmadığını söylemek abartı olmayacaktır. Dünyanın her yerinde halklar, farklılıklarından ötürü maruz kaldıkları baskılara, şiddete, ayrımcılığa karşı ve baskın grupların sahip olmasının doğal kabul edildiği; fakat kendilerinin mahrum bırakıldıkları hakları için farklı yöntemlerle mücadele etmektedirler. Karşı mücadele verdikleri muhatapları ise, bahsedilen politikaların yaratıcısı ve uygulayıcısı devletlerdir ki aynı devletler farklı platformlarda barış ortamının kurulması için çözümler aramaktadırlar. Durum

böyleyken, dil hakları alanında hala istenilen tanıma ve koruma düzeyine ulaşamamış olması ironiktir.

Halen, dil haklarının insan haklarının bir parçası olup olamayacağı; yani klasik insan haklarının dille bağlantılı olanlarının dışında farklı dil ve konuşucusu gruplara dil hakları tanımının gerekip gerekmediği yönünde tartışmalar varlığını sürdürmektedir. Bu tez çalışması kapsamında vardığımız sonuç ise, dil haklarıyla insan haklarının birbirinden ayrılamayacağı ve dil haklarının insan hakkı vasfına sahip olduğudur. Dilsel haklar rejiminin uygulanması yani klasik insan hakları çerçevesinden çıkılmaması bir ülkedeki çoğunluk grubu için yeterli düzeyde koruma sağlayabilir; fakat insan oldukları şüphe götürmeyen farklı dil gruplarının mensupları için de bunun yeterli geleceğini düşünmek, insan haklarının temel nosyonu olan “*eşitlik*” ilkesini anlamsız kılmak anlamına gelir ki; bu, insan hakkı kavramının da içeriğini boşaltmak demektir. Farklılıkları göz ardı edip eşit şartları paylaşmayan insanları aynı hakkın öznesi yapmak, baskın özellikleri paylaşan insanlar ve gruplar lehine tercihte bulunmaktır. Kanaatimizce, bu durum kabul edilebilir değildir.

Dil hakları alanında baskın görüş, dil haklarının azınlık hakları olduğudur. Farklı etnik, dilsel ya da dinsel kimliğe sahip olmakla bir toplumda hakim pozisyonda olmayan ve bu nedenle korunmaya ihtiyacı olan grupların azınlıklar olduğu bir gerçektir. Fakat dil haklarının sadece azınlıklara tanınması gereken bir hak kategorisi olduğunu savunmakla dil haklarının hatta azınlık haklarının hiç olmadığını savunmak arasında neredeyse bir farkın olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü azınlık hakları olarak kategorileştirilen haklar, uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmaya çalışılsa da, bu sözleşmelerde yer alan haklara sahip olabilmek için üyesi olunması gereken azınlığın, öncelikle, devlet tarafından

tanınması gerekmektedir. Devletin keyfiyetinde olan bu tanıma koşulundan ötürü dil haklarının azınlık hakkı olduğu yönündeki yaygın görüşü kabul etmek mümkün değildir.

Tez çalışması boyunca savunduğumuz sadece dilsel hakların tanındığı bir sistemin, farklı dil gruplarının yaşadıkları zulmün telafisinde ya da bu grupların, dillerini, kültür ve kimliklerini yaşatma ve özgürce yaşama imkanına sahip olmasında yeterli olmayacağıdır. Aksine, en başta grup kimliklerinin tanındığı ve saygı gördüğü, bu kimliklerin ve dillerinin de çoğunluk grubunun sahip olduğu kültür ya da dil kadar yaşanmayı hak ettiği fikrinin yerleştiği bir düzen herkes için adaleti sağlayabilir, barışı kurabilir. Bu nedenledir ki kolektif boyutta tanınan, devletin hukuksal, ekonomik ve siyasal olarak desteklediği, yani devletin pozitif bir yükümlülük altına girmesinin gerektiği ve dilin kimlik ile kültür üzerinde sahip olduğu kurucu etkinin ön planda tutulduğu dil haklarının tanınmasının gerekli olduğunu savunmaktayız. Bu şekilde nitelendirdiğimiz dil haklarının – bu haklara içkin- kolektif boyutu ve kimlik için arz ettiği önem, aslında bu hakların kültürel haklarla daha doğrusu kültürel kimlik haklarıyla olan yakın ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Dil haklarıyla ilgili vardığımız bu sonuçların, öncelikli olarak bir dil hakkı kabul ettiğimiz anadilinde eğitim hakkı için de geçerli olmadığını söylemek mümkün değildir. İdeal bir dil hakları rejiminin nasıl olması gerektiğine yönelik söylediklerimiz anadilinde eğitim hakkıyla yakından ilgilidir. Nitekim, grupların korunmasında hayati çıkarlara sahip olduğu ve devletlerin tekdillilik politikalarıyla baskıladığı dil anadilidir; yani dil haklarıyla korunmaya çalışılan değer anadilidir. Diğer dil haklarının da amacına ulaşması ve anlam ifade edebilmesi ilk önce

anadilinin korunmasını, anadiline erişimin sorunsuz olmasını gerektirmektedir. Farklı kültür ve kimliklerin hem başat kurucu unsuru olan hem de kültürel değerlerin varlığını devam ettirmesini sağlayacak yegâne şey, kimlik ve kültür taşıyıcılarını birbirine bağlayan anadilidir. Hem uluslararası düzenlemelerde hem de devletler tarafından uygulanan politikalarda karşılaştığımız temel sıkıntı, farklı anadillere sözel düzlemde serbesti tanınması halinde, farklı dil konuşucusu grupların sorunlarının ortadan kalkacağı algısıdır. Fakat çoğunluk grubu dillerini kullanma serbestliğine sahip olmanın yanı sıra, tüm kamu hizmetlerini kendi dillerinde alabilmekte, dilleriyle ekonomik ya da kültürel değerler yaratma hususunda bir engelle karşılaşmamaktadırlar. Aynı imkanlara sahip olmayan farklı anadili konuşucuları için uzun vadede dillerini ve kültürlerini yaşatabilmek bir yana dursun; ekonomik ve sosyal olarak toplumda yer bulabilmek için dillerini terk etmek zorunda kalmamaları işten bile değildir.

Bir anadilinin yaşatılması, dille birlikte dile bağlı kültürel ve kimlik bazı değerlerin de yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması için insanların anadillerini serbestçe konuşmaları olmazsa olmaz bir şarttır; fakat yeterli de değildir. Bunun için her şeyden önce insanların kendi anadilleri üzerinde yetkinliğe sahip olabilmelerinin, dilleriyle yeni değerler üretebilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Anadilinde eğitim hakkına bu denli önem vermemizin nedeni de bu gerekliliğin yerine getirilmesinde anadilinde eğitimin sahip olduğu hayati roldür. Ulus-devletlerin homojen uluslar yaratmada kullandığı en önemli aygıtı standart eğitim sistemidir; yani yaratılan ulusun dilini, değerlerini yeniden üretmenin ve empoze etmenin en etkin aracı eğitimidir. Standart eğitim sistemiyle dillerini ve kültürlerini yaşama ve gelecek nesillere aktarma konusunda yine çoğunluk grubu lehine bir durum ortaya

çıkmaktadır. Böyle bir imkanın farklı anadili konuşucularından esirgenmesinde ise, devletlerin öne sürdükleri şunlardır: milli birlik ve beraberliğin sarsılacağı ve bölünme tehdidiyle karşılaşılacağı; ekonomik gelişmenin ve demokratik müzakere ortamının sekteye uğrayacağı; daha “iyi niyetli” olarak farklı dillerin kamuda özellikle eğitim sisteminde yer bulmasının toplum içi iletişim ile sosyal ve ekonomik entegrasyon bağlamında fırsatlardan yararlanma konusunda sorunlar yaratacağı. Bu savları ise makul gerekçeler olarak kabul etmek görünmektedir.. Nitekim daha önce anadilinde eğitim hakkı için, çoğunluk dilinin öğrenilmediği iki başlı bir eğitim sisteminin gerekmediği açıklanmıştı. Anadilinde eğitim modeli benimsendiğinde de farklı anadili konuşucusu çocuklar, hakim dili de öğrenecek; derslerini kademeli olarak her iki dilde de alarak hem anadilinde hem de baskın dilde yetkinlik kazanarak akademik gelişimini tamamlayabilecektir. Üstelik, çocuğun anadilinde eğitimden tek kazancı konuştuğu dillerde yetkinlik kazanması ya da akademik gelişimi de olmayacaktır. Anadilinde eğitimle, çocuklar, varoluşlarının bir parçası olan dillerini ve kimliklerini inkar etmek zorunda kalmayacaklardır. Aynı şekilde çoğunluk ya da azınlık grubuna mensup her çocuk, farklı kimlik ve dillerle iç içe ve bu değerlere saygı duyarak yaşamayı deneyimlemiş olacaktır. Bu deneyimin ise önyargısız bir toplumun temellerini atacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

Kültürel kimlik haklarına; kültürel kimliği seçme hakkı, buna saygı duyulması, medya ve eğitim alanında kültürel kimliğe saygı duyulması, kültürel faaliyet hakkı, bir kültürel topluluğun üyesi olarak tanınma hakkı, bir kültürel topluluğa aidiyeti belirtme hakkı, isim hakkı, tercih ettiği dili kullanma hakkı, kamu makamlarıyla ilişkilerinde dilini kullanma hakkı, kamu işaretlerinin, köy, kent ismi ya da diğerlerinin aynı zamanda azınlığın diliyle yazılması hakkı, istediği dili

öğrenme hakkı, kendi dilinde eğitim görme hakkı, nitelikli bir eğitim görme hakkı, hoşgörüye dayanan bir eğitim görme hakkı, sürekli eğitim görme hakkı... vb. hakları örnek olarak verdiğimiz hatırlanacak olursa, dil haklarıyla kültürel kimlik hakları arasındaki yakın ilişki gözler önüne serilecektir. Gerçekten de kültürel kimlik haklarının çoğu dilin serbestçe kullanılmasını ya da dilin devletçe desteklenmesine dayalı uygulamaları gerekli kılan bir içeriğe sahiptir. Zira kültürün en önemli göstergesi dildir. Kültürel kimlik hakkının, bir toplumda çoğunluğunkinden farklı bir kültür ve kimliğe sahip olan grupların bu farklılıklarının tanınması, kimlik ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik tanınan haklar olduğunu belirtmiştik. Bu bilgiler ışığında, bir kimlik ve kültürü diğerlerinden ayıran başat unsurlardan birinin anadili olduğu ve anadilinin kurucu bir önemi haiz olduğu kimlik ve kültürlerin korunmasındaki ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki etkisi düşünüldüğünde anadilinde eğitim hakkının bir kültürel kimlik hakkı olduğu savının arkasında durmaktayız.

Hem eğitimin kolektif bir etkinlik olmasından hem de kültürel kimlik hakkı boyutundan, bir kimliği/kültürü en başta tanımayı gerektiren anadilinde eğitim hakkı kolektif bir hak niteliğine sahiptir. Ayrıca anadilinde eğitimi, anadili öğretimi ile karıştırmamak önem arz etmektedir; nitekim anadili öğretimi, bir dilin eğitim dili olması değil, genellikle özel kurslarda ya da özel okullarda sadece yabancı bir dilmişçesine öğretilmesi anlamına gelmektedir. Ancak anadilinde eğitim hakkı, söz konusu anadilinin, kamusal eğitim veren devlet okullarında ya da yine devletin hukuki, siyasi ve iktisadi destek sağladığı okullarda, değişen yoğunluklarda eğitim dili olarak kullanılmasıdır.

Uluslararası yükümlülüklerden ya da toplumun özgül koşullarından dünyada birçok devlet, özerk yönetimler ya da federal devlet yapılanması çerçevesinde anadilinde eğitimde çeşitli modeller benimsemiş ve uygulamaya geçmiştir. Özellikle 90'lı yıllardan itibaren SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasında sonra yeni kurulan ülkelerde yaşanan etnik, dinsel ve dilsel çatışmaların çözümlenmesi amacıyla, uluslararası örgütler nezdinde de dil hakları ve anadilinde eğitim hakkı düzenlemelere konu olmuştur. Fakat bu belgelerin bir kısmının hukuki bağlayıcılığı yoktur, çoğunluğu ise bu hakkı azınlık hakları çatısı altında ele almış olmasına rağmen devletlerin hassasiyetleri nedeniyle hakların süjesini azınlıklar olarak belirlememiştir. Kaldı ki azınlığa mensup olmakla kullanılabilir bu haklar için, devletin azınlık grubunu tanıması gerekmektedir; fakat bu da, daha önce söylediğimiz gibi tamamen devletlerin keyfiyetinde bir husustur.

Anadilinde eğitim hakkının dünyadaki durumu böyleyken kendi coğrafyamızdaki durumun dünyadaki gelişmelerin oldukça gerisinde olduğunu görmekteyiz. Üstelik Türkiye toplumunun etnik ya da dilsel çatışmaların yaşandığı coğrafyalar gibi homojen bir yapı arz etmediği de oldukça açıktır. Dil haklarında, önce Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin gerektirdiği Kopenhag kriterlerinin sonucu gelişen Demokratikleşme Paketleri ve "Kürt Sorunu"na yönelik çözüm süreci kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana güttüğü tekdillilik politikalarında kırılmalar yaşanmaktadır. Ancak Cumhuriyetin tek dil, tek etni çerçevesinde kurduğu bu politikalar, hükümet etme zihniyetine öylesine yerleşmiştir ki çok zaman önce tanınması gereken hakların layığıyla uygulanması söz konusu olmamaktadır. Kaldı ki, bir yandan bazı gelişmeler yaşanırken diğer yandan devlet erkânının zaten farklı kimliklerin sahip olmasının doğal olduğu hakları, Türk

Devleti'nin bir lütfu olarak görme eğilimi ve farklı kimliklere yönelik nefret ve ayrımcı söylemleri, dil haklarının önünde büyük bir engeldir. Anadilinde eğitim hakkına baktığımızda ise, yüksek imkansızlık duvarlarının bu hakkın önünde yükseldiğini söyleyebiliriz. Kamusal eğitim çerçevesinde anadilinde eğitim hakkına sahip olan tek kesim, Türkiye'nin kurucu antlaşması kabul edilen ve (literatürdeki genişletici yorumların aksine üzerinde ısrar edilen) sınırlı bir azınlık anlayışını yansıtan Lozan Antlaşması ile tanınan Musevi, Ermeni ve Rum gayrimüslim azınlıklarıdır. Fakat tek yükümlülüğü bu olan Türkiye'nin, insan haklarıyla ilgili sözleşmelere koyduğu çekincelerin önemli bir gerekçesi olan Lozan Antlaşması hükümlerini de ihlal ettiği bir gerçektir.

Türkiye'de anadilinde eğitim hakkına yönelik talepler her geçen gün artmaktadır. Her eğitim-öğretim yılına, binlerce Kürt öğrenci kendilerine tanınmayan anadilinde eğitim hakları için, buna imkan tanımayan devleti ve okullarını boykot ederek başlamaktadır. Üstelik bu hak ihlali sadece Kürtler nezdinde de yaşanmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin asimilasyonist politikalarına en çok ve en şiddetli olarak maruz kalan grup Kürtler olmasına rağmen, Türkiye topraklarında yıllardan beri yaşayan ve baskılanan birçok etnik, dilsel ve dinsel topluluk bulunmaktadır. Ülkede çatışmaların son bulması ve barış ortamının kurulması isteniyorsa devletin daha somut ve samimi adımlar atması şarttır.

KAYNAKÇA

“Ülkelerin Dil Planlaması ve Politikaları: Eğitimde Çokdillilik”, *Önce Anadili Broşürleri Dizisi 4*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2012.

Akdoğan, Nuran Savaşkan, “Modern Ulus-Devlet Olma Yolunda Harf İnkılâbı ve Uygulanması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 3, Eylül 2010, s.33-59.

Akın, Salih, “Türkiye’de Kürtçenin Özel Öğretimi: Sorunlar ve Öneriler”, *Yazınca*, Sayı 8, Bahar 2007, s. 85-98.

Aktürk, Şener, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu – Batı*, Yıl:9, Sayı:38 (Ağustos, Eylül, Ekim), 2006, s.23-56.

Algan, Bülent, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.

_____, “Rethinking ‘Third Generation’ Human Rights”, *Ankara Law Review*, Vol: 1, No:1, Summer 2004, s.121-155.

Alpkaya, Gökçen, “Avrupa Konseyi ve AGİT Çerçevesinde Anadilinde Eğitim”, *Uluslararası Hukuk ve Dil Hakları Çerçevesi, Tarihsel Gelişim ve Kavramsal Boyut, Anadilde Eğitim Sempozyumu (30-31 Mayıs 2009)*.

Anadilinin Önemi Anadilinde Eğitim, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2010.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*,

Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Arzoz, Xabier, “The Nature of Language Rights”, JEMIE 6 (2007) 2, 2007, s. 1-35.

Aydın, Suavi, “Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, *Birikim*

Dergisi, 71-72, 1995, s.51-64.

Balçık, M. Berk, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi*

Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.777-786.

Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri – Gizli Belgeler –*

Araştırmalar – Notlar, Özge Yayınları, Ankara, 1993.

Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları,

İstanbul, 2013.

Bilgin, Fehmi Kerem, “Belçika’da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi”,

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No.1, 2012, s.1-47.

Blake, Michael, “Language Death and Liberal Politics”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka and Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s. 210-229.

Boran, İdil, “Global Linguistic Diversity, Public Goods And The Principle of Fairness”, Will Kymlicka & Alan Patten (ed.), *Language Rights and Political Theory* içinde, ss.189-209.

Cangızbay, Kadir, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2007.

Ceyhan, Müge Ayan, “Eğitimde Çokdillilik ve Ayrımcılık: Sosyolojik, Eğitimsel, Dilbilimsel Perspektifler”, *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Der: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 241-244.

Coşkun, Vahap, Derince, M.Şerif, Uçarlar, Nesrin, *Dil Yarası - Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2010.

Coşkun, Vahap, *İnsan Hakları – Liberal Açından Bir Tahlil*, Liberte Yayınları, Ankara, 2014.

Coulombe, Pierre, “Citizenship and Official Bilingualism in Canada”, *Citizenship in Diverse Societies*, Will Kymlicka & Wayne Norm (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2000, s.273-296.

Cummins, Jim, “Bilingual Children’s Mother Tongue: Why Is Important for Education?”, *Sprogforum*, 7 (19), Şubat 2001, s.15-20.

Çağaptay, Soner, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, Çev: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Çavuşoğlu, Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, İstanbul, 2001.

Çayır, Kenan ve Ceyhan, Müge Ayan (ed.), *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Çeçen, Anıl, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınları, Ankara, 2000.

Çiçek, Cuma, “Bireysel Haklar Kürtçeyi Kurtarmaya Yeter Mİ? Bireysel Haklar, Kolektif Haklar ve Dil Kaybı”, *Birikim*, Sayı 253, Mayıs 2010, s.16-24.

Çokdilli, *Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim*, Eğitim-Sen Demokratik Eğitim Kurultayı (1-5 Aralık), Ankara, 2004.

Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2013.

de Varennes, Fernand, “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, *IJMS*, Vol.:3, No.:1, 2001, s.15-25.

Derince, M. Şerif, “Eğitimde Anadili Çalışmaları için Muhtaç Sözlük”, *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2013, s.501-516.

_____, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Eğitimde Dil Politikaları”, *Yazınca*, Sayı 8, Bahar 2007, s.125-134.

_____, *Dil Eğitim Modelleri ve Ülke Örnekleri, Önce Anadili Broşürleri*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2010.

Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan – Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Dunbar, Robert, “Minority Language Rights in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.50, January 2001, ss. 90-120.

Eraydın Virtanen, Özlem, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya’da Dil Politikaları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

_____, “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri”, *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed:Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 2003, s.18-21.

Erdem, Tarhan, “Kürtçe Eğitim”, *Radikal*, 17.01.2008

Ergin, Ayşe Dicle, “Azınlık Dillerinin Kullanımı Konusunda Türkiye Nerede Duruyor?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59(1) 2010 s.1-34.

Ersanlı, Büşra, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.800-810.

Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev: Simten Coşar ve Saltuk Özertürk – Nalan Soyank, İletişim Yayınları, 2012.

Green, Leslie, “Are Language Rights Fundamental?”, *Osgoode Hall Law Journal*, 25, 1987, s.639-669.

Hobsbawm, Eric, *Milletler ve Milliyetçilik – Program, Mit, Gerçeklik*, Çev: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Huntington, Samuel P. *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çev:Aytül Özer, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004.

Hür, Ayşe, “1934 İskan Kanunu ve Kürtler”, *Taraf*, 07.08.2011.

İmer, Kamile, *Türkiye’de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Kaboğlu, İbrahim Ö. “Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşağında Azınlıklar”, *Erdoğan Teziç’e Armağan*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Sayı 5, 2007, s.809-815.

_____. *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989.

Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

Kaya, İlhan ve Aydın, Hasan, *Türkiye’de Anadilde Eğitim Sorunu: Zorluklar, Deneyimler ve İki Dilli Eğitim Modeli Önerileri*, UKAM Yayınları, İstanbul, 2013.

Kaygı, Abdullah, “Geçmişle Gelecek Arasında Kimlik”, *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, Der: İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.69-80.

Koçak, Mustafa, *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2013.

Korkmaz, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, “Dil” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, Ankara.

Kubilay, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan:

Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmaları*, Sayı 2(2), 2005, s.55-85.

Kuçuradi, İonna, *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998.

Kuyurtar, Erol, “Haklar”, *Liberal Düşünce*, S.34, Bahar 2004, s.163-174.

Kymlicka, Will & Patten, Alan (ed.), *Language Rights and Political Theory*,

Oxford University Press, 2003.

Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev:

Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Laitin, David D. & Reich, Rob, “A Liberal Democratic Approach to Language

Justice”, Kymlicka and Patten, *Language Rights and Political Theory* içinde, s.80-104.

Maksudyan, Nazan, *Türklüğü Ölçmek – Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk*

Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

- Mancini, Susanna & de Witte, Bruno, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, *Cultural Human Rights*, Ed: Francesco Francioni & Martin Scheinin, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2008, s.247-283.
- Marin, Ruth Rubio, “ Language Rights: Exploring The Competing Rationales ”, *Language Rights and Political Theory* içinde, s.52-79.
- May, Stephan, “Bilingual/Immersion Education: What The Research Tells Us” *Encyclopedia of Language and Education*, J.Cummins and Nancy H. Hornberger, Springer Science+Business Media LLC., New York, 2008, s.1483-1498.
- _____, “Language and Minority Rights”, *An Introduction to Language Policy Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s.255-272.
- _____, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism, and The Politics of Language*, Longman Pearson Education, Harlow/London, 2001.
- Millar, Robert McColl, *Language, Nation and Power: An Introduction*, Palgrave Macmillan, London, 2005.
- Oran, Baskın, “Azınlıklar”, *İstanbul Ansiklopedisi, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s.159-165.*

_____, “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”,
Anayasa Yargısı, Cilt 20, 2003, s.61-93.

_____, *Türkiye’de Azınlıklar – Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Orhan, Salim, “Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları”,
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Patten, Alan & Kymlicka, Will, “Context, Issues and Approaches”, *Language Rights and Political Theory*, Will Kymlicka & Alan Patten (ed.), Oxford University Press, 2003, s.1-51.

Patten, Alan, “What Kind of Bilingualism”, *Language Rights and Political Theory*, Ed: Will Kymlicka and Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s.296-321

Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, Çev: Neşet Kutluğ – Burcu Erdoğan,
Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011.

Poggi, Gianfranco, *Devlet – Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev: Aysun Babacan,
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Pool, Jonathan, “The Official Language Problem”, *American Political Science Review*, 85, 1991, s. 495-514.

Réaume, Denise G. “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, *Citizenship in Diverse Society*, Ed: Will Kymlicka and Wayne Norman, Oxford University Press, 2000, s.245-272.

Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Salihpaşaoğlu, Yaşar, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007, s.1033-1048.

Sancar, Mithat, “Dil Özgürlüğü ve Kültürel Kimlik Hakkı”, *Anayasa ve Uyum Yasaları* (13-14 Aralık 2002), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2003, s.366-375.

Sancar, Mithat, “Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe”, *Birikim*, Sayı 155, Mart 2002, s.3-8.

Schulze, Hagen, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, Çev: Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

Skutnabb-Kangas, Tove, *Bilingualizm or Not: The Education of Minorities*,
Multilingual Matters, Clevedon, 1984.

_____, “Language Policy and Linguistic Human Rights”, *An
Introduction to Language Policy Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento,
Blackwell Publishing, 2006.

Tacar, Pulat, *Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model
Önerisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

Terzioğlu, Süleyman S., *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim
Hakkı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.

Tilly, Charles, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, Çev: Özden Arıkan, Yeni Binyıl
Yayınları, İstanbul, 2001.

Tok, Nafiz, *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunçay, Mete, “Azınlıklar Nüfusu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*
Cilt 6, İletişim Yayınları, 1983, s.1563-1564.

Tunçel, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2000.

Turan, Şerafettin, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998.

Türkçe Sözlük, Cilt 1, “Dil” maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Uygun, Oktay, *Federal Devlet*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Wallerstein, Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, Çev: Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Yıldız, Kerim, *Kürtlerin Kültürel ve Dilsel Hakları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.

Yüksel, Mehmet, *Modernite, Post-Modernite ve Hukuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Zenginoğlu, Samet, “Kimlik Tartışmaları Ekseninde Türkiye’de Türkçülük ve Kürtçülük Akımları”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012.

İNTERNET KAYNAKLARI

Raporlar, Projeler, Gazete Haberleri

AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil

Hakları, TBMM Araştırma Merkezi Bilgi Notu, 2011,

http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/dil_haklari.pdf, Erişim Tarihi:

18.08.2014.

Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu

(MRG) Raporu, 2007, <http://www.minorityrights.org/download.php?id=738>,

Erişim Tarihi: 11.09.2014.

Ceyhan, Müge Ayan ve Koçbaş, Dilara, *Türkiye’de Çiftillilik ve Eğitim*, ERG

Raporu, İstanbul, 2010, <http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/ciftillilik.22.12.10.pdf>,

Erişim Tarihi: 11.09.2014.

Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci – Algılar ve Tutumlar, Proje

Yöneticisi: Prof. Dr. Hakan Yılmaz, Eylül 2014,

http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/turkiyede_baris_Sureci_17092014.pdf,

Erişim Tarihi: 15.11.2014.

Kaplan, Hilal, “Kürtçe Medeniyet Dili Midir?”,

<http://www.ilkehaber.com/yazdir/yazi/kurtce-medeniyet-dili-midir-3703.htm>,

Erişim Tarihi: 12.10.2014.

UNESCO Interactive Atlas of The World’s Languages in Danger,

<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/>, Erişim Tarihi: 16.11.2014.

“Başbakan Anadilde Eğitim Hakkını Tanımıyor”, *Bianet*, 24.09.2010,

<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/125019-basbakan-anadilde-egitim-hakini-tanimiyor>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

“Başbakan Yanılıyor, Almanya’da Türklerin Anadilde Eğitim Hakkı Var”,

Bianet, 03.03.2009, <http://bianet.org/bianet/dunya/112886-basbakan-yaniliyor-almanyada-turklerin-anadilde-egitim-hakki-var>, Erişim Tarihi:

12.10.2014.

“Gökçeada’ya Rum Okulu”, *Agos*, 05.05.2014.

“İçişleri Bakanı: Şartlar Yerine Getirilirse Kürtçe Okul Açılabilir”,

<http://www.imctv.com.tr/2014/09/17/icisleri-bakani-sartlar-yerine-getirilirse-kurtce-okul-acilabilir/>, 17 Eylül 2004, Erişim Tarihi: 12.10.2014.

“İşte ‘Seçmeli Kürtçe’nin Türkiye Haritası”, *Hürriyet*, 06.02.2013,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22534618.asp>,

Erişim Tarihi:

12.10.2014.

“Kılıçdaroğlu: Anadilde Eğitim Toplumu Böler!”,

[http://www.ilkehaber.com/haber/kilicdaroglu-anadilde-egitim-toplumu-boler-](http://www.ilkehaber.com/haber/kilicdaroglu-anadilde-egitim-toplumu-boler-25300.htm)

[25300.htm](http://www.ilkehaber.com/haber/kilicdaroglu-anadilde-egitim-toplumu-boler-25300.htm), Erişim Tarihi: 12.10.2014.

“Tutma Artık Şu Dilini”, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2012,

[http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=](http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1079922&CategoryID=77)

[1079922&CategoryID=77](http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1079922&CategoryID=77), Erişim Tarihi: 15.15.2014.

Kararlar, Sözleşmeler, Mevzuat

Advisory Opinion on Minortiy Schools in Albania, (1935) Permanent Court of

International Justice, Series A/B, No:64, s.17, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_64/01_Ecoles_minoritaires_Avis_consultatif.pdf,

Erişim Tarihi: 05.10.2014.

Danıştay 8. Daire Esas No: 2007/1315, Karar No: 2007/3101,

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/antalya/danistay/8.pdf>,

Erişim Tarihi:

12.10.2014.

European Charter for Regional or Minority Languages,

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/148.htm>, Erişim Tarihi:
05.10.2014.

Irak Anayasası, ORSAM,

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20101224_irakanayasasi.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2014.

İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme,

http://www.yargitay.gov.tr/abproje/belge/temelbelge/AIHS_Tr_A6format.pdf
, Erişim Tarihi: 05.10.2014

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme,

<http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf>, Erişim Tarihi: 01.10.2014.

OSCE Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National

Minorities in the OSCE Area, Organization for Security and Co-operation in
Europe, 1999, <http://www.osce.org/hcnm/42060?download=true>, Erişim
Tarihi: 17.09.2014.

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme

<http://www.ihd.org.tr/index.php/san-haklarylgeleri-mainmenu-96/157-ulusal-azinliklarin-korunmasina-k-rve-slee.html>, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin

Haklarına Dair Bildiri, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2-->

[Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-](#)

[Haklarina-Dair-Bildiri.pdf](#), Erişim Tarihi: 05.10.2014.

ÖZET

Son zamanlarda Türkiye'nin gündemini oldukça meşgul etmesine rağmen anadilinde eğitimle neyin kastedildiği ve anadilinde eğitim hakkının teorik arka planının ne olduğu çok net değildir. Bu tez çalışmasında, bahsi geçen eksiklikten yola çıkılarak anadilinde eğitim hakkı için teorik bir temel şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu teorik temellendirme çabası, azınlık hakları terminolojisine başvurmadan, birbiriyle bağlantılı olan dil hakları ve kültürel kimlik hakları kategorileri üzerinden yürütülmüştür. Anadilinde eğitim hakkı bu iki hak kategorisi üzerinden yürütülürken, hakkın, belli bir sınıflandırmaya tâbi tutulmaksızın, öncelikli bir insan hakkı olduğu olgusu vurgulanan noktalardandır.

Bu çalışmada, anadiline eğitim hakkına dair teorik incelemelerin ve sınıflandırmaların yanı sıra pratikte çeşitli devletlerin anadilinde eğitim uygulamalarına ve uluslararası düzenlemelerine dair örnekler de bulunmaktadır. Bu örnekleri ise, Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatı ve bu kapsamda anadilinde eğitim uygulamalarının analizi takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadilinde Eğitim Hakkı, Anadilinde Eğitim, Dil Hakları, Kültürel Kimlik Hakları, İnsan Hakları

ABSTRACT

Even though it is one of the main issues in Turkish agenda in recent years, neither the term education in mother tongue nor the theoretical background of right to education in mother tongue is clear. Regarding this deficiency, this thesis tries to formulate a theoretical ground for the right to education in mother tongue. The attempt in formulating a theoretical ground is conducted through the categories of language and cultural identity rights, which are interconnected, without applying to the terminology of minority rights. In analyzing right to education in mother tongue through these categories, the main concentration is the fact that, without projecting any classification, this right is a primary human right.

In this study, apart from the theoretical examinations and classifications of right to education in mother tongue, there is the analysis of the policies of variety of states and international regulations on the education in mother tongue. This is followed by the analysis of the Turkish Republic National Legislation and, within this scope, the regulations on education in mother tongue in Turkey.

Keywords: Right to Education in Mother Tongue, Education in Mother Tongue, Language Rights, Cultural Identity Rights, Human Rights